

Բնագիր

ԲԱԿԻՆԻ

2016

գրք 1-2

Գրականություն - Արտեսան - Ինտեգրացիոն Աշխարհ

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ ԵՐԵՒՈՅԹԸ

հրաբանչիւր ժողովուրդի գրականութեան պատմութեան մէջ կան գիրքեր եւ գրողներ, որոնց յայտնութիւնը որոշ ժամանակի մը ընթացքին կը ստեղծէ այնպիսի տեղաշարժ, որ շատ արագ կը դառնան ծանօթ անուններ, սակայն շատ արագ ալ կը մոռցուին: Կան ուրիշ պարագաներ, երբ գրողի մը գործը կամաց-կամաց կը թափանցէ ընթերցող շրջանակներու գիտակցութենէն ներս: Տակաւին կան գրողներ, որոնց յայտնութիւնը մէկ անգամ ընդմիջտ կը փոխէ գրականութեան մը ընթացքն ու ճակատագիրը: Գրիգոր Պըլտեանի արտադրութիւնը կը պատկանի վերջին երկու խումբերուն:

Թէեւ Պըլտեան սկսած է գրել ու հրատարակել շատ կանուխ տարիքին, երկար ատեն գործերը մնացած են կարծես սեփականութիւնը նեղ շրջանակի մը, զինք դարձնելով գրողներու գրող մը: Այս կացութիւնը գլխիվայր կը շրջուի երբ կը սկսին լոյս տեսնել արձակ հատորները բսան տարի առաջ:

Այստեղ պէտք է տեսնել անշուշտ ժամանակի հրամայականը: Պըլտեանի գիրքերը առաջին օրէն իրենց ոճով, մտահոգութիւններով ու բերած նորութիւններով կը թուին ըլլալ քայլ մը առաջ ընթերցող անմիջական հանրութեան ճաշակէն: Ասիկա կ'երեւի առաջին իսկ գրութիւններուն մէջ: Պըլտեան սկիզբէն ուզած է թափանցել Եւրոպայի մէջ տիրող ժամանակակից իմացական հոսանքներուն, զանոնք բերել հայ գիրէն ներս, այսինքն իբրեւ գրող մտնել ժամանակի հոսքին մէջ:

Պատումները երբ կը սկսին լոյս տեսնել հանրութիւնը կարծես արդէն հասած է Պըլտեանի ժամանակին: Հատորները կը գտնեն լայն արձագանգ, սկսեալ ծայրագոյն արեւմուտքէն՝ Լոս Անճելոսէն, ուր տեղի կ'ունենան ձեռնարկներ ու շնորհահանդեսներ յաճախ խումբերամ բազմութեան ներկայութեամբ: Այլիքը շատ արագ կը տարածուի հայկական աշխարհէն ներս հասնելով մինչեւ Երեւան: Հետաքրքրական է այն երեւոյթը, որ նոր սերունդ մը կայ եւ Սփիւռքի եւ Հայաստանի մէջ, որ անոր գրականութեան հետ հանդիպումը կը նկատէ հիմնարար դէպք իր ճամբուն վրայ:

Պըլտեանի արտադրութեան ճոխութիւնը մեզ կը դնէ զայն դիմագրաւելու ստիպողութեան տակ: Կարելի չէ ԻԱ դարուն հայ գրականութեան հոլովոյթին ձեռնամուխ ըլլալ առանց դէմ առ դէմ գալու անոր գործին: Պըլտեանի արտադրութիւնը Աղէտին իր ուղղակի ճակատումով սեփական լեզուին մէջ իսկ ընթերցողը կը դնէ ինքնագիտակցումի նոր հարթակի մը վրայ:

«Բագին»ի նոր խմբագրութիւնը այս բացառիկ թիւը կը նուիրէ անոր, գիտակցելով, որ գրական գետնի վրայ կ'ապրինք բախտորոշ ժամանակաշրջան մը՝ Պըլտեան երեւոյթի ժամանակը:

Բազմ

ՅՈՒՆԻԿՎԱՐ - ՅՈՒՆԻՍ 2016

ՃԵ. ՏԱՐԻ, ԹԻԲ 1 - 2

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Գրիգոր Պըլտեան երեւոյթը Խմբագրական.....	1
Գրիգոր Պըլտեան՝ ընթերցումէն պատում.....	5
յիսուն տարուան ուղի մը Բաֆֆի Աճեմեան	
Ժամանակագրութիւն	14
Լեզուներ Գրիգոր Պըլտեան	18
Պըլտեանի համար Զրիստիան Բատիկեան.....	32
Եզակին անահիտ սարգիսեան.....	36
Շրջում Արամ Պաչեան	41
Պտոյտ մը Պէյրութի թաղերուն մէջ Գրիգոր Պըլտեանի հետ.....	46
Յետնաշխարհ Գրիգոր Պըլտեան	65
Լեզու, ժամանակ եւ ժողովուրդ Պըլտեանի վեպերուն մէջ Դալար Շահինեան.....	73

Խմբագիր | Սոնիա Զիլեճեան-Աճեմեան
Փոխ խմբագիր | Նորա Բարսեղեան
Զեւարոյում եւ էջադրում | Անոյշ Ակնեբեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Զրիստիան Բատիկեան, Մարուշ Երամեան Վիգէն Թիւֆէնքճեան Յակոբ Կիլլիւճեան Աւետիս Դաճեան Վարդան Մատթէոսեան	Շաղիկ Մկրտիչեան Արքմենիկ Նիկողոսեան Արամ Պաչեան Սեւան Տէյիրմէնճեան Միրնա Տուզճեան Յարութիւն Զիւրքճեան
---	--

ԲԱՑԱՌԻԿ ԹԻՒ

Նուիրուած՝ Գրիգոր Պըլտեանի գրական գործունեութեան յիսնամեակին

Յերբել որ ստանձնել Յակոբ Կիւլիւճեան	77
Գրիգոր Պըլտեանի վիպական.....	85
արձակին առջեւ Յարութիւն Զիւրքճեան	
Ձայն-Պատկեր-Պատում Նազիկ Նաթայի Գարամանուկեան.....	93
Անհնագանդը Գրիգոր Պըլտեան	102
Կորստի ժամանակը Սիրանոյշ Դոյեան.....	106
Յինգ նկարի պատմութիւն.....	112
Բառ, պատկեր, ժամանակ Յրայր Է Անմահունի.....	114
Երկու Եղիպոսները Մարկ Նշանեան.....	121
Բալասան մը դիւրին յոգնող.....	144
Թարգմանիչի մը համար Ճենիֆըր Մանուկեան	
Գրիգոր Պըլտեանի «Կրկնագիր մարդը» Նորվան Արք. Չաքարեան	150

Հրատարակութիւն՝ Համազգայինի Կեդրոնական վարչութեան

Հասցէ՝

Պուրճ Համուտ
Շաղգոյեան կեդրոն, Բ. յարկ
E-mail: pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961 1 241072

Տպագրութիւն՝

Համազգայինի
«Վահէ Մեթեան» տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝

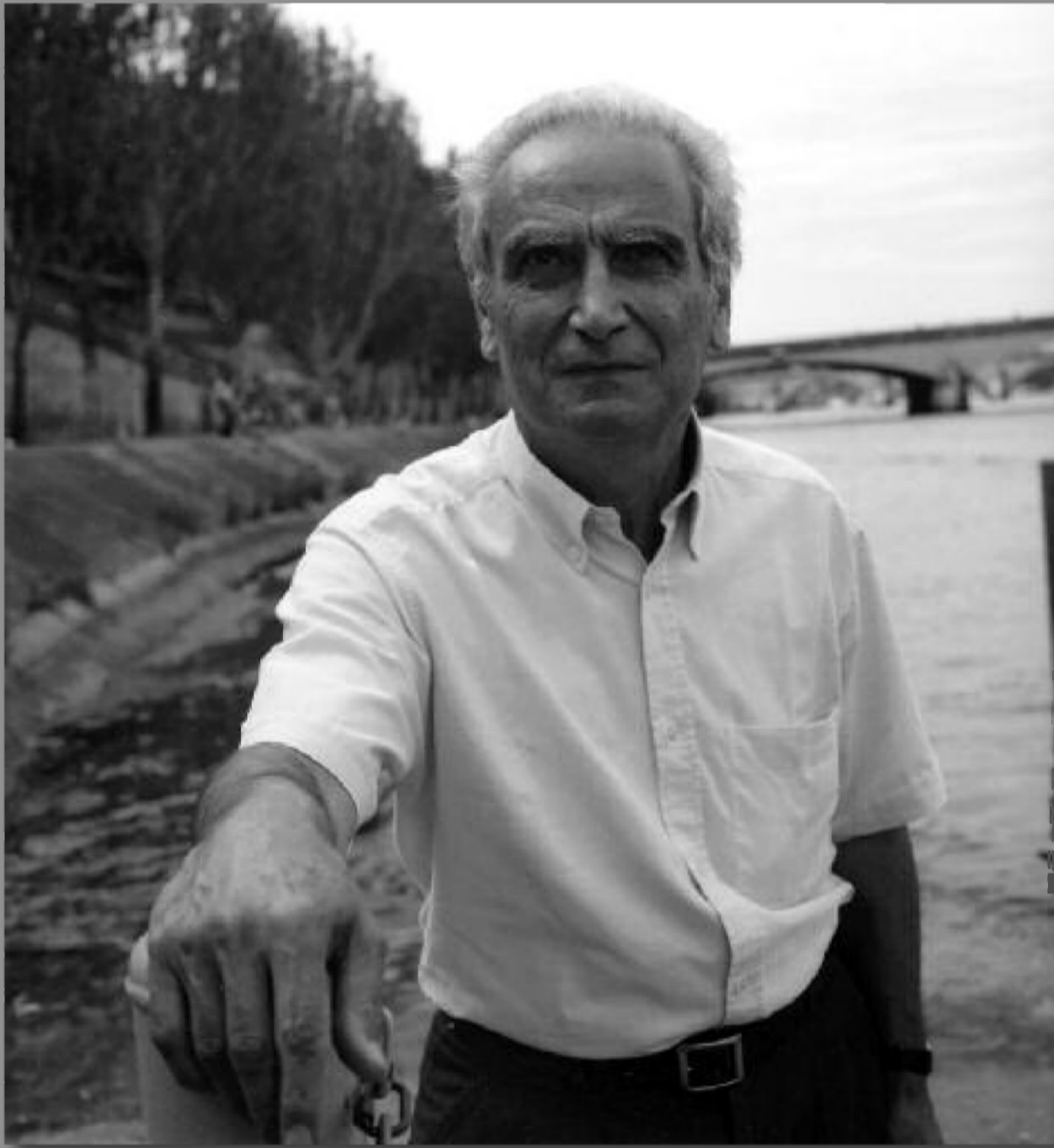
Համազգայինի Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ

Հեռ. (01) 241263/4

Ֆաքս. (01) 260329

Փոստարկը. 80 1096 Պուրճ Համուտ

E-mail: imphamaz@inco.com.lb

Photographies © Arakel A., 2011. / Archives Éditions Parenthèses.

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ՝ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԷՆ ՊԱՏՈՒՄ. ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐՈՒԱՆ ՈՒՂԻ ՄԸ

ՐԱՖՖԻ ԱՃԵՄԵԱՆ

Տրանսացի գրող էլ. քննադատ Ժան-Փոլ Էնթոնովեն Փրուսթի վեպին նուիրուած գրութեան մը մէջ կը նշէ հետեւեալը. «Անոնք, որոնք երբեք չեն կարդացած «Կորուսեալ ժամանակի փնտռտուքով» վեպը¹...կ'անգիտանան, որ անոր երեք հազար էջերը ունին արտառոց ուժը կերպարանափոխելու անոնց իսկական ընթերցողին գոյութիւնը: Այդ անբախտները կ'անգիտանան նաեւ, որ քանի մը միլիոն բառերը, զորս կը պարունակէ այդ «հսկայածաւալ մանրակերտը», եթէ լսուին ու համտեսուին պէտք եղածին պէս, կրնան ենթակային պարզելէլ իմաստութեան, ազնուութեան, երգիծանքի, անջատման ու գեղեցկութեան անհամեմատ երանելի պահեր: Փասքալ անհաւատներուն խորհուրդ կու տար ծնրադիր աղօթել սպասելով հաւատքի ժամանման: Փրուսթի պարագային աւելի աշխարհական մօտեցումով կ'ըսենք՝ կարդացէ՛ք, կարդացէ՛ք, կարդացէ՛ք, եւ հըրաշքը վրայ կը հասնի դանդաղ ու ինքնաբերաբար»² Անկարելի է այս տողերը կարդալ իբրեւ հայ ընթերցող առանց մտաբերելու. Գրիգոր Պըլտեանի պարագան մեր գիրերու աշխարհին մէջ:

Արդարեւ Գրիգոր Պըլտեանի անունը տարիներու ընթացքին դարձաւ հայ գիրերու երկնականարին մշտակայ ներկայութիւնը: Վերջին քսան տարիներուն ականատեսն ենք իսկական գրական ու իմացական երեւոյթի մը: Գիրքերը լոյս կը տեսնեն ետեւ-ետեւի, բերելով լեզուի ու պարունակութեան շլացուցիչ այլազանութիւն ու որակ, նոր լեզու մը պիտի ըսէինք, որով առաջին անգամ ըլլալով լեզուին մէջ կը մտածուի լեզուին իսկ կրած աղէտը, բան մը, որուն ամայքին բնակիչներն ենք հետըզհետէ աւելի գրեթէ ամէն տեղ: Փոթորիկէն հարիւր տարի ետք անապատին աւազները ներթափանցած կը թուին ըլլալ ու խցանած իրերայաջորդ սերունդներու հազագները, այն աստիճան որ լեզուն կարծես նուազած կը թուի ըլլալ կարողականութեան իր նուազագոյն մակարդակին՝ այսինքն հաղորդակցականին, այդ ալ տակաւին անթացուպերով ընթացող: Լեզուն, բայց նաեւ միտքը, որով ինչպէս Պըլտեան կ'ըսէ՝ մէկը չկայ առանց միւսին: Լեզուի աղէտը նաեւ է ամէնէն առաջ է՝ մտքի աղէտը: Յո՛ն է որ կը զգանք հարուածին զերագոյն ու վերջնական կոռուիդ: Ամբող-

ՐԱՖՖԻ ԱՃԵՄԵԱՆ
Ծնած է Պեյրուք:
1987-ին
հաստատուած է
Մոնթրէալ:
Շրջանաւարտ է
Մոնթրէալի
Գոնգորտիա
համալսարանէն
որպէս
ճարտարագետ:
Հետեւած է Նոյն
համալսարանի
փիլիսոփայութեան
դասընթացներուն:
Առաջին
գրութիւնները լոյս
տեսած են
«Հորիզոն»
շաբաթաթերթի
Գրական
յաւելումին մէջ,
1994-էն սկսեալ:
Մաս կ'ազմած է
Նաեւ անոր
խթագրական
կազմին, ինչպէս
Նաեւ Լոս Անճելըսի
«Բաց Նամակ»
պարբերականին:
Աշխատակցած է
զանազան գրական
ամսագրերու եւ
թերթերու՝
«Բազին»ին,
«Յառաջ»ին,
«Ինքնագիր»ին եւ
Մարկ Նշանեանի
«Կամ» հանդէսին:

ջակուլ դեպքը, որուն յաճախանքին բնակիչներն ենք ահաւասիկ հարիւր տարի է, սերունդներու ստեղծագործական ոգին եւ ուժը կը պահէ կարծես բանտարկուած իր իսկ պարտադրած գլխաւոր սեւեռումի առարկայի կախարդանքին տակ՝ կրկնումի յոռի շրջանակի մը մէջ պտտող: Պատմականն ու քաղաքականը կը նկատուին գերիվեր հարթակները մտքի աշխատանքին, մինչ ստեղծագործականը կը մնայ հարկատու ու կրաւորական: Լեզուն կը մնայ աքտորուած մտքի ոլորտէն:

Հոս է որ ականատես ենք հրաշքի մը համագոր իրողութեան: Կարելի չէ կարդալ Պըլտեանի արտադրութիւնը ընդհանրապէս, բայց «Գիշերադարձ» վիպաշարքը մասնաւորաբար, առանց անդրադառնալու, որ դէմ յանդիման կը գտնուինք բացառիկ մտքի ու գրչի արգասիքը եղող արտադրութեան մը հետ:

Լեզուի աղետը նաեւ եւ ամենէն առաջ է՝ մտքի աղետը: Հո՛ն է որ կը գգանք հարուածին գերագոյն ու վերջնական կռուփը:

Անոր էջերու ընթերցողին առջեւ կը բացուի կարծես շատ ծանօթ ու միաժամանակ անծանօթ լեզու մը, որ հաղորդակցութիւնը բաց կը պահէ մէկ կողմէն մինչեւ լեզուին ակունքները, հին լեզուն, միւս կողմէն կը հասնի անոր կիրաման բոլոր գունագեղ խոնարհումներուն, զայն կը փռէ շլացուցիչ գունագեղութեամբ գորգի մը նման անցեալէն մինչեւ ապագայ: Առաւել եւս ամեն մէկ տող կու գայ մտածման իր

հորվոյթով: Լեզուն, այս մէկը, կը մտածէ եւ ընթերցողը կը դնէ իր կարգին մտածելու հարկադրանքին տակ: Աշխատանքի հարկադրանքին:

«Գիշերադարձ»ի հատորները կը պարտադրեն բազմաթիւ ընթերցումներ: Այս առումով զայն կարելի է նկատել «հսկայածաւալ մանրակերտ մը», յար եւ նման Փրուսթի «Կորուսեալ ժամանակի փնտռտուքով»ին: Երկու վիպաշարքերն ալ կը ստեղծեն ինքնափակ ու ինքնաբաւ աշխարհներ, բնակուած կերպարներու խայտաբղետ շարքերով, հերոսներ կամ հակահերոսներ, որոնք բարդ կառուցումներ են իսկական կերպարներէ մեկնող բայց խտացնող մարդկային բարբերու զանազան ու զարմանազան գոյներ ու շերտաւորումներ, դիրքեր ու կեցուածքներ: Աշխարհներ՝ բանող իրենք-իրենց օրէնքներով ու իրենք-իրենց: Պըլտեանի տողը միաժամանակ անընդհատ թէ՛ կը մտածէ իր իսկ պատմածը, թէ՛ կը գեղագիտականացնէ զայն, իսաւ առ իսաւ ու մէջ մէջի հիւսելով լեզու ու միտք: Կը ստեղծէ կարծես անկարելի մտածելու կարողութիւն մը, անոր մօտենալու ու ներառնելու կերպ մը, զայն ըսելու ձեւ մը: Անկարելի է ապշած չմնալ լեզուի այս մանրաշխարհային ու հանրագիտարանային կիրառումին ու կառուցումին դիմաց: Կորսուած ու կորսուող աշխարհի մը ամբողջ բոլորը, գոյնը, համը, ձայնը կարծես կը հիւսուին անոր տողերուն մէջ: Այս ամենը լեզուով մը, որ ամբողջովին բաց է դեպի իր ժամանակն ու նաեւ ապագան: Ասոր կ'աւելնայ երկրորդ մակարդակի մարտահրաւերը, որ է պապանձումին,

պապանձումի մատնող դեպքին յաղթահարումը: Անկարելի է մանաւանդ կարդալ Պըլտեան եւ մնալ նոյն անձը: Ամէն ընթերցում կը բերէ յաւելեալ ու յաւելեալ շերտեր ինքնաճանաչումի, որով գործը հայելիի մը նման ընթերցողին ետ կը ցոլացնէ անոր իսկ այլակերպուած պատկերը, բանող գործիքի մը նման, որ անընդհատ անծանօթ ծայրերէ կ'արտաբերէ կարծես ընթերցողին իսկ գիտակցութեան յատակը թաղուած ու անճանաչ վայրեր:

Վերադառնանք սակայն գրողի վաստակին, որ յիսուն տարի առաջ սկսած աշխատանքի մը շարունակուող արգասիքն է: Երեսունէ աւելի հատորներ, անթիւ յօդուածներ մամուլին մէջ, մանաւանդ Փարիզի «Յառաջ»ին, երկար տարիներու ուսուցչական ասպարէզ, բազմաթիւ աշակերտներ, ընթերցողներ, հետեւորդներ: Ահաւասիկ եթէ ուզենք քանի մը տողով ամփոփել զայն:

Պըլտեանի գիրքերը իր իսկ բառերով երկարատեան, տարիներով, կ'ընդունուէին լաւագոյն պարագային «Քաղաքավար լռութիւններով», որոնք իրենց յետին ունէին անշուշտ սովորական տափակութիւնները ենթադրեալ խորթութեան մը վերաբերող: Այդ խորթութիւնը, ինչպէս միշտ, կը նշէ ընթերցողին մօտ կազմաւորուած մտային համակարգեր խախտելու չկամութիւնը կամ անկարողութիւնը: Պարզութեան ետեւ թաքնուող պահանջքը իրականութեան մէջ կ'ուզէ կառչած մնալ ծանօթին եւ խուսափիլ նորին հետ հանդիպումէն, նման նաւաբեկումէ ազատած ու լաստակի վրայ ծուարած

ապաստանեալին, որուն համար ովկիանոսի ամէն ալիք կը բերէ վերջնական խորտակման ուրուանկարը:

Պըլտեան տեղ մը կ'ըսէ, որ գիրքերը իրենք կը ստեղծեն իրենց ընթերցողները եւ ատիկա կրնայ կարօտիլ ժամանակի: Ասիկա անշուշտ պայմանաւ որ ստեղծարար ուժը, այն հիմնական մղումը, որ կը հրահրէ ենթական ըլլայ այնքան զօրաւոր որ գրողը

Պըլտեանի տողը միաժամանակ անընդհատ թէ՛ կը մտածէ իր իսկ պատմածը, թէ՛ կը գեղագիտականացնէ գայն, խաւ առ խաւ ու մէջ մէջի հիւսելով լեզու ու միտք: Կը ստեղծէ կարծես անկարելի մտածելու կարողութիւն մը, անոր մօտենալու ու ներառնելու կերպ մը, գայն ըսելու ձեւ մը:

դիմանայ «քաղաքավար լռութիւններուն» ու շարունակէ: Բարեբախտաբար գրողը ունէր այդ անհրաժեշտ ջիղը սպասելու ու շարունակելու եւ ընթերցողները սկսան գալ, մանաւանդ վերջին քսան տարիներուն երբ պատումները սկսան լոյս տեսնել ու միաժամանակ գիրքերը գտան արժանի հրատարակիչ մը, իսկական հրատարակիչ մը բառին բոլոր իմաստներով ու յստակ տեսիլքով՝ յանձինս Սարգիս Խաչենցի, Երեւան, բան մը, որուն պակասը մեծ հարցերէն մէկը եղած է արեւմտահայ գրողներուն սկիզբէն իսկ:

Պըլտեան կը գրէ, որ գրողը գիրի աշխատաւոր մըն է: Գաղափար մը տալու համար այդ աշխատանքի ծաւալէն

ու ընդերքէն, փորձենք հոս ամփոփ ակնարկ մը նետել գիրքերուն վրայ:

Գիրքերը կարելի է բաժնել քանի մը լայն խմբաւորումներու: Պըլտեան կ'ըսէ, որ սկիզբը ի մտի ունեցած է չորս գիրք. «Յակաբերթուած»ը, «Վայրեր»ը, «Յատուածներ սենեակի մասին»ը եւ չորրորդ մը, որ չէ գրուած, աւելի ճիշդ լուծուած է կ'ըսէ ուրիշ գիրքերու մէջ եւ որոնց վրայ սկսած է աշխատիլ գուգահեռաբար: Ասոնցմէ առաջ սակայն Պըլտեան կը ձեռնարկէ ուսումնասիրական յօդուածներու շարքի մը, լոյս տեսած «Բագին»ի եւ մանաւանդ «Ահեկան»ի մէջ, այսինքն 60-ականներու կէսերէն սկսեալ: Յոն ան ձեռք կ'առնէ արեւմտահայ գիրի մեծերուն արտադրութիւնները՝ Մեծարենց, Վարուժան, Ինտրա եւ կը փորձէ զանոնք կարդալ ու մեկնաբանել ընկալուածէն տարբեր ակնոցով: Գործերը նախ ան կը վերցնէ իբրեւ գրուածք, այսինքն գրողական աշխատանքի ենթարկուած թեքսթեր, որոնք ըլլալով լեզուական արտադրութիւններ ենթակայ են լեզուի օրէնքներուն: Պեղումի աշխատանք մըն է որ կ'ընէ, փորձելով յայտնաբերել թէ ինչ կը կատարուի գործերուն մէջ: Յոս՝ անդին ենք այլեւս գործ մը ենթադրեալ գրական շարժումի պրիսմակէն դիտող կամ ըստ բովանդակութեան ու ըստ կառոյցի բաժնող սահմանափակ ու ըսենք ժամանակավրէպ մօտեցումներէն: Վաթսունականներն են, կառուցապաշտութեան փայլուն օրերը, երբ Պարթ կը յայտարարէ գրողին մահը: Կը մնայ գործը դէմ յանդիման ընթերցողին: «Գրութեան տարրերուն միջեւ դրուած յարաբերութիւնները կառուց-

ուած են ընթերցողին կողմէ. ինչ որ տուեալը կը վերածէ արտադրուածի»: Ահաւասիկ ընթերցողին ներգործական դերը՝ գրութեան վերարտադրութիւնը իր իսկ մտահորիզոնին եւ կը շարունակէ. «Ուրկէ՞ կը բխի այս կարելիութիւնը, եթէ ոչ, ըսուածի բազմադիմութենէն անդին, չըսուածէն, որ կը գտնուի ըսուածին մէջ, գրութեան մէջ, հեռաւորուող, անտեսանելի, չմտածուած, լռութենէն ու պարապներէն»: ³ Աւելի անդին այդ գրուած չըսուածին կու տայ մնացութիւն տարագր: «Անոր վրայ է որ կը շարժի ընթերցումը»: ⁴ Ընթերցումը այստեղ կիրառում մըն է, թեքսթի «համար» մը, փոխանակ անոր «մասին» ըլլալու: ⁵ Դժուարը կ'ըսէ «գտնելն է այն լեզուական տարրերը, որոնցմէ մէկուն խաղը, շարժումը կ'արձակէ ամբողջ գրութիւնը»: ⁶ Կարելորը հարցումը հարցնելն է կը գրէ ան, սպասելը, որ ան գայ թեքսթէն իսկ, եւ որուն յայտնութիւնը կը բանայ ընթերցումի կարելիութիւն մը: ⁷

Այս յօդուածները տարիներ ետք պիտի հաւաքուին ու ամբողջացուին Սարաֆեանի, Շահնուրի ու Որբունիի գործերու ընթերցումներով, որոնց պիտի կցուի ընթերցումի գործողութիւնը բացատրող երկար ու զեղեցիկ գրութիւն մը, եւ բոլորը պիտի մտնեն «Տրամ» վերնագիրը գրող հսկայածաւալ գիրքին մէջ: Յոյակապ հատոր մը, որ հիմը կը դնէ գրական ժառանգի ընկալման եւ իւրացումի նոր փուլի մը: Կը բանայ գրութիւնները ապագային ու կը ստեղծէ ու կը կիրարկէ անոնց մօտենալու զանազան ռազմավարութիւններ:

Մինչ այդ սակայն լոյս տեսած պիտի ըլլան «Տեղագրութիւն քանդուող քաղաքի մը համար»ը, «Յատուածներ սենեակի մասին»ը, «Objets et debris»ն եւ «Յակաբերթուած»ը, իսկ 1983-ին լոյս կը տեսնէ «Վայրեր»ը: Ասիկա առաջին խումբ մը կրնանք նկատել պայմանականօրէն, տրուած ըլլալով, որ գրողին ամենահին եւ ամենահիմնական հարցերն ու մտահոգութիւնները արդէն ի յայտ կու գան ու մասամբ լուծոււմ կը ստանան այստեղ:

Ինչ են այդ հարցերը: Ամէն բան կը սկսի անբաւարարութեան զգացումէ մը, երբ գրողը կ'անդրադառնայ որ զիրը, ինչ որ կը տեսնէ շուրջը եւ ինչ որ կը փորձէ ինք ընել, դժուարութիւնն ունի խօսելու շուրջի աշխարհին մասին, չ'ըսեր զայն, ենթական պահելով *schizophrenic* վիճակի մը մէջ: Ինչո՞ւ այս երկփեղկումն ու անբաւարարութեան զգացումը: Ասիկա մէկ կողմէ: Կայ նաեւ բանաստեղծութեան անունով եկողը, որ կը դաւանի արտայայտել գրողին զգացումները, երազները, տենչանքները կամ առօրեան: Այս բոլորին մէջ լեզուին կը տրուի ընդունուած սակայն երբեք հարցադրուած պաշտօն մը իբրեւ փոխանցող, հաղորդակցական միջոց, առանց երբեք ինքնին դառնալու խնդրական: Այստեղ պէտք չէ մոռնալ երկու բան: Առաջինը Ադէտի հորիզոնն է, այսինքն ա՛յն դէպքին, որ խնդրական կը դարձնէ ամէն բան, ներառեալ բանաստեղծութիւն եւ լեզու: Լեզուն ինչպէ՞ս կրնայ ըսել զինք անապատ դարձուցած դէպքը: Երկրորդը Եւրոպան է, այսինքն շրջապատի գրական ու իմացական աշխարհին մէջ

տեղի ունեցող փոփոխութիւնները, հասնելով 1968-ի մայիսեան ցոյցերուն, Փարիզ: Պըլտեան արդէն տարի մըն է Փարիզ է: Գրողը մէկ օրէն միւսը ինքզինք կը գտնէ մէկ կողմէն արքայապատուած մեծ խանդավառութեամբ փողոց իջած երիտասարդութեամբ, որ կը պահանջէ փոփոխութիւն: Եւ որեմն հարկադրանքը՝ կարենալ այդ ամէնը բերելու սեփական լեզուին կալուածին մէջ, անցնելով զայն սեփական իսկ մարմնէն:

Այս ամէնը ծնունդ կու տան տագնապի մը: Պըլտեան այդ տագնապը գիրին մէջ բերելով զայն կը մեկնաբանէ իբրեւ Էութեան բացակայութիւն: Այս մէկը կը պատահի երբ Էութիւնը կը լքէ տողը, կ'ելլէ բանաստեղծութենէն, այսինքն մէկ խօսքով ու լաւ մը տափակցընելով ըսենք՝ երբ տողին ենթական՝

Քուն տագնապը մտքի խորտակումն է ծայրագոյն փորձառութեան մը եզրին: Հարցը՝ ինչպէ՞ս զայն բառնալ երբ լեզուն իսկ չի դիմանար այդ տեսակ դէպքի:

Եսը, կը կորսուի: Տողը կը մնայ միսմիսակ, քերթուածն ալ կը դառնայ ինքն իր վրայ: «Յակաբերթուած»ը ասիկա է որ կը բեմականացնէ: Ասոր ետեւ կայ անշուշտ բանաստեղծութեան զարգացման ընթացք մը, պատմութիւն մը: Յոս է որ ընթերցումներէն ելած մտահոգութիւնները կը միանան բանաստեղծութեան կարելիութիւնը իսկ խնդրականացնող աշխատանքի մը: Պըլտեան

կ'ըսէ, որ «Յակաբերթուած»ը նախատեսուած էր ըլլալու առաջին գիրքը, սակայն նիւթական միջոցներու հարցը, առաւել Լիբանանեան պատերազմի սկսիլը ինքնաբերաբար կը պարտադրեն ուրիշ գրութիւն մը, որ կը կոչուի «Տեղագրութիւն քանդուող քաղաքի մը համար»: Անոր մէջ ալ պատմութիւնն է, որ թէեւ լքած բանաստեղծութիւնը՝ Էութեան բացակայութեան հետ՝ կը խուժէ անկէ ներս, բռնի կերպով. քաղաքն է որ բոլորին առջեւ քարուքանդ կ'ըլլայ: Պատմութիւնը կը վերադառնայ, կարծես կը կրկնուի: «Տեղագրութիւն»ը իսկապէս յեղափոխական հատոր մըն է ամեն տեսակէտէ եւ կը պահանջէ տեսնել, կարդալ ու լսել միա-

մօտ լեզուն ստանձնելու հարցադրումով կը դրուի անիկա, ուր գրողը կը ստանձնէ զայն մինչեւ ծայր տանելու հարկադրանքը: Լեզուն, բայց նաեւ միտքը: Բուն տազնապը մտքի խորտակումն է ծայրագոյն փորձառութեան մը եզրին: Հարցը՝ ինչպէ՞ս զայն բառնալ երբ լեզուն իսկ չի դիմանար այդ տեսակ դէպքի:

Լեզուի հարցը կը կապուի նաեւ առօրեան կարենալ ըսելու հարցին: Ասոր մէջ կը մտնէ ժխտումներու եւ ինքնամերժումներու վրայ հիմնուած գաղափարաբանական ոլորտը: Վաթսունականներուն ու եօթանասունականներուն Պէյրութի եռուն գրական միջավայրին մէջ կ'երեւի՝ գրոյցներու, վիճարկումներու մէջ հետեւեալ հարցը. ո՞վ պիտի գրէ Սփիւռքի վէպը: Օրին կը կատարուին երկար արձակի փորձեր, լոյս կը տեսնեն գիրքեր: Օրինակի համար միայն թուենք անուններ. Անդրանիկ Ծառուկեան, Մուշեղ Իշխան, Գեորգ Աճեմեան, Սիմոն Սիմոնեան եւ ուրիշներ: Գիրքերու արագ թերթատում մը անմիջապէս ի յայտ կը բերէ տազնապը: Սփիւռքեան տարածքի նսեմաստան ու կորստեան վայր ըլլալու գաղափարաբանութիւնը կը թափանցէ նաեւ անոնց Էջերէն ներս եւ անկարելի կը դարձնէ իրական մարդոց կեանքերու ամբողջական ընկալումը, տեղի տալով գրեթէ միամակարդակ հասկացողութեան մը՝ մաշումի ու կարօտախտի միջեւ տարութերող: Դուրս կը մնան հսկայական ոլորտներ, օրինակ սեռականութեան, կեանքի հսկասութիւններու, կռիւներու, բարոյական օրինազանցումներու ամբողջ շերտեր:

Ան կը պնդէ որ գիրք մը գոյութիւն չունի առանց հարցադրումներու շարքի մը, որոնք պէտք է յայտնուին ու լուծուին գտնուին որ գիրք մը մէջտեղ գայ:

Ժամանակ: Տողերը բազմաթիւ ուղղութիւններով կ'ընթանան եւ իրենց քայքայումով իսկ կը բերեն քաղաքին քայքայումը, կը բեմադրեն զայն: Հոս նաեւ ի յայտ կու գայ ձայնային աշխարհ մը, աջէն ու ձախէն կը լսենք խօսակցութեանց պատառիկներ, թերթերէն, ձայնասփիւռէն եկող արձագանգներ: Միաժամանակ կ'երեւի թեքսթային յղումներու օգտագործումը, օրինակ գրաբարի մուտքը, ուր լեզուն կը յղուի ինքն իրեն, ինքն իր պատմութեան: Միշտ սահմանի հարց մը կայ, սահմանազանցումի: Ատիկա անշուշտ մասամբ կը ծնի Ադէտի հորիզոնէն: Պըլտեանի

Իսկ եթե պատահի որ փորձը կատարուի բաներ մը բերելու գրականություն, հակառակ շարժումով մը կարծես գրականը ինք կը փախչի էջերէն: Կը պակսի լեզուն: Մարդիկ չեն անդրադառնար, որ թերթի լեզուով գրականություն չի մշակուիր: Գրականությունը միայն նիւթի կամ գեղեցիկ հայերէնի հարց չէ:

Պըլտեանի մօտ այս հարցին լուծումները կը սկսին նախ երեւիլ բանաստեղծական հատորներուն մէջ, մանաւանդ «Մանտրաներ» եւ «Ելք» հատորներով: Մանտրայով Պըլտեան լուծած է էութեան բացակայութեան հարցը, կարելի է ըսել գտած է կաղապարը լուծումին: Իսկական լեզուական հրախաղութիւն մը ի յայտ կու գայ անոր էջերուն, ուր կրկնուող տողերը կը բերեն իրենց կշռոյթը: Պըլտեան կը բեմադրէ լեզուին տարբեր մակարդակներն ու շերտերը: Ասիկա իր մօտ գիւտ մըն է, որ ապագային կարելի պիտի դարձնէ պատումի լեզուն: Բանաստեղծութեան մէջ կու գան խառնուիլ հայերէնի տարբեր մակարդակներ, գրաբարէն խօսակցական, բարբառա-յին ու տեղական: Էջին վրայ ձայները պատրաստ են յայտնուելու: Բանաստեղծականին մէջ կը սկսի նաեւ յայտնուիլ արձակը: Կարծես ճամբայ կը փնտռէ դուրս գալու եւ ինքզինք գտնելու առանձին հատորով: Յաջորդող «Էր» հատորին մէջ առաջին անգամ կու գան տեղ գտնել արձակ ու բանաստեղծութիւն մէկ կողքի տակ: Պըլտեան կը սկսի նաեւ կարճ արձակներ հրատարակել մամուլին մէջ, մանաւանդ «Յառաջ»ին:

Ասոնց կողքին Պըլտեան կը շարունակէ ընթերցումի ու վերլուծումի աշխատանքը ետեւ-ետեւի լոյս ընծայելով Նարեկացիի եւ Վարուժանի նուիրուած խիտ ու յեղաշրջող հատորներ, իսկ «Տրամ»ը կ'ունենայ իր շարունակութիւն «Մարտ» եւ վերջերս լոյս տեսած «Տարմ» հատորները: Տրամը Պըլտեանի *ֆէթիշ* բառերէն մէկն է: Անոր առաջին իմաստը կը գտնէք «տրամախօսութիւն» բառին մէջ, ուր կը նշանակէ երկու, իսկ երկրորդ իմաստով կ'երեւի «տրամաբանութիւն» բառին մէջ, ուր կը նշանակէ ամուր, կուռ: Հատորին մէջ Պըլտեան կը սիրէ գործածել, կը ստեղծէ՞ «տրամել» բայը, նշելու համար ընթերցումին իրագործածը՝ այսինքն երկրորդ ընթերցում մը, որ գործը կը դնէ աւելի ամուր հիմերու վրայ: Նոյն չորս գիրերով կազմուած «Մարտ» հատորը կը խմբէ գրութիւններ ՏԵմիրճիպաշեանի, Եսայեանի, Շանթի, Ուրբունիի գործերուն մասին, ինչպէս նաեւ մարտական դիմընկալումով մը ձեռք կ'առնէ հայր Օշականի անխուսափելի ժառանգը, փորձելով զայն շրջանցել: Իսկ «Տարմ»ը կը բերէ վերջին խումբ մը ուսումնասիրութիւններու բազմաթիւ գրողներու մասին, ե՛ւ արեւմրտահայ, ե՛ւ արեւելահայ, ե՛ւ սփիւռքահայ: Ասոնց վրայ կ'աւելնայ նաեւ «Յիսուն տարուան ֆրանսահայ գրականութիւն» ֆրանսերէն հատորը, առաւել «Հայկական ֆուտուրիզմ»ը լոյս տեսած 2009-ին, որ մոռացումի ճիրաններէն կը վերակենդանացնէ Կառա Դարվիչն ու Հրանդ Նազարեանցը, նոր ուսպնեակի տակ առնելով հայ գրականութեան զարգացման ըն-

թացքն ու անոր պատմության մեջ այլևայլ պատճառներով կատարուած բացթողումները, ե՛լ արեւելահայ, ե՛լ արեւմտահայ ճակատներուն վրայ: Ասիկա գլխաւոր յատկանիշն է գործերու այս խումբին: Գրականութեան պատմութիւնները կը կադապարուին ժամանակի հասկացողութիւններով, յաճախ զսպանակուած քաղաքական շահերէ: Բացթողումները երեւան հանելով, այս աշխատանքը խնդրոյ առարկայ կը դարձնէ ծածկումի աշխատանքը: Ասիկա ընթերցումի մեքենային աշխատելու կերպն է, որ միշտ կը փորձէ թափանցել յայնտուող ճեղքերէն:

Եթէ պահ մը մէկդի դնենք մնացեալ գիրքերը, այս աշխատանքը ինքնին իր համայնագիտական ծաւալով կը յեղաշրջէ հայ գրականութեան 100 տարուան ընկալուած ու զառամած հասկացողութիւնները, զայն բերելով մեր ժամանակին, այսինքն կարելի դարձնելով անոր ժառանգումը մեր կողմէ: Ասիկա ինքնին անհաւատալի աշխատանք մըն է:

Այլ *ֆէթիշ* բառ մը, որուն կը հանդիպինք անոր մօտ գրեթէ առաջին օրերէն՝ կը հանդիսանայ «պատում» եզրը: «Տրամ»ին մէջ կ'երեւի նաեւ «պատմում» ձեւով կողքին փակագիծով տրուած ֆրանսերէն *récit* համարժեքով: Ասիկա մանաւանդ ձեւ կը գտնուի «Գիշերադարձ» շարքով, սկսեալ անոր առաջին հատորէն «Սեմեր» վերնագրով 1997-ին, եւ որ արդէն հասած է ութերորդին: Պըլտեան կը խոստովանի որ առաջին հատորներու սկզբնական տարբերակներ կամ խոշոր մասեր գրուած են տարիներ առաջ, 70-ականնե-

րուն, որոնք սակայն չէ հաւնած եւ մնացած են դարակներուն մէջ: Այսինքն կ'իյնան վերեւ նշուած «Սփիւռքի վէպ»ը գրելու գրաւականի ծիրէն ներս: Պակտողը այդ ստեղծեղած է, ինչպէս բոլորին մօտ, լեզուն: Ինչպէ՞ս տալ Սփիւռքի հայահոծ զաղութներէն մէկուն անցուդարձերը իր բոլոր երեսներով առանց իյնալու զաղափարաբանականով սահմանափակուած ընկալումի ծուղակին մէջ: Ընթերցումի ու բանաստեղծութեան աշխատանքներն են, որ կամաց-կամաց հասունցուցած են, անպատէն ետ բերած իր իսկ հրկիզումը յաղթահարած լեզուն, վերստեղծած զայն: Պըլտեան նաեւ երկար ստեղծ համբերած է մինչեւ յայտնուին հատորները իրենք, ամէն մէկը բերեն իրենց հարցերն ու լուծումները: Ան կը պնդէ, որ գիրք մը գոյութիւն չունի առանց հարցադրումներու շարքի մը, որոնք պէտք է յայտնուին ու լուծումներ գտնուին, որ գիրք մը մէջտեղ գայ: Անշատ հատորներ են ասոնք, ամէն մէկը ինքնին առանձին աշխարհներով, բայց երբ կը մտնէք շարքին մէջ ձեր դիմաց կը բացուի ուրոյն աշխարհ մը, որ կ'երկարի Պէրուլթէն Փարիզ, եւ որուն բնակիչներն են ո՛չ թէ միայն Պըլտեանի ըստեղծած կերպարները՝ Անթիբայէն մինչեւ Պարոն Ղեւոնդ եւ Յովակիմ վերջինին մէջ, այլ բոլորս, որովհետեւ անիկա մեր ալ աշխարհն է, ու հոն մտնող ամէն անձ կը հանդիպի ինքն ի՛ր հարցումներուն ու կը գտնէ ինքն ի՛ր պատասխանները: Իւրայատուկ գործ մը, որով Պըլտեան կու տայ փաստը մեծ գըրողի իր կարողութեան, բայց նաեւ իրմէ ետք եկողները կը դնէ հսկայական մար-

տահրաւերի մը դիմաց, այն տարբերութեամբ, որ Պըլտեանով անցած ենք պապանձումի ժամանակը ու լիիրաւ մտած արդիականութեան մէջ, մեր արդիականութեան: Այդ ալ ուրիշ նիւթ: Վերադառնալով վերեւ տրուած Փրուսթի համար յորդորին, նոյնը կը

կրկնենք նաեւ Գրիգոր Պըլտեանի ամբողջ գործին համար. կարդացէ՛ք, կարդացէ՛ք, կարդացէ՛ք եւ կրնաք վստահ ըլլալ, որ Պըլտեանի ընթերցումը ձեզ ո՛չ թէ միայն չի ձգեր անտարբեր, այլ նաեւ կը կերպարանափոխէ ձեր գոյութիւնը:

¹ *À la recherche du temps perdu*, Մարսել Փրուսթի եօթը հատորով մեծ վեպը, լոյս տեսած 1906-էն 1927-ի միջեւ: Հայերէն թարգմանութիւն ցարդ եղած չէ:

² Enthoven, Jean-Paul. “Bon anniversaire, cher Marcel”, *Le Monde*, Hors-serie, նոյեմբեր 2013-յունուար 2014:

³ Գրիգոր Պըլտեան՝ *Sprawl*, Անթիլիաս, 1980, էջ 39:

⁴ նոյն, էջ 40:

⁵ նոյն, էջ 47:

⁶ նոյն, էջ 50:

⁷ նոյն, էջ 51:

9 ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1945

Ծնունդ, Հայաշեն: Հայրը Յակոբ, Կիւրինէն. մայրը՝ Հռիփսիմէ, Ազ-Շեհիրէն:

1948-1956

Ազգային Թորգոմեան վարժարան, մինչեւ չորրորդ կարգ:

1957-1964

Ն.Փ. Ճեմարան, մինչեւ պաքալորիայի Ա մաս: «Կոյր Առաքելը» Առաջին շարադրութիւն մը «Կանթեղ»ի մէջ, 1961: «Ջահակիր», ոտանաւորներ ու արձակներ, «Աքսոր», թատերախաղ 3 արարուած, անտիպ:

1964-1965

École franco-libanaise. հոր մահը: Կ'որոշէ գրող դառնալ: Ընթերցումներ. Պերկսոն, Սարթըր, Փ. Վալերի, Սէն-Ճօն Փերս, Գերիլապաշտներ, նաեւ Մեծարենց, Ինտրա, Սարաֆեան: «Այլակերպում» (քերթուած), համանուն հատորիկի մը առաջին մասը, կարդացուած Պէյրուօ 1965-ին, ապա լոյս տեսած «Ահեկան»ի առաջին թիւին մէջ: Հատորիկը կը մնայ անտիպ:

1965-1967

Փիլիսոփայութիւն, Ecole de lettres, Պէյրուօ: Այբբենարան (քերթուած, ամբողջական ձեռագիրը՝ անյայտ) «Ահեկան»ի հրատարակութիւն, Յարութիւն Քիւրճեանի եւ Գրիգոր Շահինեանի հետ:

1967-1972

30 սեպտեմբեր 1967 կը մեկնի Փարիզ Սորպոնի մէջուանելու, փիլիսոփայութիւն եւ գեղագիտութիւն: 1968-ի Մայիսեան յեղափոխութեան օրերուն՝ կը հետեւի շարժումին: Կը սկսի գրել «Վայրեր», «Հակաքերթուած», «Հատուածներ սենեակի մասին»: Հանդիպումներ՝ Ն. Սարաֆեանի, Զ. Որբունիի, Բ. Թօփալեանի հետ: Կը գրէ «Մեծարենցի համար», «Բագին», (1968): Սկիզբ «Յառաջ»ի աշխատակցութեան: «Ահեկան»ի մէջ կը ձեռնարկէ վերլուծական գրութիւններու շարքի մը յատկացուած արեւմտահայ բանաստեղծութեան: Շարքը կը սկսի Ն. Սարաֆեանով: Կը գրէ առաջին արձակ գրութիւն մը, «Անցում» (1971, ապագայ «Սեմեր»ու նախամուտ): Ճամբորդութիւն Իտալիա (1968), Մոսկուա, Երեւան (1971):

Էլմոն, Վարդուի, Վերժին (մեծ մայրը), Հռիփսիմէ (մայրը) Բ. կարգ՝ Մարիամ

1953-1954 Հայաշեն, Պէյրուօ

1973 Հայկազեան գոլէճ, Պէյրուօ

1968 Յակոբ Սազճեան, Գ.Պ., Յարութիւն Քիւրճեան Հայ տուն, Փարիզ

1985 Անապատ

1982
Փարիզ

1972-1973

Վերադարձ Էրանան: Հայ գրականության եւ ֆրանսերէնի դասախօս, Հայկազեան Գոլէճ, Պէյրոս: Առաջին յօդուած մը Օշականի մասին, Վ. Օշականի խնդրանքով. Le roman d'Ochagan, l'Orient le Jour, Պէյրոս. Դոկտորական թէզ. «Մարտին Հայրըկէր եւ գեղագիտութեան զանցումը»: Առաջին ճամբորդութիւն Սպանիա եւ Գերմանիա:

1973-1975

Դարձ Փարիզ: Սորպոնի մէջ կը հետեւի մարդաբանութեան եւ ազգագրութեան: Կը գրէ տարածական քերթուածներ. «Երկիր» (անտիպ): Դոկտորական թէզի պաշտպանութիւն. «Մարտին Հայրըկէր եւ գեղագիտութեան զանցումը» (1974): Ճամբորդութիւն Յունաստան (1975): Կը սկսի «Տեղագրութիւն քանդուող քաղաքի մը համար»ը, Պէյրոսի դէպքերուն առիթով:

1974-1976

Քարտուղարութիւն, Ամերիկագիտութեան հաստատութեան մէջ, Փարիզ:

1976-1985

Լրագրութիւն ֆրանսական տնտեսական մամուլին մէջ: Ճամբորդութիւններ Քուէյթ, Պահրէյն, Սէլտական Արաբիա, Նորվեկիա: «Տեղագրութիւն քանդուող քաղաքի մը համար», The Corybantic Presse (Ռ. Սէթեան) Փասատինա, 1976: Աշխատակցութիւն Ասատուրի հետ. «Objets et débris», Լիքսամպուրկ, 1978: 1978 Կը սկսի դասաւանդել Սփիտքահայ գրականութիւն, Institut des langues et civilisations orientales (Inalco). Մասնակցութիւն Հերման Վահրամեանի եւ Լուսիլի Պազիլի հիմնած Իքոմի տարեկան հաւաքներուն, Միլանօ, Փարիզ:

1979 Ի՛ աշխատակցի «Յառաջ»ի «Միտք եւ Արուեստ»ին: Առաջին ճամբորդութիւն Միացեալ Նահանգներ: Լոյս կը տեսնէ «Հայ Սփիտք» մատենաշարով, «Հակաքերթուած / Antipoem» (թարգմ. Ռ. Սէթեան):

1980 Հինգ տարուան սպասումէ մը ետք լոյս կը տեսնէ «Տրամ» ուսումնասիրութեանց հատորը, շնորհիւ Գարեգին Բ կաթողիկոսի խորհրդապահական մեկենասութեան: «Գէորգ Մելիտինեցի» մրցանակի կոմիտէն ո՛չ «Այբբենարան»ը, ոչ ալ այս հատորը արժանի նկատած է հրատարակութեան: Նարեկեան ընթերցումներ:

1983 Կը հրատարակէ **Վայրերը**: Նարեկեան ընթերցումները կը յանգին «Գրիգոր Նարեկացի լեզուի սահմաններուն մէջ» հատորին (1985):

1986 «Մանտրաներ», Ա շարք, Ասատուրի գծանկարներով: Կը պատրաստէ Ինչ որ չես տեսներ հատորը, որուն «Հատուածներ հօր» մասը մասնակի կերպով լոյս տեսած է Fragments du père հատորով, Լիւքսամպուրկ (1979), ապա՝ աւելի ամբողջական՝ «Կամ»ի մէջ:

1987 (մինչեւ 2006) Լիոնի Աստուածաբանական համալսարան, ուր կը դասաւանդէ գրաբար, մատենագրութիւն, Եկեղեցւոյ պատմութիւն: Այս աշխատանքը ճամբայ կը բանայ դէպի ֆրանսերէն հատոր մը. «Les Arméniens», Brèpols, Պելլիքա (1994): Նորվան Եպս. Զաքարեանի գրիչով լոյս կը տեսնէ «Յաղագս Գրիգոր Պըլտեանի քերթողութեան» հատորը, առաջին լայնածաւալ ուսումնասիրութիւնը Պըլտեանի մասին:

1988 «Կրակէ շրջանակը Դանիէլ Վարուժանի շուրջ» հատորը լոյս կը տեսնէ Գէորգ Մելիտինեցի շարքով, Անթիլիաս: Երկրորդ եւ ամբողջական տարբերակը՝ Երեւան 2014: “Երկ” մատենաշարով կը հրատարակէ Ն. Սարաֆեանի արծակ էջերու ժողովածուն՝ «Վէնսէնի անտառը»:

1989 Կը խմբագրէ Ֆրանսահայ գողներու ընկերակցութեան **Կայք** տարեգիրքը, թիւ 1 (1989), թիւ 2 (1991), թիւ 3, (1993):

1992 Ամայուն դասախօս հայոց լեզուի եւ գրականութեան, Institut des langues et civilisations orientales (Inalco). Յառաջ մատենաշարով լոյս կը տեսնէ «Ելքը», Մանտրաներու Բ հատորը, Ասատուրի գծանկարներով:

1995 Սորպոն, Փարիզ, կը ներկայացնէ երկրորդ թէջ մը, բաղդատական գրականութեան, Cinquante ans de littérature arménienne en France, du Même à l'Autre, 1922-1972: Աշխատութիւնը լոյս կը տեսնէ գրեթէ անփոփոխ (CNRS 2001): Վերադարձ հին ծրագրի մը. կը սկսի արծակի շարքը, որպէս սկիզբ՝ **Սեմերը**, որուն պիտի յաջորդեն միւս հատորները:

1997 Անթիլիասի մէջ լոյս կը տեսնէ ուսումնասիրութիւններու երկրորդ հատորը, «Մարտ», յատկացուած արեւմտահայ եւ սփիւռքահայ արձակին, գլխաւորաբար Յ. Օշականին: Հրատարակութիւն «Սեմեր»ու, Փարիզ, Մաշտոց մատենաշարէն (հրատարակչական կազմ՝ Գառն, Մարուշ, Իշխան): «Բաց նամակ» հանդէսի ու ապա Համազգայինի կազմակերպութեամբ կը սկսին Գրիգոր Պըլտեանի հանրային ելոյթները Լոս Անճելըսի մէջ լայն հանրութեան ներկայութեամբ:

1998-2003

Շոյն թափով կը գրէ արծակ պատումներու շարքին «Հարուածը», «Նշան», «Պատկերը», «Անունը լեզուի տակ» հատորները, առաջինը լոյս կը տեսնէ Հալէպ, երկրորդը եւ երրորդը Ապրիլ հրատարակչութենէն, Լոս Անճելոս, վերջինը Փարիզ:

«Մանտրաներ»էն ձեռագիր էջ մը

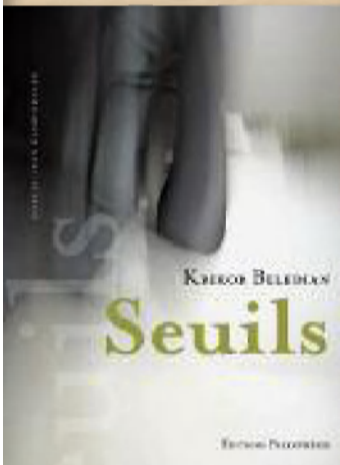
2006 Գրիգոր Պըլտեան, Խաչիկ Թեօլէլեան, Գուրգէն Արզումանեան, Լոս Անճելոս

2015 Գրիգոր Պըլտեան, Մարկ Նշանեան, Յարութիւն Քիւրճեան Բիւրճեան INALCO, Փարիզ

2001
Ասատուրի
աշխատանոցին մէջ,
Փարիզ

2015
Նորվան Արք.
Ջաքարյան,
Գրիգոր Պըլտեան,
Մոնթրէալ

1999 Փարիզ, կը հրատարակէ «Դէպի Մեծ Փոխաբերութիւն»ը Հայաստան ճամբորդութիւններու մէկ խտացումը, մեկնող «Փլազոլ կամուրջներ» յօդուածէ մը, լոյս տեսած «Յատաջ»ի մէջ: Իսկ «Ջրոյցներ բանաստեղծութեան մասին» հատորը (Երեւան) կ'ամփոփէ հարցազոյցներու շարք մը, բանաստեղծներու եւ բանաստեղծութեան մասին գրութիւններու կողքին: Առաջին ճամբորդութիւն Պանկըք: Նորվան Եպս. Ջաքարեան կը հրատարակէ երկրորդ ուսումնասիրութիւնը Պըլտեանի մասին՝ «Մտնեցումներ» խորագրով:

2003 Մոնթրէալի մէջ լոյս կը տեսնէ «Ի գործ արկանել», «Բան եւ Գիր» Մատենաշար, թիւ 1:

2004 Առաջին ճամբորդութիւն Հնդկաստան, որուն կ'արձագանգէ «Ճէրուր Մանտրա»ն (Մանտրա ԻԵ). Դելիի, Ռաճաստան: Այս ճամբորդութիւնները կը կրկնուին մինչեւ 2013:

2006 «Ապրիլ» հրատարակատունէն լոյս կը տեսնէ վիպաշարքի վեցերորդ հատորը՝ «Երկուք»: Այս հրատարակութիւններու առթիւ ճամբորդութիւններ Միացեալ Նահանգներ, Քանատա:

2008 «Երկխօսութիւն Գրիգոր Նարեկացիի հետ» համահաւար հատորով կը սկսի գործակցութիւնը Սարգիս Խաչենց-Փրինթինֆօ հրատարակչութեան հետ: Գիրքը կը համադրէ ցարդ կատարուած աշխատութիւնները:

2009 Կը ղեկավարէ եւ կը հրատարակէ Շ. Շահնուրի «Նահանջը առանց երգի» վէպի ֆրանսերէն թարգմանութիւնը, Armen Lubin, La retraite sans fanfare, L'actmem 2009. Երեւանի մէջ Սարգիս Խաչենց եւ Փրինթինֆօ հրատարակչութեան թելադրանքով կ'աւարտէ 1986էն սկսած «Հայկական ֆուտուրիզմ» հատորը:

2010 «Մանտրաներ», ամբողջական շարք, ընդարձակ յառաջաբանով մը:

2011 «Seuils» (trad. S. Békmezian) թարգմանութիւն «Սեմեր»ու (éditions Parenthèses): Այս առթիւ ճամբորդութիւն Պէրու:

2012 **2013** «Շրջում», «Գիշերադարձ» պատումներու եօթներորդ հատորը: Շարքի նախորդ հինգ հատորները լոյս կը տեսնեն երկրորդ անգամ, Երեւան:

2015 Կամազգայինի Կեդրոնական վարչութեան կողմէ կազմակերպուած Գրական շաբաթ: Այս առթիւ լոյս կը տեսնեն պատումներու ութերորդ հատորը՝ «Կրկնագիր մարդը», «Սեմեր»ը (խմբագրութիւն Շաղիկ Մկրտիչեան), եւ ուսումնասիրութիւններու երրորդ հատորը «Տարմ», որով կ'աւարտի այդ շարքը: Inalcoի մէջ (Փարիզ) տեղի կ'ունենայ գրական գործունէութեան նուիրուած երկօրեայ գիտաժողով:

2016 Լոնտոնի մէջ տեղի կ'ունենայ գրական գործունէութեան 50-ամեակի առիթով հանդիպում-գրոյց:

ԼԵՉՈՒՆԵՐ

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ

Լեզու յարապետ

ատուածային պիտի ըլլայ ինչ որ պիտի գրեմ այստեղ:

Սորված եմ բազմաթիւ լեզուներ եւ մոռցեր եմ մի քանին: Մէջս բան մը մոռցեր է զանոնք: Չեմ գիտեր ե՞րբ: Կը պատահի որ հանդիպիմ անոնցմէ մէկուն կամ միւսին, քանի մը նախադասութեան, նոյնիսկ քանի մը բառի: Կը ճանչնամ զանոնք, կրնամ յիշել սա կամ նա բառի առթիւ կամ դարձուածքի, ի՞նչը, ո՞րը, ինչպէ՛սը: Անոնց ոգեկոչած պայմաններն ու պահերը չեն որ զիս հիմա կը գրաւեն, դէմքը՝ որուն համար սորվեր եմ մին, նպատակը՝ որ թելադրեր է մէկ ուրիշը, եւ ամէն անգամուն ջանքը՝ մտերմութեան մը, հարազատութեան մը պատրանքին ի խնդիր: Անդրադարձը նաեւ, որ սա կամ նա դարձուածքը չունին իրենց համարժէք իմ լեզուիս մէջ, ինչ որ կը կոչեն մայրենի լեզուիս:

Այդ բացակայութիւնը երբեմն կը փորձեմ բառնալ տառացի թարգմանութեամբ կամ նորաբանութեամբ, մանաւանդ երբ ատիկա կը վերաբերի նիւթեղէնի կայլուածին, գործիքին, թեքնիքին: Կրնամ մէկը փոխարինել միւսով, ինչպէս մարդ իր պէտք ունեցած ապրանքը կը ներածէ, նախքան ատոր նմանը արտադրելը, երբեմն ալ երբեք չի մտածեր արտադրելու մասին, պարզապէս կ'իւրացնէ: Հակումն ունիմ յօրինելու եզրի մը դիմաց ուրիշ մը, մէկուն տեղ այլ մը դնելով, նմանութեանց ընդհանուր կազմածը կը բանեցնեմ, որոշ չափով ստիպուած եմ կատարելու առաջին փորձառութիւն մը երբ մէկը կանգնեցաւ քանի մը դիմաց, ձեռքը երկարեց ու ձայնեց, զայն փոխարինեց անունով, եւ նոյն ատեն կրկնելու ինչ որ եղած կամ կոչուած է ուրիշ լեզուով մը:

Այսպէս կը փոխադրուիմ այլուր: Կարծես կը սփռուիմ, կը տարածուիմ, կը լայննամ ու կը ծաւալիմ: Կը կծկուիմ նաեւ, կը պզտկնամ, գրեթէ կը լքեմ ես զիս այս դրսութեան: Կը պատռուիմ, կը բաժնուիմ երկուքի, երկուքներու: Կը պատրոշտուիմ բայց կը միանամ նոյն ատեն պատռուածքով: Կարծես թէ մէկ անունով, անունի մը յօրինումով մաս կը կազմեմ աշխարհի հրաշքին, այնպէս ինչպէս երբեք մաս չէի կազմած անոր, զիս չէի գտած դէմ յանդիման անոր ներկայութեան:

Բացակայութիւն բառի, բայց բերրի բացակայութիւն:

Իրին եւ հնարաւոր բառերու կայլուածին միջեւ կը վարանի մտմտութիւն, ունկնդիր ձայնին, բարեհնչիւնութեան, առոգանութեան, ճշգրտութեան, կարծես թէ ոչ թէ բառ մը պէտք է յօրինել այլ լեզուն, որուն մէջ իսկական տեղաշարժ մը ակամայ տեղի պիտի ունենայ: Եւ որովհետեւ նրբին հաւասարակշռութիւն մըն

Է կատարուելիքը, նոր, ստեղծուող բառին հրճուանքը, սքանչացումը, խրախու-
թիւնը, ինչպէս կ'ըսէին, իր մէջ կը կրէ անձկութեան բաժին մը, կրօնական պա-
կուցումի մը նմանող վախ մը:

Յաճախ, ուրիշ լեզուի մը բառերը կը թուին աւելի գեղեցիկ, աւելի հմայիչ,
աւելի երաժշտական, ինչպէս կ'ըսեն մարդիկ երբ լեզու մը չեն գիտեր, կարող չեն
նշանակութիւններ հասկնալու այլ կը լսեն միայն հնչիւններ ու ռիթմ, եւ այդ պա-
րագային բոլոր լեզուներն ալ օժտուած՝ բնական դաշնաւորութեամբ՝ կը վերած-
ուին երաժշտութեան:

Երբ կը սորվիմ ուրիշ լեզու մը, անոր բառերը ոչ միայն կը լսուին, կ'արտա-
սանուին, այլեւ կը տեսնուին, նշանագիրի մը պէս թանձրութիւն մը կ'ունենան եւ
անոնց ձեւերը, անոնց հնչիւնները կարծես կը պատճենեն իրենց նշանակածը, կը
դառնան պատկեր: Իսկ երբ աւելի կը թափանցեմ անոնց մէջ, յաճախ այդ ուրիշ
լեզուի արմատները կը թուին աւելի խորունկ, աւելի նշանակալից ու խորհրդ-
դաւոր, այնքան երեւի ես իմ լեզուս գռեհկացուցած եմ, մաշեցուցած, սպառած,
քանզի գայն վերածած եմ գործիքի:

Պատրանք մը չէ՞ ասիկա, միւս լեզուին այս կարծեցեալ խորութիւնը, որով-
հետեւ առանձնացուցած եմ բառ մը, բառին մէջ արմատը, ջնջելով անոր բոլոր
կապերը համակարգին հետ, մարդոց, աշխարհին, որ անոնք կը կոչեն ի հարկէ:
Նոյնիսկ հասարակաց գետին մը կը գտնեմ, որ գուցէ մարդկային հնագոյն յա-
տակ մը կը յուշէ, նախնական լեզուի մը, նախալեզուի մէկ նմոյշը, ինչպէս կտոր
մը հող, որուն վրայէն անցեր են նախամարդն ու պրոնզի մարդը, յետոյ մենք, որ
պիտի բնաւ չնկատենք զէնքի վերածուած նախկին խիճը, ատեն մը դանակի դեր
կատարած կզակը. ապա կրկին լեզուները, իրենց գլխու պտոյտ տուող հնչիւ-
նային այլազան կարգերով, որոնց իմացումը զիս աւելի խորէն կը մօտեցնէ անոր,
որ եղեր է իմս (աս ալ խօսելու ձեւ մըն է, քանի որ լեզուն որո՞ւն կը պատկանի որ
պատկանէր ինծի):

Բազմաթիւ լեզուներու գիտութիւնը կը խթանէ երեւակայութիւնս կամ տար-
բեր լեզուներով կ'անդրադառնամ իմ լեզուիս ճոխութեան կամ աղբատութեան,
տարբերութիւններուն, նմանութիւններուն, պարապներուն ու պակասներուն:

Օտար լեզուով կը ճանչնանք մեր լեզուն:

Մեր լեզուն կը ճանչնանք այդ երկխօսութեամբ, այդ տրամախօսութեամբ
որով պահ մը ես զիս կը տրամադրեմ, կը յանձնեմ միւսին, կարծես թէ մէկէն եւ
տառացի կերպով ըսուած՝ կը բացակայիմ ես ինձմէ, կը տանիմ ես զիս իմ
բացերս:

Մեր լեզուն կը սկսինք սիրել երբ կ'օտարանայ: Անոր օտարացումը մեզ կը
դիւթ կամ կը զգիս: Սակայն այլեւս չենք փարիր անոր:

Ինչ որ գիտենք, պարզապէս, միայն ու միայն տուեալօրէն գիտենք, կը
ճանչնանք կամ աւելի ճիշդ՝ կը վերաճանչնանք, ոչ թէ նորէն, ոչ թէ կրկին անգամ,
այլ առաջին ու գուցէ վերջին անգամ ըլլալով, կը թափանցենք անոր տեսակ մը

դանդաղ ու նրբին սահանքով, որ չենք նկատեր, եւ կամ յանկարծակի սլացքով, քանի որ մեր լեզուն, ինչ որ «մեր» կոչեցի, կը յայտնուի մէկէն իբրեւ հարուած մը, ապտակ մը կամ շոյանք մը. պզտիկ, շատ փոքր տարբերութեամբ մը, որ սակայն կը փոխէ ամէն բան:

Եւ ինչպէ՞ն չըսել, ինչո՞ւ չըսել երջանկութիւնը երբ իմ լեզուիս բառերը կը հնչեն տարբեր շեշտով, երախայի մը բերնին մէջ, որ կը հեզէ եւ ակամայ կը տարբարդորէ ընկալեալ ամբողջները, կ'աղաւաղէ, կ'աղարտէ, կը գեղծէ կամ անսպասելի հարուած մը կու տայ բաղաձայնի մը, զայն կը խառնէ ուրիշի մը, մօտաւոր հնչիւն մը ստեղծելով, կը թոթովէ այդ ամենի լեռնակոյտին առջեւ, որուն ի հարկէ չ'անդրադառնար, կը մանկացնէ բառերը, այդ նուագագոյն արարքները, աւելի ճիշդ այդ նախագոյն գործողութիւնները, եւ իմ գիտցած բաղադրութիւններս պահ մը կը յայտնուին իրենք իրենց մէջ, կը թրթրան տարբեր կշռոյթով, կը թուին աւելի ծանր, աւելի թեթեւ, աւելի մթին կամ աւելի լուսաւոր, խորունկ ինչպէս սպիտակ մակերես մը: Թռչնային այդ բարբառը կը թուի պահ մը կը յօրինէ լեզուն, զայն կը տանի իր բխման կէտին, այն նախագոյն թուիւն երբ տակաւին բաները իրեր չէին աչքին դիմաց, երբ բառերը բացազանչութիւններ էին, հիացման կամ սարսափի ոչ թէ վիճակներ այլ արարքներ, գործողութիւններ նորայայտ կեանքի մը զօրնթացի երկայնքին:

Օտար լեզուով ճանչնալը կը թուի խորհրդաւոր գործողութիւն մը այնքան ատեն որ հասու չենք ըլլար տարբերութեան, աւելի ճիշդ՝ այլութեան ճանաչողական գորութեան: Յարցը նուագ կը վերաբերի բաղադրութեան մակարդակին որքան լեզուի մը սահմաններուն, այսինքն՝ անոր գործունէութեան դաշտին, կերպին, մտածման հնարաւորութիւններուն, տեսողութեան, զգացողութեան: Մէկ լեզուին տիրապետումը գուցէ լքումն է միւսին, սակայն լքումը ընկալումն է լրբուածին, ոչ իբրեւ կորուստ մը, այլ իբրեւ պակաս մը: Երբ մեզի կը պակսի լեզուն, այն ատեն մենք մեզ կը զգանք գուցէ աղբատացած, զրկուած, սակայն նոյն ատեն գիտութիւն մը կը նուաճենք: Գիտնալ կը նշանակէ, ի միջի այլոց, գետին մը գտնել: Բայց թէ լեզուն վիհ մըն է իր կարգին, ահա այն ինչ որուն չենք անդրադառնար բնաւ:

Լեզուներու մրցակցութիւնը ոչ թէ կ'արգիլէ այլ թոյլ կու տայ որ իմ լեզուս նաեւ «յառաջդիմէ» ու զարգանայ, այնքան ատեն որ զայն կը պահեմ ասպարէզի մէջ եւ անով կը կոչեմ աշխարհը: Եւ ամէն լեզու կը դիմէ այդ կոչումին, ներբնապէս այդ երկխօսութեան:

Որքան լեզու գիտես, այնքան մարդ ես, կ'ըսեն: Անկասկած, ապահովաբար: Բայց թէ ինչպէ՞ս կը գոյակցին այս տարբեր մարդերը, այսինքն՝ ինքնութիւնները, ասիկա այնքան ալ բացայայտ չէ: Ինչպէս օրինակ մարդկայի՞նն ու աստուածայինը Քրիստոսի մէջ: Ասիկա կը նշէ պարզապէս, գուցէ միայն, որ մեր ինքնութիւնը միաձոյլ գոյացութիւն մը չէ, հաւանաբար խախուտ, անհուն տարբերութիւններով, նրբութիւններով, հատումներով ու հերձերով կազմուած, կազմա-

կերպուած ամբողջ մըն է, սա կամ նա չափով գիտակցօրէն կամ ակամայ մշակուած, համարկուած, ստանձնուած, տեսակ մը առաւել կամ նուազ շքեղ պատում, որուն կնճիռը կը մնայ ամենէն տպաւորիչը, քանի որ կը յայտնուի թելի մը պէս լեզուին վրայ:

Երբ մարդ մի քանի լեզու կը սորվի, նոյնիսկ եթէ կը մոռնայ անոնցմէ մի քանին, այլեւս կը դադրի ֆեթիշացնելէ, փալլոսականացնելէ զայն, անոր հանդէպ նախապաշարումներ չի սնուցաներ (իբր թէ լեզուս ըլլար աշխարհի ամենէն գեղեցիկը, ամենէն ճշգրիտը, ամենէն... եւայլն, բոլոր ածականները թոյլատրելի են), չի պահուողտիր անոր քողին ներքեւ, չի վստահիր անոր, չի զգար ինքզինք ապահով, ինչ որ է ֆեթիշին դերը: Այլ գծելով անոր սահմանները, ազատ որոշումով մը կը տրուի անոր: Այստեղ չէ՞ արդեօք գաղտնիքը խաղին. անոր հետ կըրնանք խաղալ—գուցէ շուն-կատու—երբ կը դառնան անոր մտերի՛մ օտարը:

Երբ մարդ մի քանի լեզու կը սորվի, քիչ մը կը մոռնայ իրը, կը հեռանայ իր մարմնէն, նոյնիսկ կը լքէ զայն, կարծելով երբեմն որ լեզուն ալ զինք լքեց կամ մոռցաւ. սակայն այդ կազմաւորուած, գրեթէ կատարելապէս տիրապետուած մոռացումին մէջէն յանկարծ յուզում մը, անակնկալ ապշանք մը կամ զգուսնք մը կը մոռնան մոռացումը եւ կը սկսինք կակազել, կը փնտռենք բառերը շեշտով մը որ իրենցը չէ, եւ կը տարածուի մեր մարմնին վրայ ախտանշաններու կազմածի մը պէս զօրութիւնը նշանին, անոր որ երբեմն կը կոչուէր խարանի հրաշք: Եւ այն ատեն կը յայտնուի մեր մարմինը վերստին, մեր մարմինը որ կ'ուզէ լսուիլ:

Կրկնակ լեզու. մէկը կը սնանի միւսէն, փոխնիփոխ, մէկը կը հակադրուի միւսին, կը համարկուի անով, կը համակուի: Սկիզբէն երկուք ենք: Այն պահուն երբ կ'երկնուինք, այն ձրի պահուն երկի մը պէս կը յայտնուինք, կը տրամադրուինք երկրորդի մը:

Ուրիշ լեզու մը սորվելու վարժութիւնը յարմարութիւն մը կ'ենթադրէ, աւելի ճիշդ տրամադրութիւն մը ըստ որուն չեմ բնակիր լեզուիս մէջ, որ աւելի անցման կայք մըն է այլեւս ահագնացող գետ մը կամարող կամուրջ մը քան թէ բնակավայր մը: Որքան ալ վերադառնամ լեզուիս, զայն չեմ կրնար գտնել ինչպէս որ էր, նման աղէտէ մը վերապրողներուն երբ կը գտնեն իրենց տունը, իրենց պարտէզը, իրենց աթոռն ու սեղանը, որոնք բոլորն ալ կը թուին քողարկուած անջնջելի եւ թանձր ապակիով մը. ինչպէս երագներուն մէջ կը լսենք բառեր որ երբեք չենք կրնար մենք մեր կարգին արտասանել, քանի որ կոտորակուած ենք:

Ո՛չ որ կրնայ յիշել այն թոպէն, երբ լեզուի ելաւ, թոթովեց, ձայն ու բացազանչութիւն հոլովելէ, խառնելէ, ճիչը վանկի վերածելէ ետք մէկէն, բացարձակ արարքով մը՝ բացուեցաւ: Արդէն լեզուն կը բացուի երբ երախան կը քայլէ ի բարբառ, կու գայ, լեզուի կ'ելլէ, կը կանգնի, կ'ընդառաջէ անոր, կը կառչի անոր անտեսանելի շղթային, կը կլանուի անով, մինչդեռ նոյն ատեն լեզուն է որ իր արդէն վաղագոյն բնակութիւնը կը նշէ միայն: Որովհետեւ լեզուն միշտ կար, ականջին, աչքին ու բերնին միջեւ, տեսակ մը իբրեւ ներքին ու համայնական տա-

րածք: Իսկ այդ թույլից, երբ դեպքը եղաւ, չես կրնար երեւակայել, յօրինել անգամ, եթէ չըլլար կողմնակի ձայնը, *պատումողը* (պատումին դերն ալ աւ չէ՞, ըսել ինչ որ չես կրնար ըսել, յիշել ներայտն ու նախայայտը, արտայայտել տեղ ու դիրք, ժամանակ ու գործողութիւն, որ եղեր են քեզմէ անկախ, քու մէջդ, մէջ-շուրջդ), երկրորդը, որ մայրդ է, քոյրդ, հանիդ կամ մէկը, մինչեւ հիմա այդ եզակի ու վճռական պահը թելադրողը, երբ վերջ մը եւ սկիզբ մը դրուեցաւ համրութեանդ, հատում մը եղաւ, նման, շատ նման այն վարանող, սրունքներու, ոտքերու վրայ տատանող շարժումին, որ մէկէն մարմինը կը տանի դէպի ուղղահայեացի նուաճումը: Ոտքի ելաւ, կը բացագանչեն մայրերը, խօսքի կ'ելլէ կոր, կ'ըսենք, զարմացկոտ ու հիացական: Այդպէս է որ լեզուն կը յառաջանայ քայլ առ քայլ, կը շրջի, կը նստի, կ'իյնայ, տիտիկ կ'ընէ ոռին վրայ: Ամէն խօսքի կը կրկնենք այդ առաջին խօսքի արարքը առանց գիտնալու, անկէ է որ կը վերապրինք. մեր հիմը: Եւ ուրեմն անոր է, որ կը ջանանք վերադառնալ ի գուր, այդ նոյնին որմէ տարագրուեր ենք, երբ կը գրենք ու կը սեւեռենք անկրկնելին, քանի հոն յայտնաբերեցինք, ինչ որ երբեք չենք կրնար յիշել-քանզի ատով կը տեսնենք միշտ, կը զգանք-աշխարհի բացութիւնը:

Յարագատ, մօրենական, գգուալից ինչպէս ստինքը ուրկէ տրուեցաւ կենսասնունողը, սկզբնային հեղուկը որ հոսեցաւ մեր բերնէն, շրթներէն, յետոյ մեզ լիացուց, աճեցուց՝ եւ ամէն հնչիւնի հետ զայն կրկնեցինք, որոճացինք, իր ամբողջութեամբ, ըմբոշխնեցինք, ասոնք եւ դեռ ուրիշ շատ մը յատկանշումներ կը ջանան անտեսել հատումը եւ անկէ բխող երկրորդ մակարդակը, ըսենք պարտադիր արձակումը, ուր կը յօրինուի երկրորդ լեզուն, ան որ պիտի կանգնեցնէ մեզ միջոցին մէջ եւ որուն ուղղահայեացին համար անհրաժեշտ են այլեւս բոլոր միւս լեզուները:

Լքել ծննդեան լեզուն գուցէ գոհողութիւն մըն է, որդեգրել ուրիշ մը՝ գուցէ նոյնպէս գուրկ չէ մեծութենէ, այսինքն՝ ունի իր պարզեւներն ու արժանիքները. իսկ հաւատարիմ մնալ առաջին լեզուի մը որ ծննդեանը եղաւ ակամայ տարբեր բան է ուրիշ լեզու մը իրեն պատշաճեցնելէն: Յոս ո՛չ մէկ մեծութիւն: Յոս ո՛չ մէկ հրճուանք աշխարհի առաջին օրը սկսելու: Յոս պարզապէս կամքը չմեռցնելու մեռելները որ կան լեզուին տակ:

Երբեք, ոչ մէկ տեղ անհրաժեշտ է մոռնալ մայրը, պահպանելու համար լեզուն. կը բաւէ միայն նշանակել շեղագիծ հատումը մօրմէն որ լեզուն կը կամրջէ:

Չենք ուզեր անդրադառնալ որ մայրը կը կրէ իր մէջ այրը, ինչպէս հայրը, բոլոր այրերը, որով սկիզբը, եթէ որեւէ սկիզբ անհրաժեշտ է, կայ միայն ընդմիջոց մը, անջրպետ մը, ընդմէջ մը. այդ ընդմիջութեան մէջ կը կազմաւորուինք հետըզհետէ, անով կը սորվինք զգայարաններու լեզուն, երեւակայութեան լեզուն, մտքի լեզուն, տեսակ մը ընդհանրացեալ խաւաւորում, ձայնակշռութային տեղում, ուր կը մշակեմ զգալու, մտածելու, հասկնալու կերպեր եւ ուրկէ սաղմուած ինքնութիւնս կը զանցէ ինքն իր փականքը դէպի անինքնութիւն:

Ո՛չ մայրենի, ոչ ալ բոլորովին հայրենի՝ լեզու, այլ շրջադարձե մը եկող որ հեռաւորութիւն եւ աքսոր կը կտրէ կ'անցնի, կը ժամանէ դէպի զիս: Կարծես թէ հեռաւորութիւնն անհրաժեշտ ըլլար մտերմութեան... անոր հետ: Բայց հեռաւորութիւնը, ներքին ճեղքը պիտի ըսեմ, անհրաժեշտ է մտերմութեան, անշուշտ, ինչպէս սէր կոչուածին: Եթէ տարբերութիւնը չըլլար ինչպէ՞ս պիտի սիրէինք իրար:

Լեզուատել մէկը պատիժներուն ամենէն խօսունն էր, նախնական օրերուն անշուշտ (բայց նախնականութիւնը միշտ կը բանի տեղ մը մոլորակիս վրայ) որ կը ջանայ գոհը վերադարձնել անասնութեան կամ կը ձգտի այդ բացարձակին, ոչ թէ միայն խեղելով, այլ անդամահատելով, առանց անցնելու ոճիրին սահմանը: Եւ սակայն լեզուատը երբեք չի դադարիր պատկանելի լեզուի տարածքին: Իր այդ խարանով իսկ լեզուատը աւելի քան «առաջ» խօսողն է, յար եւ նման անոր որ պակուցումի, սոսկումի պահուն թոթովութենէն կ'անցնի մէկէն կատարեալ պապանձումին:

Երբ կ'ուսուցանես, երբ կը դասաւանդես լեզու մը, ինչպէս որ կը պատահի երբեմն ինծի, ի պաշտօնէ, լեզուին փորձը կ'ընես: Ուսուցման թերեւս հաճոյքներէն ամենէն մեծը լսելի դարձնել է լեզուն այնպէս ինչպէս կը յօրինուի ան, ինչպէս կը դեկավարուի, ինչպէս կը տարբերակուի, կը դառնայ ինքզինք այն միւս մէկին հետ, որ բարբառն է կամ օտար լեզուն: Եւ այն ատեն լեզուն կը դադարի անմիջական ըլլալէ (անմիջականի առասպելը...), ինքնաբոլիս, մեզամօտ, սովորական, հասարակ տեղիք եւ կը դառնայ ինչ որ է, ինչ որ միշտ պիտի ըլլայ, դժուար ու բարդ, ուսելի, մշտապէս սովորելի, ախորժելի, վարժելի, նոյն ատեն անտիրապետելի: Չեմ գիտեր ինչու ուսանելուն արմատը ուսը չէ (տղեր), երբ այնքան դիւրիչ կը թուի մարմնին այդ մասը, բազուկին, կռնակին եւ գլխուն միջեւ: Ուս ընել, ուս տալ, ուս ուսի, ուս ընդ անուր, ոչ միայն զարգանալ է մարմնով, այլեւ աճիլ, կռթնիլ ուրիշին՝ գիտութեան, ուսմունքին, մեծնալ շարժումով մը որ ձեռքն ու միտքը կ'ամուսնացնէ իրարու, կը կրթէ եւ որուն մէջէն կ'անցնի լեզուն:

Այնքան մօտիկ, այնքան մօտ՝ մարմնին, գրեթէ մորթ, որուն կը հպիմ բայց որ չի դադարիր իր առեղծուածը պահպանելէ կամ պարզելէ: Լեզուով կը հաղորդուիմ առեղծուածին, գրեթէ երկխօսութեան մէջ կը մտնեմ անոր հետ, բայց չեմ կրնար քակտել զայն: Ասոր համար գուցէ լեզուն ի յայտ կը բերէ առեղծուածը որ կայ իմ մէջս իսկ: Ինչ որ գիտութիւն է լեզուի, – բանութիւն, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ միմիայն մեկնաբանութիւն այդ առեղծուածին:

Ընծայ, անխառն պարզեւ, երախտիք, աւանդ՝ անկասկած, լեզուն կտակն է, ուր կը թուի ամեն բան գրուած սկիզբէն, միայն թէ բոլոր տառերը, բոլոր նշանագիրերը կը մնան անընթեռնելի: Որոշ չափով բանաստեղծութիւնը կը կարդայ առեղծուածային լեզու մը, որ կրնանք կոչել անգիր:

Լեզուն կը սորվին, ինչպէս կանգնիլը, քալելը, լողալը: Նոյնիսկ երբ կը տրուի, – կը թուի թէ կը տրուի տեսակ մը ձրի տուչութեամբ – զայն կը կազմաւորենք, այն պահուն երբ կը կազմաւորուինք անով, անով կ'անիւնքնանանք երբ կը կարծենք

գտնել մեր ինքնությունը: Լեզուն ուրիշներն են: Եւ հոն, այդ դէպի ուրիշը գացող տրամադրութեան մէջ սորվողը կը կրկնէ եւ յանկարծակի ոստումով մը կը սկսի օր մը յեղասատեղծել, յօրինել, ըսել կ'ուզեմ յայտնաբերել երկրորդ լեզու մը, լեզուարկեալ լեզու մը, որ տունն է ոչ ոքի, ոչ իսկ էութեան կամ հասարակութեան, ոչ իսկ ինքն իր:

Հագար անգամ ոտնակոխուած, կոխկոտուած, տափակցած, տափնուած գետինն է ան, չորցած, ճեղքատած, մաշած, գուրկ ամեն կանաչէ, ամուլ, պատերազմէ մը ետք մնացած դաշտ, ուր ամեն մէկ հետք կը կրէ իր վրայ կնիքը բազմաթիւ հետքերու, քիչ թէ շատ անորոշելի, տարտղնուած, բլուրները, ձորերը, դարափները, գիծերը սահած, եւ ամեն մէկ բառ միլիոնաւոր անգամներ գործածուած, կրկնուած են, ձեւազեղծուած կամ պանծացուած, եւ ինծի կը մնայ միայն այդ բառերուն միջեւ: Գծել ճարտարապետական կամ քարտիսագրական նոր յարաբերութիւններ, ուշադիր՝ բառերը անջատող անհրաժեշտ պարապներուն, յօդերուն, կամուրջներուն, այն նեղ ու խորունկ ստուերի շերտին ի խնդիր որ կը տանի տեղ մը, հոն ուր կը կազմուի նշանակութիւնը, քանի որ նշանակութիւնը բառերուն մէջ չէ, իմաստ չէ, այլ իմաստներու հոծոյթներ, ասոնց անտիպ խաղը, ասոնց անդրադարձովը բոլոր նախկին կուտակումներուն վրայ բառերուն, բառարանին, ասոնց հակադարձովը նորէն զգայակերպիս, մտածելակերպիս:

Լեզուն տեղի կ'ունենայ խօսքով կարծես գար իր բարձրաւանդակային քառսէն դէպի ակնթարթային գոյութիւն, որ թող կոչեմ դէպք: Խօսքը չի յօրիներ լեզուն, չի բաւեր ըսել նաեւ որ միայն տեղ կու տայ անոր, քանի որ խօսքը հիւրընկալում մըն է աւելի քան բնակարան մը, ապա քանի որ լեզուն կայ որեւէ տեղէ առաջ: Լեզուին տեղի ունենալը կը նշէ կրկնումի արարք մը, միայն թէ ոչինչ կը կրկնուի այնտեղ, ոչ սա, ոչ նա, այլ լեզուն, ան, կը հաստատուի իբրեւ ինչ որ չկար, չէր իր տեղը, իր տեղը որ խօսքն ըլլալու է, ինչ որ ապամնի մըն է ինծի համար, հորիզոն մը որուն կը դիմեմ, կը զանցեմ հնչիւնները, կը մոռնամ բառերը, միացեր եմ ձայնին, ձայնն եմ, որ խօսքը կ'արձանագրէ լեզուին մէջ, զայն կը վերադարձնէ հոն ուր երբեք չէ եղած, հոն ուր իր տեղը չէ:

Երբեմն գրութիւն մը քանի մը բառ է, քանի մը հնչիւն պիտի ըսէի, մէջբերուած, հատուած լեզուէն, բնորոշող ոճ մը, այսինքն՝ լեզուն լսելու կերպ մը, շեշտ մը, դրոշմ մը, անոր ազդելու կամ հակազդելու արարք մը:

Լեզուն կը լսենք նոյնիսկ երբ կը մտմտանք ու կը մենախօսենք:

Տարագրուած լեզու. այդպէս չէ՞ ամեն լեզու, երբ կը գրուի եւ կ'ենթարկուի օրէնքի մը ուրիշ, որ պիտի կոչեմ դրսութեան օրէնքը, քանի որ իմ խօսածս, ինչ ալ ըլլայ անոր ներքին թէ արտաքին հանգամանքը, կը պատկանի տարածութեան մը, որ հասարակաց ներս մը կը կազմէ, հասարակաց տեղիք մը:

Ոչ բնիկներ, ոչ օտարականներ՝ բոլորն ալ լեզուական գաղթողներ:

Սակայն կան բառեր, մտքեր կամ գաղափարներ որոնք կը վրիպին: Կը կազմեն անփակելի բացեր: Արդեօք լեզուն անո՞նց շուրջ յօրինուեր է, կամ այդ բա-

ցերն են որ կը կազմաւորեն զայն: Լեզուները չեն համաձեւուիր: Ամեն մէկը կը պատասխանէ փորձառութեան մը կամ կը կազմէ փորձառութիւն մը ինքնին աշխարհէն եւ աշխարհով: Մտքի, եթէ ոչ ծուլութիւն, գոնէ թուլութիւն է մտածել անասելիին կամ հիներու անճառելի մասին, որ կը փակցնենք այն բանին որուն համար բառ չենք գտներ մեր տրամադրութեան տակ:

Լեզուն արձագանգն է աշխարհին բայց նաեւ արձագանգի խուցը անասելիին, որ կը թելադրէ միայն ու միայն լեզուին անաւարտ ըլլալու հանգամանքը: Ո՛չ կատարեայ, այլ՝ անաւարտ: Լեզուի մը հնարաւորութիւնները մէկ անգամէն կատարելի չեն, կատարուած չեն բնաւ, անոնք մշտապէս կը բազմանան, չեն փակեր զայն երբեք, ընդլայնելով անոր հորիզոնը կը ձգեն զայն անաւարտ:

Ինչպէս բնութիւնը, այնպէս ալ լեզուն չի սիրեր պարապը: Լռութիւնը լեզուին պարապը չէ, այլ փակագիծը (այս մասին այլուր), որով նշանակետ մըն է լեզուին մէջ: Լեզուին համար պարապը այնտեղ է ուր կարելի է շնչել, հեւքը, հունչը, դադարը:

Իմ կարգիս կ'առաջարկեմ լեզուին ծննդաբանական առասպելը՝ Բաբելոնը, ուր ծնայ իր հետ: Միշտ ուրիշ լեզուներու հետ, եւ գաղթեցի դէպի լեզուս: Յայկ մը՝ «անճոռնի» Բելի մը դէմ: Յանուն ցամաքամասի՛ մը: Վայրի՛ մը: Բնակ երկրի՛ մը: Անդադար նուաճելի, յամենայն դէպս: Սակայն Բաբելոնը նուազ խառնաշփոթութեան առասպելն է որքան չմշակուած տարբերութիւններուն եւ լեզուն պէտք ունի այդ Բաբելոնին եթէ կ'ուզէ ըլլալ ինքզինք, իր անհնաբնութեան մէջ: Քանի որ լեզուն ո՛չ այս է ո՛չ այն, թէ՛ այս է թէ՛ այն, բոլոր լեզուները անջատ իրենց ներքին տարբերակումներով:

Դուն ու ես հնարաւոր ենք միայն երրորդով՝ անով, որ քեզի եւ ինծի կ'ընծայէ փոխթափանցման, իրերահաղորդման բացուածք: Ան մեզ չի միացներ, մեզի տեղ կու տայ: Որքան ալ մեր տեղը լեզուին մէջ ըլլայ, նոյնքան ալ անկէ դուրս ենք, տեսակ մը երկփեղկումի վրայ:

Թերեւս միայն մէկ լեզուով կարելի է գրել: Սակայն բոլոր միւս լեզուներուն զօրութենական ներկայութիւնը ականջիս չի՛ բանիւ արդեօք այդ կարծեցեալ մեկութիւնը, որ վերակազմեալ մեկութիւն մըն է, աւելի ճիշդ՝ վերացուած միատարրութիւն մը, ուր պահ մը ժամանակը, հոլովոյթը, գործողութիւնը կը թուին ջնջուած: Լեզուին մեկութիւնը նման է Եսին: Պատումի մը կերպն ունի, կազմակերպուած նոյն տիպով:

Որքան շատ լեզուներ սորվեցայ այնքան գուցէ մօտեցայ մահուան, ամեն մէկը անոր դիմակն ու դէմքը նոյն ատեն: Որքան մոռցայ անոնցմէ մի բանի այնքան հիւրընկալեցի ձայնը: Հիմնական եւ անսրբագրելի անդաշնութեան մը՝ յայտնարար: Ձայնը գուցէ այն է որ կը մնայ երբ բոլոր բառերը կը չքանան, անլսելի, անդէմ, խուլ, ծովու մը նման որ կը պսպղայ, կը տեղատուէ սպակիի ետին:

Որպէսզի լեզուն մը դառնայ գրական, անհրաժեշտ չէ որ ան նախապէս եղած ըլլայ «մայրենի լեզու»: «Մայրենի լեզուն» անգամ գրելու համար հարկ է զայն

ստեղծել, նորեն: Այդ տառապանքին կամ տաժանքին միշտ չէ որ պատրաստ ենք տոկայու: Ասոր համար գուցե կը բաւարարուինք... արտայայտելով մենք մեզ եւ այն ատեն որեւէ լեզու կը դառնայ միջոց, քանի որ կարելորդ... արտայայտելն է: Սակայն ինչ ախտ:

Լեզուին մէջ անունները կը կոչեն սա կամ նա, նշաններն են ամենուրեք մը որ միայն շարահիւսութիւնը կը պարզէ: Եթէ անունները բանաստեղծութիւն նկատենք, շարահիւսութիւնը ատոր արձակն է: Ասոր համար ինչ որ կը կոչենք բանաստեղծութիւն եւ արձակ միաշաղախուած են ու կը պահպանեն իրենց տարբերութիւնները, քիչ մը նման ամասպելին երկու բնութիւններուն, միաւորուած եւ անշփոթելի:

Բանաստեղծութիւնն է, բանաստեղծական աշխատանքը, որ, երբ կը բախի անբարբառին, հարկին տակը կը գտնուի լսելու զայն, ըսելու զայն լեզուին միւս բառերով, բառերէն անդին բանադարձումներով, այսինքն՝ «հռետորութեամբ»: Լեզուի թերին սրբագրող կամ պակասը լրացնող դեր մը չեն վերագրեր բանաստեղծական արարքին, այլ թերեւս աւելի արմատականօրէն կամ մակերեսային կերպով անոր կը վերապահեն լեզուն աշխատանքները, լեզուարարելու պիտի ըսէի, գործողութիւն մը: Բանաստեղծութիւնը յիշմային, ճարտարապետական հոլովոյթ մըն է, առք մը, արարք մը, վեճ մը, աւելի քան վիճակ մը, պահ մը, պաշտամունքի պակուցում մը, ապշանք մը:

Ասիկա այսպէս է, որովհետեւ գրելը կապ չունի տրամադրելի բաներուն հետ, գրելը ներկան կամ ամկան չէ որ կը ձեռնէ ու ներկայացնէ, անոր կու տայ ձայն ու տեղ, կը ձայնաւորէ ու կը տեղաւորէ: Գրելը դարձած է դէպի..., գրելը դիմեցում մըն է, գնացում մըն է առ դէմք մը, կ'ընդառաջէ, պիտի ըսէի, անոր որ անուն չունի լեզուիս մէջ, այն լեզուին որուն մէջ կը գրեմ, կը դիմէ դէպի աներեւոյթը, որմէ կը սնանի, դէպի անթափանցը որուն կը կցուի, դէպի անդէմ մը որ կը դիմաւորէ եւ որ պիտի ի վերջոյ դիմակաւորէ: Գրելը անասելի չի ճանչնար: Ան կը ձգտի բերել անասելին ըսպէի մը իսկ փայլատակումին մէջ: Կը բեմադրէ անասելին, անոր անկարելիութիւնը: Այդ է իր արդարացումը, եթէ որեւէ արդարացումի պէտք ունի, քանի որ գրելը, որքան ալ հարցական, ինչու մը չունի եւ կը մնայ անարդարանալի: Գրելը մութին մէջ ճանապարհորդութիւն մը դէպի Եմմաւուս:

Շատ բան ըսել է այսպէս մեկէն, շատ բան սպասել արարքէ մը որ ամենէն առաջ վարանում մը, պշում մը կ'երեւի, ձեռքը բառերը կը դարձնէ մեկ կողմէն միւսը, կը շօշափէ ինչպէս հին դրամներ ուր հազիւ տեսանելի խորտուրտութիւններ ինքնակալի մը դիմանկարը կը ստուերագծեն եւ կամ խիճեր նախադարեան, որոնք կորսնցուած են իրենց իմաստը, այսինքն այլեւս նշաններ չեն մարդոց համար որ չկան, այլ միայն զարդ-առարկաներ որ երազել կու տան հեռաւոր մութին մէջ լոյսի նշոյլ մը, կռահել, ոգեկոչել անհետացած դէմք մը, որ իր ետին ձգեր է միայն փայլատակում մը խժրժուած:

Բանաստեղծությունը կը բանի իբրև ամբողջ հակած լեզուի վիրաւոր մարմնին վրայ:

Ըսի վիրաւոր: Այն չափով որով կը պակսի գորութիւնը:

Բայց գորութիւնը այն չէ՞ որ միշտ կը պակսի:

Արա, Արա: Արարել լեզուն: Առասպելէն դուրս արտաքսել:

Բանաստեղծութեամբ:

Կատարեալ կամ սրբազնագոյն լեզուի մը որոնումը տարուած է պակուցիչ պատկերէն, միակ, միաստուածեան իգոնայի մը հրապոյրէն. անոր դերն է մոռնայ, զանցել մեր մահկանացութիւնը, մեր փխրունութիւնը, մեր խախուտութիւնը, որոնց յայտնարար նշանը կը կազմեն բոլոր յօդերը ոչ միայն մեր մարմնին այլև լեզուին: Կատարեալ լեզուն այն մէկն է որ կատարած է իր շրջադարձը, տարած է ինքզինք մինչեւ մշտական եւ որով պէտք չունի այլևս ժամանակին, մեծ ու փոքր մօտաւորումներուն, այսինքն՝ խօսողներուն, որ զայն կը կատարեն սակայն իր անկատարութեան մէջ: Մենք լեզուի բանուորներս, բանաւորներս, մեր աղօթքին կամ մեր վարդապետութեան, մեր քերթուածին թէ յօդուածին մէջ կրնանք միայն ու սոսկապէս նշել մեր ծայրաքնին որոնումը, այս տեսակ մը խարխափումը ուր մեր միտքը կ'անցնի պատկերէ պատկեր, անդադար, բանի որ միշտ պատկեր մը անհրաժեշտ է մտքին համար, ըսեր է փիլիսոփան, եւ կը յանգի ոչ մէկ կայքի:

Ինչո՞ւ, գրեթէ ակամայ, երբ հարկ կ'ըլլայ ճշգրիտ տարագ մը գտնել, կը դիմեմ հին լեզուին: Արդեօք անոր համար որ ամ է կշիռը, ամ է չափն ու օրինաչափութիւնը: Անշուշտ, ոչ: Այլապէս գրած լեզուս պիտի մնար բարբառ մը միայն, անոր մէկ ենթաբարբառը: Ինծի այնպէս կը թուի, որ հին լեզուն տեսակ մը ներքին սահմանն է նորին, ոչ նախալեզուն, անոր շատ մտերիմ օտարը, այնքան մտերիմ որ գրեթէ նոյն բառերը կ'անցնին մէկէն միւսը: Բայց անոր օտարութիւնը, անոր խօսուելէ-գրուելէ դադրիլը (անոր քունը) կարծես անհետ կը ջնջէ շփոթը, խառնակութիւնը իմաստի, կարծես հին լեզուն իր մահուամբ թոյլ կու տայ որ քակեմ նորը, օտարանամ ալ նորէն, թերեւս շատ աւելի արմատական կերպով քան երբ կը յղուիմ ուրիշ լեզուի մը: Ահարկու է հին լեզուին այս մտերիմ օտարութիւնը, ամէն ինչ խախտող եւ հազիւ նկատելի, ահարկու եւ այնքան քիչ մտածուած:

Յին լեզուն այն է որուն փոխ կու տամ ձայնս եւ որ ի պատասխան կը սկսի արձագանգել, ինչպէս հնչիւններ լարիւրինթոսի մը մէջ կը բազմապատկեն խորութիւն ու ծաւալ, եւ ան իր կարգին ինծի փոխ կու տայ իր բառերուն, ասոնց նոյնութեան ամեղծութիւնը: Սակայն այս փոխատուութիւնը անաղարտ չի ձգեր ձայնս, որ կը գունաւորուի հինով, կը տոգորուի, կը թրթռայ, կը հիննայ իր կարգին, կը կատարէ անհնարին փորձը դառնալու ապայծմէ, կը կտրէ սահմանը որ կը բաժնէ մեռելները ողջերէն, ձայն անդրշիրիմային որ կը զանցէ աղետը եղած

ըլլալուն: Որով այլևս հին լեզուէն փոխ կ'առնենք բան մը. ըսենք իր վերափոխումի գորութիւնը:

Ինչ որ կը կոչենք հին լեզու ընդհանուր օրինավիճակն ունի, զայն կը պատկերազարդէ պիտի ըսէի. աւանդ է, տրուած, առնուած, վերջացած, ստացուող, մերժուող, ձայնովս իսկ նորոգուող, երգուող, մերթ խորթին մերթ ալ անիմաստ, կապուած միշտ ծեսի մը, արարողութեան մը, որ սրբութիւն կը բաշխէ, կը բանի անով, հեռացած, բաժնուած նոյն ատեն, ուստի անմատչելի խորապէս: Սակայն հին լեզուն կը բերէ ինչ որ կայ լեզուին մէջ ամենէն հին, ամենէն նախադարեանը, անժամանակայինը, այն որ երբեք չենք մտածած եւ գուցէ չենք կրնար մտածել ինչպէս այդ մորթը որ սահման մը կը դնէ անսահմանին առջեւ, որով չեն գիտեր թէ այդ սահմանը կը պատկանի հոսի՞ն թէ՛ հոնին:

Կը խօսիմ ոչ միայն անոր համար որ մահկանացու մըն եմ, հասու՝ ըսելու ոչ եւ այդ, այլև անոր որ կը վերապրիմ:

Պաշտամունք մը հին, ինչպէս կ'ըսեն, մեռեալ լեզուներու:

Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել՝ տեւական մարտ մը, որպէսզի ապրող լեզուն դառնայ մեռեալ եւ մեռեալը ապրող, ինչ որ է, էապէս: Այնպէս մը որ կենդանին խօսի, պատգամէ, ծիծաղի, մանաւանդ ծիծաղի, *կարծես թէ* արդէն մեռած ըլլար, դարձած անհայելի ինչպէս երբ անհետացածը կը վերադառնայ, ակնթարթի մը մէջ, անհետանալու համար կրկին: Թէ՛ սրբազան, թէ՛ անսուրբ:

Հարկ է մտնես, ամէն օր թափանցես անոնց մէջ որոնք կային նախքան աղիտալի ժամանակը, ո՛վ ուշացողդ, սորվիս, ուսանիս, ճանչնաս, դուն՝ ո՛վ անօրէնդ որ ունիս ոչինչ իբրեւ բնիկ, ոչինչ իբրեւ օրինական ժառանգ, ո՛չ առասպել, ո՛չ պաշտամունք: Ի՞նչ բանի կրնամ քեզ նմանցնել, ծովո՞ւ, տարանցիկ ուղեւորի, թէ՛ պարզապէս ու միայն բանադարձումին որ կը կոչուի փոխաբերութիւն:

Երբ կը գրեմ յաճախ կը լսեմ լեզուն, կը լսեմ ուրիշ լեզուներ, լեզուներու սփիւռք մը, ոչ թէ նոյն ատեն, այլ մէջընդմէջ, ինչպէս համանուագի մը ունկընդորութեան ժամանակ ամբողջը կը տիրէ այս կամ այն գործիքի նուագածին, բայց ներքին սեւեռումով կարող ենք անջատել սրինգին կամ գլարինէթին միջամրտութիւնները: Միւս լեզուները կը լսեմ իբրեւ լռութիւն, խօսուն, երբեմն թնդուն լռութիւն, այն՝ որ ասպարէզ կը բանայ լեզուիս, մանաւանդ լեզուս միւսներէն բաժնող հերձին, ուր անբարբառը կայ: Տեսակ մը քսումի, շփումի, հանդիպում մը կանխող պահ, արարք, ծայրագոյն, սահմանային: Այդ քսումէն կը բռնկի ոչ այնքան նշանակութիւնը, որքան լեզուն, կ'ինքնանայ, ճշգրիտ, զգայուն, զարթուցիչ:

Լեզուն միշտ կը խօսի գորութենապէս ուրիշ լեզու մը: Պէ՛տք է անոր ետին ենթադրեմ ուրիշ մը, գերլեզու մը, ենթալեզու մը, անդրլեզու մը, նախալեզու մը... հիանալի անստուգութիւնը անմիաւորին:

Չեն համապատասխաներ իրարու կէտ առ կէտ, բայց լեզուները կը պատասխանեն իրարու, ներյայտ բեկումնէն, որուն շուրջ, որուն երկայնքին, ինչպէս ցամաքամասերը, կը կազմակերպուին անոնք: Անոնց բացարձակ բաժանումը

զանոնք պիտի սրբացնեն, երբ, ընդհակառակը, անոնք ձգտումն ունին խառնը-
 ուելու, սկրթուելու իրարու: Որքան կը սիրեն լեզուդ բերնիս մեջ, լեզուիս վրայ,
 տակ ու քով կամ դեմ առ դեմ:

Չենք համապատասխաներ երբեք մենք իրարու՝ մենք բնակիչներս անհա-
 մապատասխանության, չենք դաշնաւորուիր լեզուին, որուն իշխանութեան
 յանձնուեր ենք: Լեզուին անկեդրոն միապետութիւնը՝ ընդհանուր հասարակա-
 պետութեան մեջ:

Կը դասաւանդեն դպրոցի մը մեջ ուր կան ութսունութ լեզուներ, ապրող
 կամ կենդանի: Բոլորն ալ քիչ թէ շատ վտանգուած, բոլորն ալ պահպանուած
 այսպէս փակ միջոցին մեջ աւանդին: Միւսները, անոնք որ չեն աւանդուիր՝ կը
 խօսուին: Անկասկած, անկասկած: Ինչ որ կը խօսուի չի վտանգուիր, կը խորհինք,
 պարզապէս կայ, պարզապէս չէ: Սակայն վտանգը չէ՞ որ կ'ապրեցնէ լեզուները:
 Այդ լեզուներով ամէն օր հասու կը դառնամ վտանգին. առանց անոր ինչպէ՞ս գրել:

Լեզուն միշտ կը խօսի ուրիշ լեզու մը եւ իր իսկական ու խոտորող զօ-
 րութիւնը հոն է որ կը բանի այնպէս որ այդ ուրիշը կը թուի տարօրէն ծանօթ: Ոչ
 թէ լեզու, այլ լեզուներ:

Լեզուն մարմնաւորուած բանն է, այլեւս ենթակայ՝ դէպքին, դիպուածին,
 մտածումին, ապականութեան ու աղետներուն: Չգայուն մարմին՝ ուր լռութիւն
 մը միշտ կ'ոգորի ու կը պահէ ինքզինք ամէն բացման ծալքէ:

Լեզուէս լեզուդ՝ բերան, շրթներ, հպում, շօշափ, շունչ, հեւք, հեծք, կշիռ ու
 դադար, տուրեւառութիւն անդադար, թրթռացման ալիք, հաղորդում նախքան
 որեւէ հաղորդակցութիւն, նախքան որեւէ կցում, շաղաշարժում, կանչ ու ճիչ այն-
 քան խորէն որ կը մնան լուռ ու խուլ, եւ ամէն ցանկութիւն կ'ուզէ դառնալ ոչ թէ
 խօսք որ զայն աւարտէր, այլ առկախում մը խառնաշփոթ խրպոտութեան մը մեջ,
 ուրկէ նշանակութիւնը վանուած է, արտաքսուած է շատոնց կամ տակաւին չէ
 եղած այնտեղ: Նշանակութիւնը միայն մէկ մասն է լեզուին, անկէ դուրս, անոր
 ցանցերէն անդին: Նշանակութիւնը չկայ:

Բոլոր լեզուներն ալ, զիրենք կրող, ոտքի պահող Աթիլլէսի կրունկի մը պէս,
 ունին իրենց անբարբառները, միշտ տարբեր իրարմէ, ինչպէս տարբեր են լեզուէ
 լեզու բաղաձայններու, ձայնաւորներու գոյնը, դրոշմը, լայնքը, բացուածքը, ար-
 տաբերումը: Անբարբառը գրելուն հորիզոնն է, անոր փորձութիւնը, անոր կենսա-
 րար սպառնալիքը: Անոր անբեւակայելի ուրիշը: Ատոր համար գուցէ գրելը
 հնարաւոր կը դարձնէ շնչելը, խօսիլը, սիրելն ու ըսելը:

Լեզու յոգնակի, այն որ կը սորվիմ անդադար, կարծես պէտք ըլլար միշտ
 թափանցել խորութեան մը որուն գոյութեան չեմ հաւատար, բայց որ կը քաշէ
 զիս իրեն, ակամայ, այն որ կը կրէ զիս ինչպէս քաղաքը հանգոյց մըն է քաղաք-
 ներու, տեսակ մը անհուն տողանցք, թաւալ մը պաստամներու, ետեւ ետեւի, ուր
 մարդ կը կարծէ կորսնցնել աշխարհը, որ կը թուի երեւակայական, վիպային,
 պատմութիւն մը՝ որ մարդը կը պատմէ մարդուն առաւել կամ նուազ բրտու-

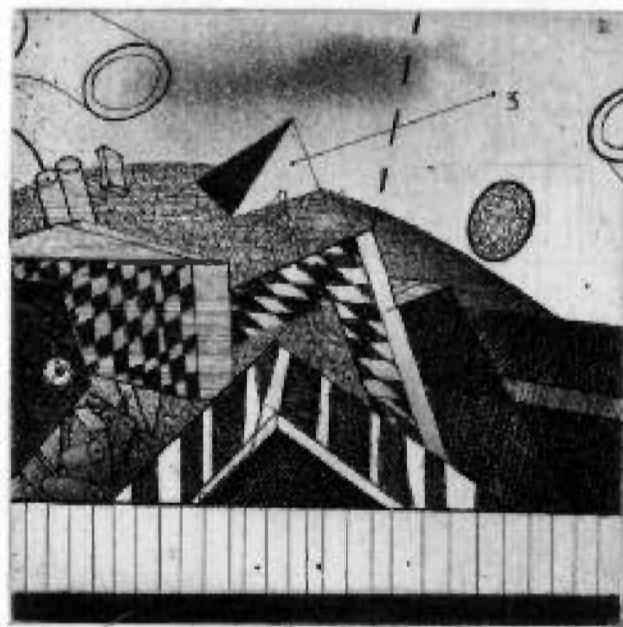
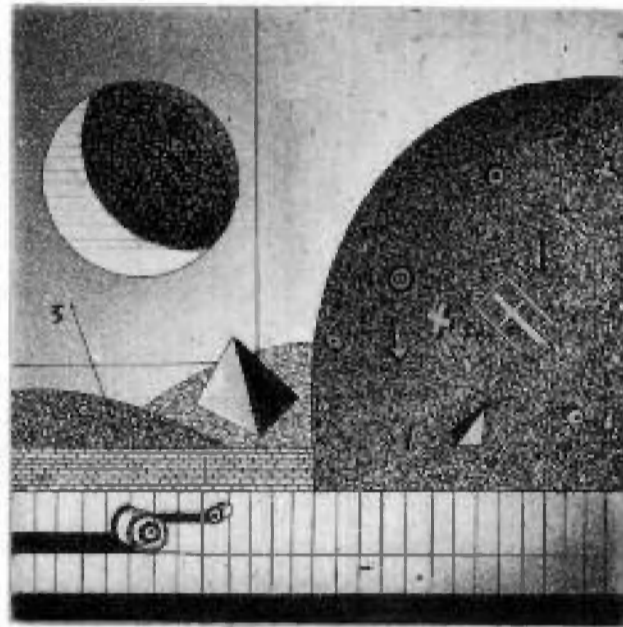
թեամբ. եղեր եմ բազմալեզու, բազմասեռ, բազմահայրենիք, բազմոտանի, բազմաթիւ յղումներով ձայն մը, որուն մէկ երեսը մութ է միշտ: Այո, իսկապէս կորսւնցուցեր եմ ընդմիջտ ճշմարիտը, հասնելու համար ճշմարտութեան մը, միայն ճշմարտութեան, ան ալ որքան երկդիմի:

Ամբողջ ճամբորդութիւն մը մութին մէջ՝ հասնելու համար անունի մը, ողիսական մը գրեթէ՝ երբ կը դիմեմ այն տեղը ուրկէ մեկներ եմ նոյն ատեն, առանց իսկապէս մեկնած ըլլալու, անուն մը որ կարծես պետք է ստեղծէ պատրանքը թէ կար, վաւերապէս կար, եւ ես ուրիշ բան չեմ ըրած եթէ ոչ զայն յայտնաբերած կրկին, ինչպէս տող մը, քերթուած մը՝ արդիւնք տեւական մտմտութի, որոնց աւարտին այն տպաւորութիւնը կ'ունենամ որ ատոնք ապրեր են երկար ատեն, պտտեր, զիս դարձուցեր են իրենց բնակութեան վայրը, ամբողջ ուղեւորում մը դէպի ձայն մը, թրթռացող, կարծես ինքնածին ու անպատկեր եւ որ կը ստիպէ ինծի ականջ դնել տակաւին չեկած դէպքի մը փառքին, որ դարանակալ կը սպասէ լեզուաւորուելու համար:

Կատարել լեզուն:

Հատուած՝ «Ընդառաջում» անտիպ հատորէն

Գծանկարը՝ Ասատուրի ▷

14
60

Handwritten signature

ՊԸԼՏԵԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

ՔՐԻՍՏԻԱՆ ԲԱՏԻԿԵԱՆ

ՔՐԻՍՏԻԱՆ ԲԱՏԻԿԵԱՆ

Ես մեկը չեմ՝ երկու եմ, եւ գոնէ իմ պարագայիս, իմ alter-ego-ս կ'ապրի ոչ թէ տեղ մը ժամանակի եւ տարածութեան մէջ, այլ՝ իմ մէջս: Ուրեմն հոսկէ կու գայ անծիս տոսկայի երկատուածութիւնը, որովհետեւ, այդ միւսը, եղբայրս ըլլայ, կամ նոյնիման էս, չափազանց տարբեր է ինծմէ (կամ ես՝ իրմէ): Մեկ մարմինն մէջ ապրած ըլլալով սակայն, տարբեր կենսագրականներ ունինք, եթէ մեզմէ մեկը ծնած է, ըսենք, Պոլիս, միւսը կրնար ծնած ըլլալ Պուրթինո-Ֆասո կամ Երեւան: Յետոյ օր մը եկաւ, ասկէ բանի մը տարի առաջ, երբ այս երկու եսերս, պարագաներու բերումով, իրարու ծուլուեցան. եղայ արեւմտահայ մը արեւելահայ իրականութեան մէջ, կամ արեւելահայ մը՝ արեւմտահայ երազներու մէջ: Ուր կ'աւարտի ան, եւ ուր կը սկսիմ ես՝ չեմ գիտեր: Միայն գիտեմ, որ երկուքս ալ կը փափաքինք գրել:

Ան պատմեց թեզի պատմութիւնը թու մասիդ: Անապատէն կու գաս դուն ալ, իրեն պէս: Կապ չունի որ ծնունդէդ եօթ ու կէս տասնամեակ առաջ էր Դեպքը: Մինչ կը կարծէիր, թէ կը մեծնայիր ապահով, ասիկա-անիկա ըսելով աշխարհը կը ճանչնայիր, Դեպքը հետոյ էր, մէջո. կը մեծնար, թեզի հետ կամ թեզի համար:

Մինչ այդ կային պատմութիւնները Դեպքին. կարաւաններ՝ արեւուն տակ կռնծած, անդէմ անանուն: Եւ ողբացիր ամենուն հետ, ճիշդ որչափ որ պէտք էր՝ ոչ աւելի, ոչ պակաս: Սպասեցիր: Սպասեցիր մինչեւ աչքդ արեւի կուրցնող լոյսին վարժուէր, եւ տեսնէիր վերջապէս, որ դուն ալ հոն էիր, կարաւանին մէջ, մեծ պապայիդ թովը. կը քալէիր:

Եւ որոշեցիր փախչիլ հոնկէ: Կարծեցիր՝ դիւրին էր ատիկա: Բայց այդ արեւները թու լեզուդ ալ խանձեցին, եւ օր մըն ալ հաւատացիր, թէ լեզու չունէիր:

Ի վերջոյ հասկցար, որ չկայիր. փնտռեցիր ինքզինքդ ամեն տեղ՝ չկայիր: Գիրքեր բացիր, ֆիլմեր նայեցար՝ չկայիր: Հասկցար, որ օր մըն ալ պիտի մոռնայիր թէ եղած ես:

Այն ատեն որոշեցիր խօսիլ, վիրաւոր, տկար լեզուովդ: Եւ խօսքդ փաստումի ու փրկումի պարզ ժեստ մը պիտի ըլլար միայն, սկիզբէն ձախողումի դատապարտուած, եթէ չհանդիպէիր անոր:

Եւ ան պատմեց թեզի պատմութիւնը թու մասիդ: Թէեւ չընդունեց պատմելու արարքը:

Եւ ան վկայեց թու գոյութիւնդ: Թէեւ չընդունեց վկայելու կարելիութիւնը: Անկարելի պատմասանն ու վկան՝ որ աշխարհդ բացաւ թեզի, ան որ թուկդ ըրաւ թեզի:

Այն ատեն միայն համարձակեցար ամերեսուիլ ինքզինքիդ,

*«կրել
ինչ որ կը պայթի երբեմն գլխուդ մէջ»*

Սաստիկ տաք օրէն ետք գով օդի հոսանք մը վերջապէս ամառնային երեկոյին հանդարտութիւնը կը բերէ: Կը քալես, ջանալով քայլերդ իր քայլերուն յարմար-ցընել:

«Ի՞նչ դիպուածներ միջամտեր են որպէսզի հայրդ եօթը տարեկանին որբանայ, բայց փրկուի, մայրդ երեք տարեկանին որբանայ եւ փրկուի, յետոյ անոնք հանդիպին իրարու եւ քեզ ծնին: Պատմութիւնդ կը սկսի նման դիպուածներով»:

Նոյն դիպուածները միջամտեր էին, որպէսզի քու ալ մեծ ծնողքդ որբանային բայց փրկուէին, հանդիպէին իրարու եւ հիմը դնէին ընտանքին, որ ի վերջոյ քեզմով պիտի լրանար:

Կ'արժէ՞ գտնել պատասխանը. պիտի հանդիպէ՞իք եթէ Դեպքը չըլլար: Թերեւս անապատներէ անցնելու էիք երկուքդ ալ, այդքան տարիներ ետք արեւելեան հայրենիքի մայրաքաղաքին մէջ հանդիպելու համար:

– Պիտի ըլլայի՞նք, եթէ դեպքը չըլլար: Այսպէ՞ս պիտի ըլլայինք:

Կը ժպտի, չի պատասխաներ: Միշտ բան մը քեզի կը ձգէ պրպտելիք: Ամեն բան չ'ըսուիր արդէն, չէ՞:

Կ'ուզես խօսիլ, պատմել պատմութիւնը կորսնցուցած ժամանակիդ եւ փնտրոտութներուդ մասին, պատմել ճամբան, որ քեզ դէպի իրեն բերաւ: Բայց գիտես որ պետքը չկայ՝ ան գիտէ ամեն բան, դո՛ւն չէիր գիտեր. հիմա գիտցար:

Կը յիշես պզտիկ սրահը, ուր առաջին անգամ հանդիպեցաք... Մտահոգ էիր. ինչպէս մօտենալ, ի՞նչ ըսել. այդքան տարիներու «հեռակայ մտերմութիւն»-էն ետք իսկապէս հանդիպի՞ր:

«Դժուարահաճ է», զգուշացուցին:

«Անհաղորդ է», աւելցուցին:

Կծկտեցար, վախը փորդ մտաւ: Ի՞նչ պիտի ըսէիր՝ բարե՛ւ, ինչպէս էք, ծանօթանա՞նք... եւ չհամարձակեցար մօտենալ: Կեցած էր քանի մը քայլ անդին, երկրպագուներով եւ հիացողներով շրջապատուած, քաղաքավար, բայց քիչ մը անտարբեր ժպիտը դէմքին: Յոգնած էր թերեւս: Արդէն չես յիշեր՝ ինչ դիպուած միջամտեց, որ յետ-դասախօսային ճաշկերոյթին քեզ ալ հրաւիրէին եւ... բովը նստեցնէին: Եւ նստած էիր քարացած, վախնալով աւելորդ շարժում մը ընելու, երբ յանկարծ դարձաւ եւ սուր նայուածքը քեզի յառեց:

– Ուրկէ՞ ես...

Ծանրացած լեզուդ դժուարաւ դարձաւ բերնիդ մէջ, ջանացիր կապակցուած խօսքեր ըսել: Յանկարծ ժպտեցաւ. այն ատեն առաջին անգամ հասկցար՝ ան ամեն բան գիտեր քու մասիդ: Բնաւ չզարմացար. գիտէիր, շատոնց գիտէիր:

«ըլլալը անհետացած ըլլալ մըն է»

եւ կարծեցիր՝ թէ գտար պատասխանը:

«կը փարիս ջնջումիդ...»

– Ինչպէ՞ս հայաշէնցի տղան ինքզինք ֆրանսացի տեսաւ, միեւնոյն ատեն հայ մնալով:

Նորեն կը ժպտի. ինքը պիտի գտնես պատասխանը:

Կը նայիս աչքերուն. կարծես ոչինչ փոխուած է՝ առջեւդ նոյն այն հայաշէնցի տղան կեցած է, որ 18 տարեկանին Փարիզ մեկնեցաւ: Ինչպէ՞ս *ուրիշ* այդ միջավայրին մէջ *ուրիշ* մը չեղաւ: Ինչպէ՞ս նոյնացաւ, ձուլեցաւ այդ միջավայրին, միեւնոյն ատեն պահպանելով այդ *ուրիշ* միջավայրին համար *ուրիշ* մը ըլլալու իրաւունքը, այսինքն՝ ինչպէ՞ս ըրաւ, որ իր *ուրիշ*ութիւնը պարտադրուած չըլլար:

– Ծագումիդ չես դաւաճաներ, ան շուքի պէս կը հետեւի քեզի...

Բայց ինչպէ՞ս կառուցել ինքնութիւն մը, որ ըլլաս ամբողջապէս օտար եւ ամբողջապէս ընտանի, միեւնոյն ատեն չըլլալով երկութեն ո՛չ մէկը: Մէկ բան յստակ էր. հայաշէնցի տղան երբեք չդաւաճանեց իր ինքնութեան, կարելի է՝ քիչ մը հեռացաւ անկէ, յետոյ աւելի մօտենալու համար:

Բայց արդե՞՞ք տունին մէջ–կամ համար–ալ *ուրիշ* մը չէր: Արդեօք ո՞ր էր տունը. Հայաշէն, Փարիզ թէ հիմա հոս՝ Երեւան:

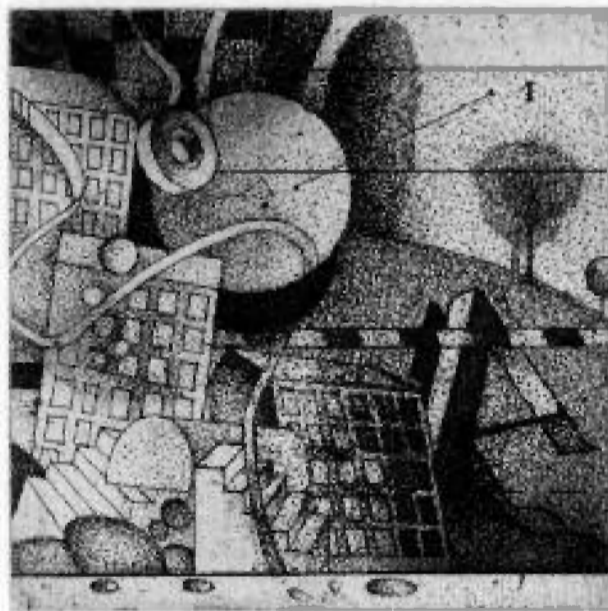
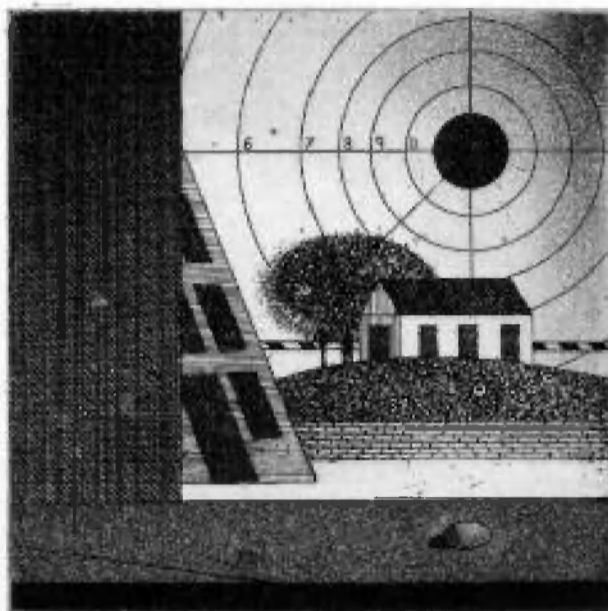
Արդեօք քո՞ւ տունդ ուր էր:

Եղան օրեր, երբ հաւատացիր թէ չունէիր տուն, փնտռեցիր ամէն տեղ՝ ո՛չ մէկը քուկդ էր: Այն ատեն հաւատացիր, կամ ուզեցիր հաւատայ, թէ անապատներուն մէջ մնացեր էր տունդ... Բայց հիմա գիտէիր, հիմա գտար: Որով գիտցար ի՞ր տունին տեղը: Չէ, ան բան մը չըսաւ, պարզապէս կար *վայրը ուր ան եղաւ*:

Շիտակ դէմքին նայեցար, ուզեցիր խօսիլ, ըսել խօսքերը, որ չէիր կրցած ըսել ո՛չ անձնական հանդիպումներուն, ո՛չ ալ նամակներուդ մէջ. չկրցար, նորէն: *«խօսքերը կը պակսին»*, եւ բերնիդ մէջ *«բռնկեր էր լեզուն»*:

Եւ հիմա հոս ես, համակարգիչիդ պաստառին առջեւ, դուն որ պիտի չըլլայիր, լեզուով մը որ պիտի չըլլար՝ կը ջանաս գրել այն որ չկրցար ըսել: Կը ջանաս գրել տողեր՝ անոր համար, ինչպէս ինք գրեց ատենօք Մեծարենցի համար: Գիտես որ չափազանց յաւակնոտ է խորագիրդ. ի՞նչ կրնաս գրել անոր համար, ի վերջոյ: Արդե՞՞ք պիտի կարենաս թուղթին վրայ տեղաւորել ըսել ուզածդ, պահպանելով տրամաբանութեան գիծը: Բայց կ'ուզէիր գոնէ կերպով մը երախտագիտութիւնդ յայտնել անոր, որ ստեղծեց *վայրը*, ուր կարելիութիւնը ունիս *ըլլալու*: 🐦

Գծանկարը՝ Ասատուրի ▷

14
60

W. H. Auden

Եզակին

ԱՆԱԳԻՏ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
Ծնած է Պեյրուօ:
«Արեւ Բարեւ»
մանկական
հրատարակություններու
հիմնադիրն է: Կ'ապրի եւ
կը ստեղծագործէ
Փարիզի մէջ, որպէս
արուեստագետ, գրող եւ
մանկավարժ:
Բանաստեղծությունները
տպուած են «Ինքնագիր»
գրական հանդէսի
կայքէջին վրայ:

Օրուան յոգնութիւնը անխնամ փաթած
թելիս տակ ամուր սեղմած,
բազում փոխադրամիջոցներ
մտնել
ելլել
մտնել
ելլել
եւ վերջապէս
մեծ մայրաքաղաքին մէկ արուարձանէն
լսարանը կը հասնին
ամենէն ետեւը
ապահով մէկ անկիւնը
կը տեղաւորուին
կարենալու
թաքուն թաքուն
մանրակրկիտ զննել
առեղծուածային դասախօսը ...

այս պատկերը
շահտ շատոնց էր
երբ տակաւին
նոր նոր ճամբայ ելած էի
եւ իրեն բարեւ տալու
կը տատամսէի՝
տամ
թէ չտամ
տամ
թէ չտամ...
իսկ եթէ
իր հետը խօսելու
համարձակութիւնը ունենայի
անկասկած
երկրորդ դէմք
յոգնակիճ'վ կը խօսէի ...

իրեն նման
 է՛ն ալ
 նո՛յն քաղաքէն
 եկած հասած էի
 այս մայրաքաղաքը մեծ ...
 հոն՝ այն փողոցը
 ուր պորտոս նետած էին
 ոլոր մոլոր կը սողար
 եւ կը հասներ
 իր սեմերուն ...
 թերեւս
 թաղակից ըլլալն էր պատճառը
 որ օր մը
 քաջութիւնը ունեցայ
 համարձակ բարեւելու զինք
 ապա ուրիշ օր մը
 ժպիտո՛վ բարեւելու
 վայելելով
 բարեւիս փոխադարձող
 կծու ժպիտը իր ...

բարեւ մը տալով
 բարեւ մըն ալ ստանալով
 անշուշտ չյագեցայ ...
 ուստի օր մը
 հինգերորդ յարկի
 իր պատշգամի
 ծաղիկներուն բուրմունքին մէջ կանգնած
 քաջութիւնը ունեցայ
 արտօնութիւնը խնդրել՝
 այլեւս իրեն
 երկրորդ դէմք
 եզակիտ՛վ դիմել ...

հարի՛ւր տոկոս վստահ
 իր ծաղիկներուն բուրմունքին մէջ երջանիկ
 դրական պատասխանին կը սպասէի

երբ յանկարծ
հարուածը
իջաւ գլխուս...

այ անխելք աղջիկ
դուն ո՛վ
հովեր առած
կտոր մը փայտով
մտեր ես ծով ...
պիտի ճգնիս
քրտնիս ու տառապիս
կերտես
ստեղծես
որ հասնիս հոն՝
եզակիին...

տարիները գլորեցան
եւ վերջապէս օր մը,
շա՛տ կ'ուզես կոր
ա՛ն՝
ըսաւ ...

կանգնած էի անշարժ ...
լեզուս
իր փակ գաւիթին մէջ
կը գայարուէր ...
ինչպէ՛ս արձակէի
լեզուիս տակէն
անունը եւ եզակին
միասին...

տեսա՛ր որ դժուար է՝
շարունակեց ...

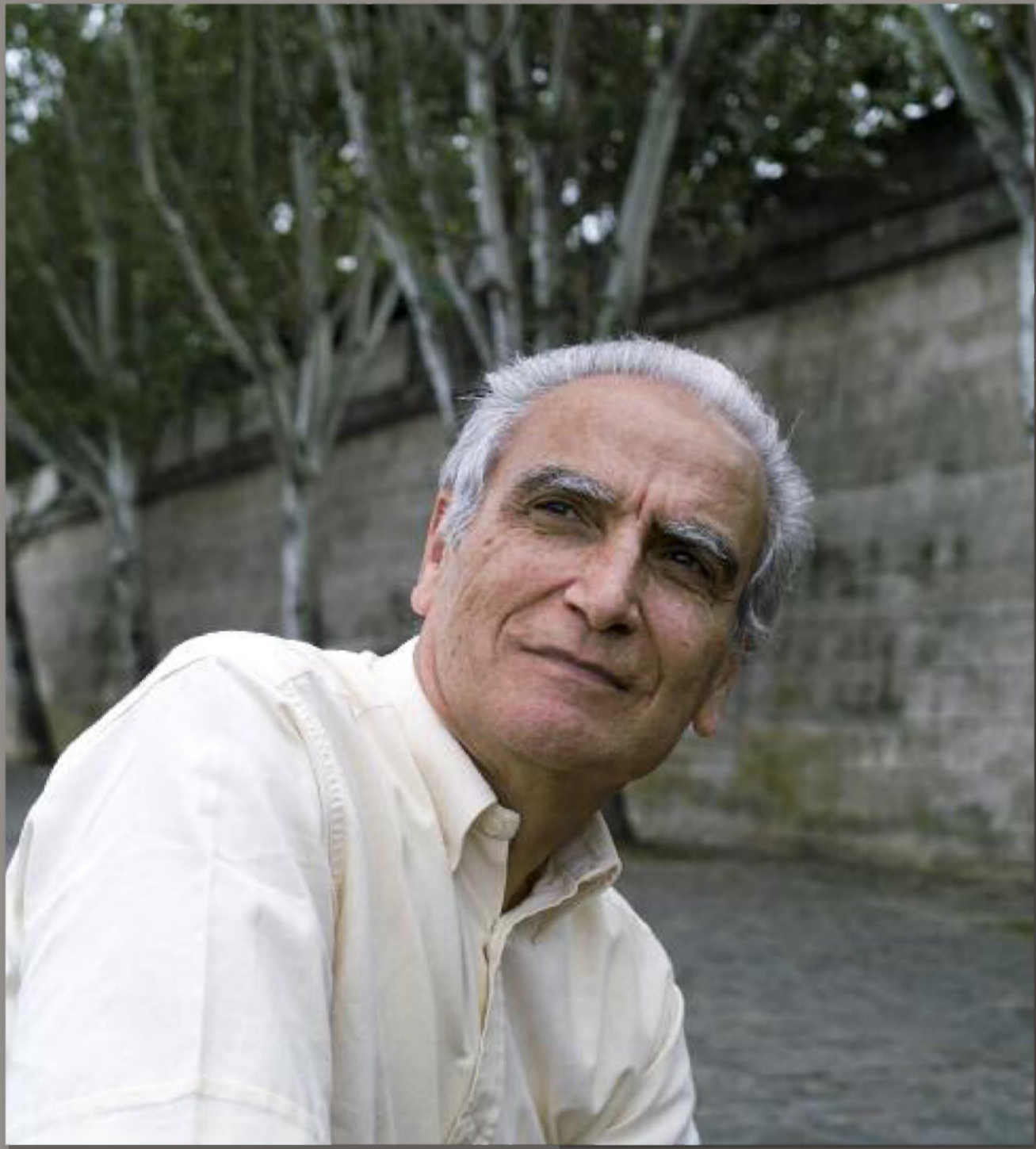
ինչ դժուար,
անկարելի...

կորսուած մեր աշխարհին
փրկուած ծիները
իր մէջ ապաստան գտած
բանաստեղծն է ան
ին
եւ քո՛ւ,
մեր երկուքին՝
սփիւռքին ...

մեծ մայրաքաղաքին
մէկ արուարձանը նստած
բառերս կը ստկեմ
եւ կ'ուղղեմ եզակիով
երրորդ դէմքին՝
բանաստեղծին...

ան՝
բանաստեղծը
երրորդ դէմք եզակին
նուագագոյնիս մէջ նոյնիսկ
կը գտնէ քար մը
կը դնէ մատը վերքին վրայ
մինչ ես
իր մատին ծանրութեան տակէն
սուր հայեացքին ընդմէջէն
կը լսեմ՝
աս աղջիկը հայերէն
ե՛րբ պիտի սորվի ...
աս աղջիկը՝

անահիտ սարգիսեան

Photographies © Arakel A., 2011 / Archives Editions Parentheses.

ՇՐՋՈՒՄ

ԱՐԱՄ ՊԱՉԵԱՆ

Կապիկի թաթը

պատշգամբի արանքով: Թաթը կրակում է: Նախագահը չի ընկնում: Մահն ինքն իր կատակի ճանապարհին շեղում է նրա ճակատին ուղղուած մուրապայի հատիկներով կապիկի թաթը, որ նետում ես հիւրասենեակի կենտրոնում քնած կատուի ձագերի առջեւ: Նրանք կիսախուփ աչքերով թրթռացրնում են նոյնացած երեք կարճ, չորս երկար պեխերը: Կապիկի թաթ կրծելու տրամադրութիւն չունեն: Քո օրը սուրճի ու թաց կաթի փոխարէն բացւում է այս անյաջող սպանութեան փորձով: Բաղրամեան 30 հասցէում գտնուող մի սենեականոց բնակարանի բացօթեայ պատշգամբից ամէն օրուայ սպանութեան փորձը լոյս աշխարհ է գալիս, որ ձախողի օրո՞ղ՝ ընդարձակելով գրելու անկատարութեան հունը, որ ահա քանի ամիս է հանգրուանել է մարմնիդ մէջ, որտեղ Փարպեցու «Ants» խանութից գնուած հնդկական ուսապարկն է՝ շփումից բացուող եթերաիւղերով, գործուածքների արանքներում հիւթակալած բուրաւետ խեժերով, Գ.Պ.-ի «Շրջումը» վեպով, վաղահաս խնձորի չէշով, ընկոյզի կճեպից թռած բեկորով: Պարունակութիւնը հենց նոր շրջեցիր: Խնձորի չէշը զատեցիր բուրաւետ խեժերից, «Շրջումը»՝ ընկոյզի կճեպից թռած բեկորից, էջը՝ պատումի շարունակութիւնից. «Երբեմն կ'ափսոսամ որ դէպքին նախորդող տարիներուն օրագիր չեմ բռնած, չեմ արձակած փորձառութեան փուլերը, ինչպէս կ'ըսեն – որոշ միամտութեամբ, յաւակնութեամբ որ ատիկա կրնայ իսկապէս գրուիլ, օրագրութիւնը շարունակուող, պահպանուող, ստեղծուող կեանք չէ՞ – մտածելով որ անկարող էի հոգեկան վիճակներ թուղթին յանձնելու, զանոնք բռնելու կամ հասկնալու, հակումն այ ունէի խորհելու որ ապրածս հոգեկան վիճակ չէր այլ սովորական կեանքի մէջ պատահող դէպքերու հակազդեցութիւն: Գրուած հետքերու պակաս մը կայ որ հետզհետէ աւելի կը զգամ եւ ատիկա դարձած է այլեւս համարժէք վատնուած ժամանակին. չգրուածը կորսուած է ի սպառ եւ երբեք կարելի չէ գայն վերբերել կամ յիշել, կը կրկնեմ, յիշել կը նշանակէ քիչ մը երեւակայել, ուստի միւրճուիլ անվաւեր կառուցումի մը մէջ, վերբերել, յղկել, բեմադրել, ցուցադրել, յարմարցնել տեղին ու աչքին, մինչեւ ուզածս ինչն իսկ էր, die Sache selbst, իր մերկութեան, իր միակութեան մէջ: Չէի ըմբռնած դեռ որ երեւակայել պէտք էր եւ յիշուածին յարադրել անոր ամնչութիւններու աշխարհը: Մնացեր էի տուեալի պատրանքին մէջ, պատկերամոլ լրագրող՝ որ կը պաշտէ զգայացունց, կը տնտնայ ընդհանրականութեան հնինութիւն մէջ, ատով կը հեշտանայ, ինչպէս

ԱՐԱՄ ՊԱՉԵԱՆ
Ծնած է Վանաձոր:
Աւարտած է ԵՊՅ-ի
իրաւաբանական
բաժանմունքը:
Առաջին
պատմութեան լոյս
տեսած է 2007-ին,
իսկ 2009-ին
արժանացած է ԳԳ
Նախագահի
երիտասարդական
մրցանակին, 2009
թուականին
մամուլին մէջ իր լոյս
ընծայած
պատմութեան
շարքին համար:
Գեղիական է երեք
հատորներու,
որոնցմէ վերջինը
«Օվկիանոս»
(պատմութեան
եսէներ) լոյս տեսած
է 2014-ին:

կ'ըսեր Ատոմ, տուեալը ոչինչ է, ոչինչ փաստ... ոչ ալ ատ չէզոքութիւնդ: Ատենը չէր ապաքինելու բնատիպի միամիտ անձկութենէն ու պաշտամունքէն մարմիններու: Ճիշդ չեմ գիտեր թէ ե՞րբ սկսայ նօթեր առնել, անդրադառնալու համար որ կրնայի դժոխքի այցելուի մը նման այդ ժամանակին վերապրողները հարցաքննել եւ այս ձեւով թերեւս յաջողիլ կորուստը դարմանել»: Եւ դու հետեւում ես ո՛չ միայն ընթերցանութեան ընթացքին, այլեւ փորձում ես լինել որպէս ընթերցանութիւն, երբ վեպի բառերն ու նախադասութիւնները ընդհատակից ուսումնասիրում են դէմքդ, ապա սենեակը, ողջ բնակարանը, վայրը, որ անպատկեր է, զուրկ տեսողութեան հետքերից, օրագիրդ, որի էջերին սղուած են վայրը վայր սահմանող առարկանները, ձեւերն ու մակդիրները՝ սպիտակ սրբիչ, ոսկեցող փիւսկիւններով բարձեր, թանաքի բծեր, յատակը՝ մեղրագոյն մանրատախտակ, թանգանիական փղեր, տուփեր՝ փայտէ, քարէ, ոսկրէ, թղթէ, ծղոտէ, բրնձէ, կտորեղէն՝ դեղին, կանաչ կարմիր՝ կանաչ, կարմիր, դեղին, կոզինախ, «Olimpia» գրամեքենան կոճղի վրայ, ծամած-թթած թէյի տերեւներ, սուրճի սպրդած հատիկ, ապակէ զանգուլակ, փայլատակող ջահը, թօփալ ճոճաթոռ, Ռեյի հեծանիւը, իւղոտ լաթը սռնիին, գետնին փռած ներքնակ, շնչառութեան վրձնագիրը *हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे* խխունջների լողողութիւնով ամրացուած վարագոյր, պատուհանագոգից սկսուող Բաղրամեան փողոցը, սենեակային բոյսեր թաղարներում, ծաղիկներ անանուն, փոքրացող առիւծներ, սեկէ սափորներ, կճուճներ, հում աղիւսի ծեփ, մելիսիորէ ճկոյթ, բուէճի լուսանկար շրջանակի մէջ, ռախշայի չլուծուած կապտափոշի հայելու սրունքին, աւիշէ մոմ պնակի մէջ, սնտուկ՝ սնտուկի մէջ, մանր գետաքար, վարդի թիթեղացած կոկոն, գնդասեղներ խրուած կոճերի յետոյքներին, մեքենաների հոսք, կանգառում անորոշ մարդկանց որոշակի սպասումներ, մոխրէ ծառեր՝ մենակեաց ու վեհերոտ, հոսանքալարեր, որոնք կամրջում են թամանեանականների տանիքները՝ գիշերային այսերի զբօսանքների համար, կատուի ձագերը, որոնք սիրում են ու կարող են նաեւ չսիրել – Ո՛վքեր են այս տան հանգրուանները – գրուած հետքերու պակաս մը կայ որ հետզհետէ աւելի կը զգամ – Օրագրիցդ բառացի փոխառած այս անկազմակերպութիւնները կեանքիդ փորձառութեան փուլերն են պատմելու, նէօ-նէօ-գրականագէտը կ'ասէր երիտասարդ, անեփ գրողի հիմնական սխալներից է՝ բառային կուտակումներ, սիւժէ չկայ, քարացում, կաթուած: Վերջին արտաբերածը մօտ է, շատ մօտ՝ շարժման յանկարծակի դադարում, երբ բառերը չեն գործում, դուռում են, անուղղելի յատկութիւններով արկանում, ինչպէս վերջին ամիսների մէջ օրերդ՝ յաջորդաբար իմաստներից զուրկ, ասես եւ ոչ մի օր, վրէժն առաջին օրուայ, քանի որ անցաւ, օգտագործուեց որպէս կահաւորանք: Յետոյ պիտի հասկանայիր, որ օրը յաջորդ օրը չէ: Արդէն քառասուն հատոր օրագիր եւ ոչ մի շարժում: Քառասուն հատոր կաթուած նէօ-նէօ գրականագէտի համար: Բովանդակութիւնը, ահա՛ քանի՛ երանգ ունի ստուերը՝ «Ստուեր մը կը հետեւի ուրիշի մը, ձայն մը ուրիշ ձայներու, կը հալածեն զիրար,

լրտես, մարդորս, մուրացիկ, գաղտնի ոստիկան, կեանքի բոլոր պահերը, ապրը-
 ուածն ու երագուածը, ըղձալին, անձկալին, անվերականգնելին եւ ասոր խախուտ
 բայց վերջնական դարձած, քարացած ճարտարապետութիւնը»: «...Այո, բայց
 ապրիլ կը նշանակէ ստեղծել արտակարգ իրավիճակ, աւելցնել մէջդ ստուերաշ-
 խարհի մը բեռը»: Համակարգչի Էկրանին մեխուած աղերսը: Google-ը փնտռում,
 բեզ է պարզում՝ Սենթ-Իւսթաշ, Սեն, Գլապ Մետիթերանէ, Սենթ-Էթիէն, Մուֆ-
 թար, Պապ Իտրիս, Սուբ-Շարամիթ, Սեն Գլու, Սեն Միշել, Սեն Շերմէն: Անճա-
 նաչելի է: Փարիզի փողոցները, բակերը, նրբուղիները, սրճարանները, ըմպե-
 լարանները, ակումբներ, շէնքներն ու արձանները: Google-ը բարեխղճօրէն
 պատկերահանել է, սփռել լուսանկարները, որոնցով փորձում ես քարտէզաւորել
 վիպասանի պտոյտը: Քիչ է: Վայրերն ու տեղերը ունկ դնելու համար են, այլ ոչ
 տեսնելու: «Շրջումը» տեղաւորում ես ուսապարկիդ մէջ: Առաջ՝ ընթերցել ապրե-
 լու հնարաւորութիւնը՝ քաղաքը քաղաքի մէջ, Փարիզը՝ Երեւանի, Պուրճը՝ Կոմի-
 տասի – Չեն կարող գոյութիւն ունենալ ուղղակի մարդիկ՝ քաղաքից դուրս –
 (A.G.) «...Քաղաքը, կը կարէր, ատենին խոստումներ ունէր եւ իրիկունները կը
 թուէին յայտնութենական: Հիմա ոչինչ կը սպասէր, եղեր էր բոլորովին չէզոք,
 տեսակ մը անանուն մարդ, անոնցմէ մին որ իրենց այլանդակ տառաձեւերով կը
 թափառէին նկարիչի իւղանկարներուն մէջ եւ երբեք չէին նայեր իրենց ետին,
 պարզապէս որովհետեւ իւղանկարը այդ նայուածքն էր: Կարծես կը քալէր
 անմիջապէս չքանալու համար եւ թերեւս այս էր հրաշալին, տպաւորութիւնը՝ որ
 ճամբան պիտի անհունապէս երկարէր եւ ինք կէտ մըն էր միայն գիծի մը վրայ
 տեղափոխ, բարձրացող, իջնող, վայրիվայրող, միօրինակ ինչպէս միտքը կամ
 մահը»: Ժան-Լիւք-ժան-Օհան-ժան-Պոլ Արամի 42/1 հասցեում Ժան Պոլ Էքզիս-
 տենցիալ սրճարան: Մի բան կը խմէ՛ս, կ'ուտէ՛ս՝ 1000-ից աւելի կուկուռուզ, 2000-
 ից աւելի փախած սբեշըլ գոգթելներ, կեկա-լիտրերով գինի, 12 կուպամեթր փայտ,
 ածուխի մէջ խորոված 350 քկ կարտոֆիլ: Կը խմեմ՝ ռոմով քոլա: Կ'ուզե՛ս էս
 անգամ պայկալով փորձի: Լաւ, ոնց կ'ասես:

Ժան

Ժան

Ժան

«Յանկարծ յայտնուեր էր աւելի նրբին, աւելի երկդիմի՝ Ժան-Լիւքին հանդիպելու
 ցանկութիւնը, զայն գտնելու, միասին լռելու կամ սովորականին մէջ մխրճուելու
 տենչանքը, քաղաքը, վերագտնելու, անոր նոյնութեան մէջ ինքզինք ապահով
 զգալու պէս բան մը, տեղերը կրնային փոխուիլ թերեւս՝ կը մնար որդեգրած
 ուղեգիծը որ կը տանէր քայլերը ծանօթ հասցեով. բարձունքի մէկ կողին. կը
 զննէր նամակատուփը, որուն անուններէն մին իր գիտցածն էր, Jean-Luc Bernard
 Xavier Marie Le Chevalier, 5ème, բակի վրայ, միւսը՝ անհաւանական մեկունը՝
 Monsieur Fantomas, Ֆէյօտի ֆիլմին այդ ուրուանկարը որ ծաղրն ու կատակը
 սիրող Ժան Լիւքի ֆանթեզիներէն, ֆանթազմներէն մին էր, ի՛ր իսկ ստուերա-

տիպարը, որուն հետ կը կենակցէր, կամ ան կը կենակցէր իր մէջ եւ որուն փիլիսոփայական թարգմանութիւն մը կու տար՝ *on fait l'amour avec son ombre*, կարելի չէ, կարելի չէ սիրելիս, նոյնէն դուրս գալ... ասիկա գրեթէ երգ մըն էր, եւ սակայն... *il le faut*, պէտք էր, միայն չափազանցը կենսաձեւի վերածել»։ Երեւանի պոմոնտը աղիւս առ աղիւս՝ թոյլ վառուող ջահերի, 70-ականների քաղաքային կահոյքի, պետական գորգի երկրաչափութեան տիրոջը տիլանական ակնոցներով, նեղ շալուարներով հիփսթեմներ, հակահիփսթեմներ, վերնաշապիկների ամենալուրջ կոճակները արձակած գրասենեակայիններ, գրիչնայականները, կեյեր, հումակերներ, ութիւններ, քեռքեր, քաղաքա-քաղաքացիական ակտիւիստներ, ազգի կենեակի գոտերը ձեռնափերում փայփայող նացիստներ, ձախեր ու աջեր, Պապյաւոկ-Սկուազնեաչոկ-Կազիրոյոկ ժամանակաձեւերից մնացած ոչ խոզային խախտոցներով փսիւտո-հիփիներ, մելամաղձութեան մէջ տուայտըւող սեւազգեստ ֆրիկներ, հաւաքարար լուացող սպասք, քաղաքային անտառներին փոխարինած մօրուքներ, մօրուքների մօրուքներ։ Ծուխ։ Ապիտած Երեւան։ Սրահի կենտրոնից մօտենում է Մօրուքը՝ Բարեւ – Ինձի մնայ նէ ատթունկ Արամներուն հետ խօսքի չես բռնուիր, լեզուդ այ ատանկ մ'աղտոտեր – Բարեւ։ Ձախ Մօրուքը աջից՝ Յէյ ողջոյն, լմւ ես։ Լաւ եմ, դո՛ւ։ Ընտիր, արի խմենք։ Խմենք – կ'երեւակայե՛ս վերապրելու համար անուն կը փոխես, ընտանիք, ծագում, սեռ ու երկրամաս – Որկորը պղպեղած օդու մէջ կանաչ զէյթունի կլլում։ Երեւանը Փարիզի նման չի գրուի քանի դեռ թուարկուած չեն նրա բոլոր բնակիչները, պատառները, բեկորները, փշուրները, մասնիկները, այթոմները, մանրէներ, քանի դեռ չի շրջուել առօրեայ կենսք հանդարտ, անվտանգ տարազներ, գործ, տուն, բուն, գնացք, աղմուկ, մրափ, տուն, գործ ճաշ, մսուք, հարբուխ, հեռախօս, բանակցութիւններ, տարտամ դէմքեր, մանր-մունր պատահարներ, սենեակը, փողոցը, լողաւազանը, մեթրոյին մէջ, սիրուըտուք, սատուա, յափրանք, մտաւորական պտոյտներ, Գլապ Մետիթերանէ, Սէնի ափին՝ լողաւազան Deligny Ժան-Լիւքի սեքսի պատկեր մը հոն, քանի չի շրջուել Ժ

ա
ն

ամիսներ շարունակ քո պատմութիւնը բացառապէս շարունակւում է միայն պատմութեան մասին պատկերացումներով։ Չէր եղել նման բան, բայց եղածը ոչ էլ անակնկալ էր։ Ապշել էիր, որ կաթուածը ո՛չ միայն չտապալեց քեզ, այլեւ զգացնել չտուեց մարմնիդ մասնատման դանդաղընթաց ցաւը։ Արովեան փողոցի վրայ, սրճարաններից մէկում սեղանի մօտ նստած, վիպասանի ու քո միջեւ ուսապարկը, խորքում «Շրջումը», քո աւարտական հակաթոյն կաթուածի դէմ։ Միայն թէ քայլել, թեկուզ կաղալով, ճկուած, անգամ փորսող տալով, ցեխախիւսի մէջ թաւալուող վարդագոյն անձրեւաորդի նման. քայլել շարժման բացասումը։ Շարժումը կանգնեցնել ու քայլել։ Ժան Պոլ Էքզիստենցիալ սրճարանի լուացարանի պատին ինքնասպանութեան գործիքներն են՝ նռնակ, ական, պայթու-

ցիկներ, Սթիւ ճապս: Ապա Լեւ Թոլսթոյը հենց գուգարանակոնքի գլխին: Լեւի մօրուքով ուղղահայեաց բացել անօթներդ: Ճշմարտութիւն փնտռողին ինքնասպանութեան գործիք պիտի դարձնես, որ կանգ առնի – Ո՛չ աքսորական, ո՛չ գաղթական, ո՛չ երագ, ո՛չ կարօտ, ո՛չ հորիզոն, ո՛չ վերադարձ, թերեւս ինք՝ միակ հետեւորդը ժխտական սկզբունքին: Հաստատել կը նշանակէ հաւատայ, որ ճշմարտութիւն մը կայ – Հեռանալուց առաջ սուրճ: Բաժակի տակից պոկուած կաթիլները Ասատուրի գծանկարին: Թեւքով սրբում ես կնիքների վերին շերտը: Ես չէի: Քաղաքների օրն էր: Քաղաքագրութեան յիշատակարանը: Դուրս ես գալիս: Կողբացիով քայլում ես դէպի Ամիրեան: Յղկուած ես, շմած: Մաշտոցի պողոտայի զեպրերը: Սարեան տանող դիքը: Բարձրանալ-իջնել: Ոտքերդ յոգնում են, քաշում ես մօտակայ շէնքերի բակեր, այնտեղ ուր լապտերայոյսի գունատութիւնը տերեւներից է թափում: Հանում ես գիրքը: Ինչ էր Պէյրոսից Փարիզ հասնելը, Փարիզի բնակարանում վէպ գրելը, Երեւանում ապրող կաթուածահարի վէպն ընթերցելու հեւքը ուղիղ կէսգիշերին, երբ ուր որ է կը հանգչեն քաղաքի լապտերները՝ խաւարի մէջ հարթելով լեզուի յիշողութիւնը՝ Իր չքացումը պատի մը մէջ, պաստառի մը առջեւ...

ՊՏՈՅՏ ՄԸ ՊԵՅՐՈՒԹԻ ԹԱՂԵՐՈՒՄՆ ՄԵՋ ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆԻ ՀԵՏ

Գրիգոր Պըլտեանի «Գիշերադարձ» շարքի հատորներու երկայնքին կ'երեւին Լիբանանի ու յատկապէս Պէյրութի 50-ականներու եւ 60-ականներու փողոցները իրենց «լուսանկարչական» մանրամասնութիւններով: Հետեւեալ տողերը առնուած են «Երկուք» հատորէն լոյս տեսած Կլէնտէյլ, Ապրիլ հրատարակչատան մօտ, 2006-ին:

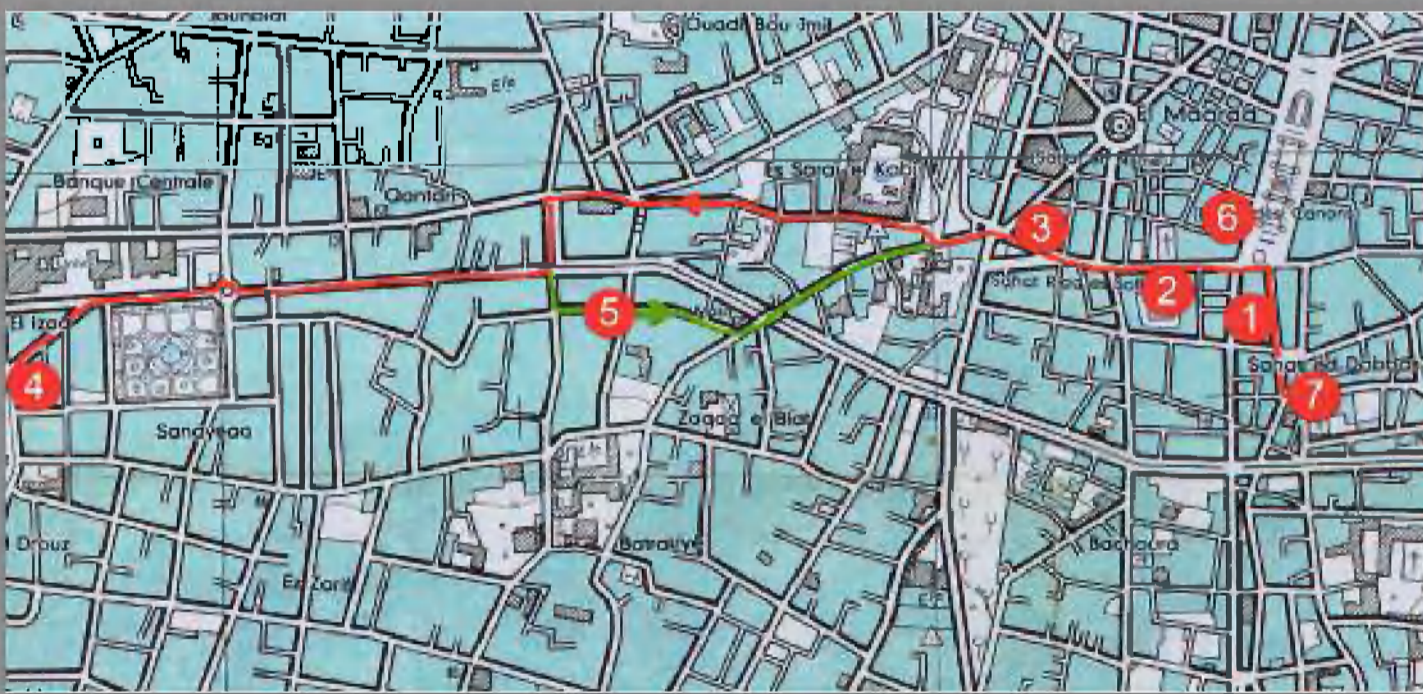
1 «բայց հա՛... մոռցայ, ճամբան մոռցայ, ատիկա է՛ն կարելորն է, նոյնիսկ շատ լաւ տեղ է, Վերտեօնի կողմերը, չէ՛ս գիտեր, Հանրային պարտեզ գացած ես, ճեմարանէն անդին է՛ ո՛չ, ծօ քու մամադ պապադ քեզ առեր խութի մէջ դրեր են, տունի տղայ, տունի տղայ, ճիշդ օրիորդ Ընծային ուզածը, նայէ՛, Հանրային պարտեզին քովը վեց յարկնոց շէնք մը կայ, նոփս-նոր, հոն է, քայլելով պիտ չերթաս ես, դրամ չունի՛ս, չունիս նէ տամ. սա Գափիթոյը գիտես, անշուշտ գիտես, սինեմա է, ատոր ետեւը գնա, ըսթասիոնը, սինեմա Ամիրին քովը, Անթուանէն մէկ փողոց վերով, անտեղ սերվիս մը առ, Սանա՛ա ըսէ, չէ նէ ուրիշ տեղ կ'երթաս, քիչ մը անդին իջնաս նէ աւելի լաւ,
կռահելով որ կրնաս անորոշին առջեւ անձկութեան պահ մը ունենայ,
դիւրին է, մէկ կողմը Ապրոյեանին վիլլան է, միւսը Պէյլերենց շէնքը, աս կողմը նկարի սթիւտիօ մը կայ, հատէ, իրիկունը անցիր տեսնամ, ես թելեֆոն կ'ընեմ նորէն.
դարձեր է մէկ ուրիշ յաճախորդի, կարծես քեզ մոռցած, քանի որ կը տնտնաս, առանց նայելու գրպանէն քսանհինգնոց մը կը հանէ, կ'երկարէ,
ունիմ,
ան ատեն ա՛ն սա փաթէթը,
գրեթէ անհամբեր է, քայլ մը անդին Ռոքսիի միջանցքն է, լոպիի, ինչպէս կ'ըսեն, ապակեպատ զոց դրան ետին եւ անոր քովի ցուցափեղկին մէջ, դռնակներուն առջեւ ցուցադրուող հոյիվուտեան ֆիլմէն տեսարաններ կան, սեւ ճերմակ լուսանկարներ, որոնց չես կրնար չնայիլ, կը լսես կարծես խուլ բունի մը մէջէն եկող յանկարծ պարոն Բաբգէնի կանչը,
աս քարտէսն ալ ա՛ն,
ապա խնդալով՝

նայե որ աղջիկներուն աչքը մտնաս, օրիորդ Ֆեթեյին, դերասանուհին այ բարեններս.» (49-50)

...

«միշտ նոյն դժուարութիւնը պիտի ունենաս նոր քաղաքի մը մէջ- երբ պիտի գտնուիս անոր քարտէսին առջեւ, ոչ թէ կողմնորոշուելու անկարողութիւն մը, տեսանկիւնէ մը ուրիշ տեսանկիւն մը որդեգրելու, այլ աղօտ զգայութիւնը իրականութենէն դուրս գտնուելու, անկէ զրկուած ըլլալու, կարծես այդ առաջին զարմացումը, առաջին կորուստն է որ պիտի վերստին ապրիս, Լոնտոն, Յռոմ, Մատրիտ. ծանօթ ճամբադ, կանգնած տեղդ անկարող ես ճշդելու եւ կը մնաս շուարած, շլմորած, բայց նաեւ հրապուրուած այս ամէն կողմ գացող ուղղութիւններով, որոնք սակայն Էջին վրայ կը շրջուին, կը կլորնան, կը հանդիպին իրարու...» (54)

...

«պահ մը քարտեսը կ'ուզես ծալել, նայուածքդ կը մնայ կառչած դիմացի շէնքի կարմրաւուն, յոգնած պատերուն- ծանուցումէ մեծադիր պաստառներ կը հրմշտկեն զիրար, կը լսուի երթելեկի ոստիկաններու սուլոցը՝ յետոյ տեւական ժխորը, որ պահ մը անհետացեր էր ականջէդ, հիլի ու սուրճի թունդ հոտին հետ, եւ երբ թուղթը կը մօտեցնես նայուածքիդ, անցորդ մը, ձեռքը թերթ մը, գուցէ Կլորիայէն ելած, կը կանգնի, բովոյ, ճիշդ բովոյ, հպելու պէս կը ծռի թուղթին վրայ...

Ինչ կը փնտռես, կ'ըսէ, շո՛ւ, շո՛ւ, կը կրկնէ,

եւ կարծես միտքդ կարդացած ըլլար, մատը կը դնէ պզտիկ կէտի մը վրայ, հրապարակը ձեւացնող ճերմակ պարապին, հոս ես, հոս, քիթին տակէն կը մրթմրթայ, կը կորսուի փողոցի լոյսին մէջ...» (55)

2 «Դէպի Գափիթոյ, պիտի քալես, անգամ մը եւս, ինչպէս տարին ինը ամիս, կը ձգես ետիդ սերվիսները, որոնցմէ մին վերի կամ վարի ճամբով քեզ կը տանի Տըպպասի պզտիկ հրապարակը, մէջտեղը մշտադալար ծառերու փունջ մը կը վերապրի տեւական փոշիին, աղմուկին մէջ. կայարան մը կը թուի, հանդիպման վայր թաղէն քաղաք, քաղաքէն թաղ գացող-եկողներուն, ուր սուս ու սուրճ շրջիկ վաճառողներ կան, ամէն տարիքէ, անչափահաս պատանիէն մինչեւ ֆետոտ ծերունին, մուրացկաններ, կայարանի մեծաւոր, սանկ նանկ ապատալիներ, այդ փողոցներուն իշխանութիւնը ձեռք առած գայիմներ, սովորաբար շուքին նստած՝ արաբական խմիչքի գաւաթ մը մէկ ձեռքին, միւսին անխուսափելի սիկարէթը կամ երբեմն նարկիլէն. հոն դասընկերդ Թոմաս կը սպասէ. երբ կը նկատէ սերվիսէն իջնելը, հրապարակին միւս կողմը կ'անցնի, կ'ուզէ՝ կարճ-ցրնէք ճամբան, մինչ դուն սինեմա Միամիի կողմէն անցեր ես սինեմա Տիւնիա, ցուցադրուող ֆիլմի տեսարանները նորէն դիտելու, լուսանկարները նորէն աւելի մօտէն զննելու, կիրակի առաւօտեան նիստին համար որոշում մը տայու...» (77-78)

«... Թոմաս, հետզհետէ կարծես կը փոխէ երեւոյթը, կը դառնայ աւելի ստահակ, Ռոբսիի միջանցքին պիտի անպայման կանգ առնէ, գիտես իր ականայ քացագանչութիւնը,

ծօ՛, նորէն աս կողմէն եկանք,

կ'ուզէ՝ միշտ նոր կառուցուած Լազարիէի վերի բակէն անցնիք, դանդաղելու համար ցուցափեղկերուն առջեւ, ուր ծախու կը հանուին լուսանկարչական մեքենաներ, հեռադիտակներ, աստղադիտակներ, կողմնացոյցեր, պատի կամ ծովու ժամացոյցեր...» (79)

...

«... կը քալէք շառւղըմայի, հազար տեսակ խոռովուող աղիքի, սիրտի, ստամոքսի միսերու, կրակին վրայ եփ եկող ֆուլի հոտերուն մէջէն, Լազարիէի մայթէն, դիմացը Սէն Ժորժ եկեղեցիի փակ պատուհաններուն ու մեծ դարպասին

վրայ արեւը շերտ մը լոյս ձեւեր է վերէն վար՝ մայթին եզերքը կանգ առած ինքնաշարժներուն վրայ, անցնող հանրակառքերուն. կը դիտէք արտասահմանէն նոր ներածուած գրենական պիտոյքը՝ կարկին, գծաքաշ, Փելիքանի, Փարքըրի ոսկեգօծ ինքնահոսներ, մասնագիտական գրիչներ, դպրոցական գիրքեր, արաբերէն, ֆրանսերէն, անգլերէն հրատարակութիւններ. ասոնք Մեծ Թատրոնին անկիւնը մէկէն տեղի կու տան սափրիչի հայելիներուն, կօշիկ ներկողներուն, վիճակահանութեան տոմսակ ծախող հաշմանդամներուն կամ պարզապէս հոն կանգ առած, անգործներու ամբոխին որ կը սպասէ աշխատանք առաջարկող հազուագիւտ դէմքին, մինչ եզիպտացի թմրամոլները արդէն գրաւեր են անկիւնի սրճարանին խորքի աթոռները, թէյ կամ սուրճ կը ծծեն, բոլորովին անտարբեր՝ դէպի Ռիատ Սոլի հրապարակ խուժող կամ Պաստայէն վար դարձող հանրակառքերու աղմկոտ սլացքին.» (82)

«...
«Իսկ հիմա, այո, հիմա՝ կ'անդրադառնաս որ թուղթի կտորը ձեռքիդ մէջ ճմռթկուեր է,— ձեռքդ կը բանաս, բուռիդ մէջ՝ ոչինչ- մատի հետքեր կը ծածկեն քառանկիւնին բոլորտիքը, կռնակը, կորսնցուցեր ես ճամբան բայց գտեր՝ կայարանին մուտքը, պարոն Բաբգէնին ըսթասիոնը. հոն կը խուժեն սերվիսները, գլխաւորաբար ամերիկեան քիչ մը յոգնած, աղմկող մեքենաներ, նախքան մերսետէսներուն յաղթանակը, որ պիտի նոր փուլ արձանագրէ եօթը անգամ հիմնա-յատակ քաղաքի տոմարներուն մէջ. հոն, այդ նորաշէն գանգուածի ընդերքներուն, ուր պենզինի, իւղի, մէզի եւ այլ տարտամ հոտերու լաբիւրինթոսը կը բացուի, կիսամութ ներքնայարկն է որ ինքնաշարժներու թրթռուն լուսարձակները խծբծելով կը լուսաւորեն. բնական լոյսը կու գայ հեռուն նշարուող ելքի սեպ դռնէն, որուն առջեւ շուքեր, շուքի կտրարուող շերտեր կը շարժին, մարդիկ, սրընթաց ուրիշ ինքնաշարժներ, հովանոցով սիլուէթ մը.» (84-85)

3 «համեմատաբար նուազ խճողուած ժամերու, պիտի ըմբռնուես վայրին այլուրային մթնոլորտը, երբ ինքնաշարժները կարծես բունի մէջ մտած, թանձր անտառներու մէջէն յառաջացող ու դժոխային կանաչը գրաւող բանակ մը կը թուին՝ ձախ պատին կանգնած միակնի մարդուկը նստած պիտի ըլլայ՝ իր աթոռին վրայ, ծուռ, արմուկը կռթնած բազրիքին, աչքով ունքով, մանաւանդ մատով նշան պիտի ընէ ճամբորդներուն կամ վարորդներուն, ինք՝ աստուածը աղմուկով արձագանգող սանդարամետքի դարպասին առջեւ, վերէն վար քննող, ընտրող մարդիկը այս մթին խաւարուտքին.

Իսկ այս բանուկ ժամուն, ան, որ աւելի ուշ պիտի անուն առնէ, վերածուի քիչ մը շոշորդ Աթանասի, խեղճին, հաշմանդամին, որբեւայրիին, կնիկներու պաշտպանին, ոտքի է, տեղւոյն վրայ կ'երթեւեկէ, յաւիտենական, ալ իր ճերմակ գոյնը շատոնց կորսնցուցած պրըթելով, տափատը սահած, իջած է մէջքէն վար, փորը

տնկած է յղի կնոջ մը պէս որ կը կարծէ արու գաւկի մը ծնունդ տալ եւ ուրեմն՝ կը քայլէ ուղիղ՝ թեթեւ մը շորորալէն, կը թուի արաբ գայիմ մը, վարչարարական պետութեան մէկ անկոչ պաշտօնեան, որ տեղին ղեկավարը, ապատային, երեսփոխանի գործակալը կանչեր է հոն աշխատանքի, լրտեսութեան, հսկիչի տարտամ դեր մը կատարելու համար, ամէն վարորդի շաբաթական սանկ նանկ քանի մը ոսկիի պատուագին կամ նուէր պարտադրելու, եւ ինչպէս գիւղեր տանող փոստաներու կայարանները, ուր տեղանունները՝ Պիքֆայա՝ Մրուժ, Ծթորա, Պիսքենթե, Ժթիթա, Տուար, Յամտուն, Ալեյ, Չահիլե, օդը կ'արձակուին, ճամբորդ կը կանչեն եւ կը դառնան չմեկնողին համար երեւակայական ու ցանակալի կայքերը, ամրան շոգէն փախչող բախտաւորներու ապաստաններ, այնպէս ալ հոս Քանթարի, Գիւլլիլե, Ռաուշե, Պէն Միլիթեր, Մանարա, Յամրա, Չարիֆ, Սնուպրա, Սանաս դուրս կու գան թեթեւ, խորտակուած թենորի բերնէն, մէկ ու միակ նախադասութեան մը երկայնքին, կարծես թէ մէկ բառ ըլլային անոնք, բաղաբին այդ զարմանազան թաղերը միացած մէկէն արտաբերումի արտա-

կարգ երկարությամբ, վերածուած անզանագելի ամբողջի մը, որ հետզհետե պիտի կարենաս քակել որքան պիտի պեղես, զանազանես, ամէն թաղամաս իր գոյնով, իր հոտով, բնակչութեան ծագումով, կրօնքով, հարստութեան կամ աղքատութեան մակարդակով, մանաւանդ ամէն մէկը իր կլիմայով, մթնոլորտով, եւ ինչպէս քարտէսին վրայ, բայց կարծես ուրիշ, չորրորդ մակարդակի մը, ուղղութիւնները պիտի սկսին որոշուիլ, անջատուիլ իրարմէ, հեռաւորութիւնները պիտի ճշդուին, քաղաքին ցնորային աշխարհագրութիւնը պիտի կազմակերպուի այդ փողոցներուն բոլորտիքը.» (86-87)

«Կը վարանիս, մնացեր ես անշարժ, այդ աշխարհի սեմին գրեթէ տարտամ խռովք մը, անձկութիւն մը կարծես քեզի կ'արգիլէ որ մօտենաս ինքնաշարժներուն, ցատկես անոնցմէ մէկուն մէջ, ինչպէս կ'ընեն այդ մարդիկը երբ կը հրմըշտըկեն զիրար, դեռ կանգ չառած ինքնաշարժին դռները կը բանան կը նետուին ներս առանց գիտնալու թէ ո՞ր ուղղութեամբ պիտի երթայ վարորդը, երբեմն առջեւը նստողը երկու հոգինոց տեղ կը գրաւէ կամ քալէ՛, գացինք, կը թելադրէ. իսկ դուն կը մնաս շուարած, մէկ օթոյէն միւսը կը քայես, դռները կը գոցուին, ապարդիւն կը վերադառնաս ձախ պատի երկայնքին, միակ ապահով տեղը կը թուի...

... արդեն ճամբորդներու թիւը նուազեր է, երթելէկը սկսած է դանդաղիլ, կարծես մէկէն Աթանաս կ'անդրադառնայ գոյութեանդ, վերէն վար կը չափէ հասակդ, անկարող է քեզ առայժմ զետեղել մտային իր աշխարհագրութեան մէջ, ո՛վ, ո՛ւր, քննութեան ենթարկելու պէս կը զննէ ծրարդ, մինչ դուն քարտէսը կը սահեցնես ետեւի գրպանդ-

ո՛ւէյն...

կը հարցնէ, ինչպէս սովոր են նետել ձեր թաղի վարորդները դրսեցիներուն...»
(88-89)

4 «Սերայի բարձունքէն ետք՝ Ֆարասի գառիթափը հաճելի ընկրկում մը կը ստեղծէ մէջդ, մինչեւ հոն քայլեր ես, մէկ կողմէն դէպի Շեմարան, միւս կողմէն Առըքէնի խանութը, հրեաներու թաղամասը, դէմէն Շամունի դղեակը Քանթարիի մուտքին. վարորդը կը ճչակէ անդադադար, Չօիրապին պէս, աջէն ձախէն եկող ինքնաշարժներուն, կը ջանայ իջնող ճամբորդի տեղ ուրիշ մը ճարել, ուստի անդադար կ'արագացնէ գնացքը, կը դանդաղեցնէ, ձեռքը կը տանիս գրպանդ, կը բաշես քարտէսը, կը ջանաս օձապտոյտ ճամբան գտնել, թուղթը կը հեռացնես ակնարկէդ, կարծես թէ հեռաւորութիւնը պիտի ճշդէ տեղերը, որոնց մէջէն, ինչպէս կրկնուող տեսարանները փրթած ժապաւենի մը, կ'անցնիք, ծառ մը հոս, տուն մը փողոցի մը անկիւնը, ծովու շերտ մը, զանգուածները, ծովը նորէն, ձեւեր, դարձուածքներ որոնք երբեք չես տեսած, կարծես այս բոլորը կը դիտես այնքան մօտէն որ կորսնցուցեր ես տեսանկիւնդ, կը յենիս նստարանիդ, վախով որ արդէն անցեր ես իջնելիք տեղէդ, կը նայիս աջին, ձախին, իրարու նմանող փողոցներուն, որոնք կը բացուին, կը գոցուին, ցուցատախտակներուն, շէնքերու մեծ դարպասներուն, կարծես քարտէսի փողոցներուն մէջ ես որ կը ձուլուին իրարու մէջ...

վարորդը կը դառնայ քեզի,

ո՛ւր կ'երթայ կոր պարոնը,

մտեր էք արդէն մանուշակագոյն ծաղկող ծառերու ճամբան, օհ ճագարան-տաները, Սանաա կը կրկնէ բառը, ըսել կ'ուզէ ինք պիտի շարունակէ, ձախին Յանրային պարտէզն է, յետոյ Վերտէօն. յայտնօրէն բարկութեան երանգ մը մտած է ձայնին մէջ, ճամբուն երկճեղման, կը կեցնէ ինքնաշարժը, շարժիչը կը մարէ, ցոյց կու տայ միւս մայրը, ատանկ. օր ցերեկով խարխափումի մը տպաւորութիւնը կը գրաւէ քեզ, կ'ապաստանիս նշուած մայթին կողմը, հին պալատանման շէնքին, չինական ծառերուն շուքը կայ հոն, անոնց թափած ծաղիկներուն գարշելի հոտը, իսկ հոն, վերը, այո, բայց աջին, արաբական ոճով կառոյց մը կը յայտնուի, Ապրոյանենց վիլլան է եւ անոր դէմը, ճիշդ անոր դէմը, անկիւնը, քիչ մը կլոր դարձուածքի վրայ, տենդենիներու շարակարգի մը դիմաց՝ վեցյարկանի շէնքն է, դրան մուտքին՝ սեւ մեյլանով՝ քարի վրայ փորագրուած Immeuble

Osmanié, որ պարոն Բարզենի նկարագրության կը պակսեր կամ դուն ուշադիր չես եղած ատոր, աւելի մտքիդ մէջ արձանագրեր ես մանրամասնութիւնը երկու կնիկով պահակին վերաբերող, որ ահա տնկուեր է դէմդ, ատեն չունիս ճշդելու ճարտարապետական կեդրոնին անունը ցանկին մէջ...

ո՞վ կ'ուզես...

Կ'ըսէ, ձեռքին մէկը ետին բացուած դրան, փակելու շարժումով մը, արանքէն երկու աչքեր կ'երեւին լաչակի մը ներքեւ, դրան ապակեպատ քառակուսիէն վարագոյրը կը քաշուի մէկդի, ապա կ'իյնայ նորէն իր տեղը...» (90-92)

5 «...նամակատունը գիտէս չէ, պանքաներուն փողոցը, կայարանին քովը, կէս ժամէն կ'երթաս կու գաս, այսօր աս գետինները պէտք է մաքրուին, վաղն ալ՝ պատուհանները.

կը սպասէ դրան սեմին, օրիորդ Ընծայ շորորայէն կը վերադառնայ, պահարանի մը մէջ տեղաւորած է արդէն նամակը, փակած, խեժն ալ լգած, հեզնական ժպիտ մը դէմքին...

Մինչեւ անկիւնի ապարանքը ճամբան այնքան ալ երկար չէ, քալած պահուղ չէիր նշմարած՝ մայրը սովորականէն աւելի լայն է հոս, պզտիկ, նորատունկ ծառեր կան, որոնք կ'երթան կը միանան ծառուղիին, ինքնաշարժը դանդաղ կը յառաջանայ, վարորդը ճամբորդ կը փնտռէ, անդադար մեքենան կ'ուղղէ ճամբէն դէպի մայրը, կը ճչակէ, հայելիէն կախուած յուռութիւնները կը ճօճին, վրայէն կ'անցնին ծառերու շուքերը, մանաւանդ մանուշակագոյն ծաղիկներու փունջերը, որոնք կը ծփան, կը փայլփլին, կապոյտ շերտի մը մէջ կը կորսուին, կը կանաչանան, ապա կը վերադառնան, փայլերու խաւերուն տակէն, Արուեստից եւ Արիեստից վարժարանը կարծես ապաստանած է քաղաքի այս հագուազիւտ ծառուղիին կից, պաշտպանած զայն պիտի ըսէի, քանդելու, նորը շինելու մոլուցքին դէմ, որով ծառուղին, իր այս զանգակաւոր ու մեծղի, տարաշխարհիկ ճագարանտաներու երկու շարքով կը թուի այդ արիեստին ու արուեստին մէկ բուսային օրինակը, աւելի քան խեղճուկ Յանրային պարտէզը իր նոյնքան ալ խեղճուկ պահակով.

ամէն անգամ երբ Սնուպրայէն եկող սերվիսը կը մտնէ ծառուղի կամ կեդրոնէն կը բարձրանայ, այն տպաւորութիւնը կ'ունենաս որ քաղաքին տապը ոչ միայն կը մեղմանայ այստեղ, այլ կը հասնիք նոր ոլորտի մը, նոր որակի մը, չէիր գիտեր այն ատեն որ ատիկա խորքին մէջ մնացորդ մըն էր Յոգատարութեան շրջանէն, երբ քաղաքը չէր ընդարձակած իր սահմանները մինչեւ հոս եւ բարձունքը ամառանոցի դեր կը կատարէ եղեր, յետոյ, Բարձր կոմիսարութիւնը փորձեր է տեղաւորուիլ, բարեզարդել, յօրինել վայրեր գբօսանքի, պտոյտի, գուարճութեան, որոցմէ մէկ մասը արդէն չկայ, միւսը մտած է քայքաման փուլ.

ծառուղին կորսուեր է արդէն, անոր տուած զովութիւնը կը շարունակէ մորթիդ վրայ, մինչ ինքնաշարժը կարծես կը շեղի ճամբէն, վարորդը ձայնա-

սփիւռին կայանը կը փոխէ, Էլվիսի ռոք-ըն-ռոլէն (That's all right) կ'անցնի Փոլ Անքային, չէ, չեղա՛ւ, կը դառնայ Սապահին, չէ, առ ալ չեղաւ, Ում Գալսումին, ծխախոտը կը տանի շրթներուն, ձախ բագուկը միշտ պատուհանին կը յենի, մէկ ձեռքով դեկը շրջանակային շարժումով կը դարձնէ. հոն, Չարիֆի վերելքին՝ դրոշմաթուղթի խանութն է, Մոնագոյի, Սան Մարինոյի իր փոշոտ հաւաքածոներով, այստեղ կու գայիք, կ'եսորները, դիտելու այդ գաճաճ երկիրներու գրաւիչ տեսարանները կամ դէմքերը, կը ջանայիք հաւաքածոներ կազմել, փոխանակել դրոշմաթուղթեր, հիմա չես իսկ գիտեր ո՞ւր են քուկիններդ. ինքնաշարժը կը դառնայ հիմա դէպի ձախ, կը մտնէ ճեմարանի փողոցը, որ երբեք չես տեսած այս կողմէն, զառիվարէն, հին առանձնատուները ձախին, իրենց մագլցող թուփերով, ֆրթնէի, ուրիշ արեւադարձային ծառերով, մինչ զառիվերի կատարին, աջէն, մանուշակագոյն պուկէնվիլիէի թաւալն է, ճամբեգրի արմաւենիի շուքով, լուռ է փողոցը, բանջարեղէնի փերեզակ մը կը տնտնայ դրան մուտքին, աւելի անդին՝ ինքնաշարժ մը, որ կարծես կը սպասէ որ ճերմակ մօրուքով մարդը վար իջնէ պատըզգամէն, բայց պատշգամը մարդ չկայ, եւ փողոցին այդ առաւօտեան պարապը, որուն լռութիւնը սերվիսին ճչակը ի գուր կը խզէ, ճնշիչ բան մը ունի, կարօտալից, ինչպէս երբ տարեվերջին վիճակացոյցերը կը բաժնեն եւ հետզհետէ մին աճապարնքով, միւսը դժկամութեամբ, տնտնալէն բոլորը կը լքեն բակը, նստարան-

ները, պարտեզները արելուն, բացակայության, ամրան, որ ահա սկսեր է փոշիացնել բոլոր գոյները վարսավիրանոցէն մինչեւ դարձուածքի ֆելեֆիլի կարմըրաւուն խանութները, հովահարները կը դառնան առաստաղներէն, կը թոցնեն ճանճի առկախ թուղթերը նախքան անանուխի հոտին ու տապկոցին սփռումը ամեն կողմ. տարեշրջան մը ամբողջ ամեն կէսօր նոյն այդ ֆելեֆիլը ծամած ես, սկիզբը հաճոյքով, յետոյ անտարբերութեամբ, ի վերջոյ նողկանքով, գրեթէ անկարող կլլելու այդ թահինին խառնուած ազատքեղն ու լոյիկը, մանաւանդ թրջուած, խխում եղած ու շուտ մը քայքայուող հացը, որ չի կշտացներ, չի բռներ ստամոքսը, այլ կարծես այնտեղ հազար ու մէկ ցաւոտ ծակեր կը բանայ, մինչեւ իրիկուն, մինչեւ այս տեղերէն դէպի տուն ձեր դարձը. երբ կ'ընկերանայ քեզի, Թոմաս տոպրակէն պանիր-հաց կը հանէ, կը լափէ գրեթէ անմիջապէս, ջուր կը փնտռէ, ձախի մզկիթին առջեւ յաճախ կը կենայ, կ'ուզէ անպայման ափ մը ջուր խմել հոն զլզլացող աղբիւրէն, չես հասկնար ինչ համ ունի այդ գաղջ, կարծես ծանր հեղուկը, որուն գումին մէջ հաւատացեալները կու գան իրենց ոտքերը, ձեռքերը, դէմքերը լուալու.

ինքնաշարժը կը սպորդի նեղցող փողոցէն- Ապաճեանի գրատան մակարդակին կը սկսի արգելակել, Յովակիմեանի դիմաց՝ սուրբ Նշանի մայթը այսպէ՛ս է զառիթափին, անկանոն, տեղ-տեղ արդէն կոտորած, կարծես քալեր ես ու դիտեր առանց նայելու, նայեր ես առանց տեսնելու եւ հիմա դուն քեզ յանձնած ոստոստուն ինքնաշարժին կարծես մերթ կը գլորիս, մերթ կը կանգնիս, կը խարխափես, լուսանկարի մը մէջէն մակերերսները կը յայտնաբերես, կը շօշափես, առանց իսկապէս հաւատալու որ կը շօշափես, հայելիէն առկախ յուռութիւնները կը ցնցնուին.

գրպանեղ կը հանես քարտեսին թուղթը, կ'ուզես վերջապէս գտնել այս զառիվարին տեղը պարապին մէջ, քառակուսիներուն միջեւ, աչքդ կը մնայ կառչած վերի կապոյտ ծովուն, որմէ հատուած մը կը յայտնուի հոն, հեռուն, Սերայի տանիքներէն անդին, հորիզոնական, ամպի նմանող գիծ մը, որուն ուղղութեամբ կը դարձնես քարտեսը, այդպէս է, կը կարծես որ տեսածդ ու կարդացածդ նոյնացեր են, վարորդը կը նայի թուղթին եւ խօսակցութիւն մը սկսելու սկնյայտ ճիգով,

խա՛րթա,

կ'ըսէ, յայտնի չէ՝ հարցակամ թե՛ զարմացկոտ, անշո՛ւշտ, անշուշտ ինչ պէտք կայ, մարդ ինչ պէտք ունի քարտեսի գիտցած տեղերէն անցնելու համար, կը ծալեմ, գրպանս կը դնեմ, Ում Գալսումը լռել է արդէն եւ ձայնը տեղի տուեր է ծափահարութիւններուն, մեքենայի ինքնաբան աղմուկին. տարածութիւնը հետզհետէ կը ցածնայ. վերէն, իր խիտ երեթելեկով, որ կարծես պար է բռնած կեդրոնական արձանին շուրջ, հրապարակը կը թուի այնքան տարբեր, այնքան աղմկոտ ու արեւահար, տափարակ մակերես փոսի մը յատակին, որուն վրայ, Գափիթոյի ճակատին՝ Տին Մարթին իր երգախառն կատակերգութիւնը կ'աղա-

դակէ, մինչ նամակատան կողմէն պատգարակի վրայ դրուած, հազիւ պատան-
քըւած մեռել մը կը տանին Պասթայի ուղղութեամբ, ետեւէն ու առջեւէն քաղոյ
այրերու թափօրը երթելէկը կը դանդաղեցնէ, իսկ հանրակառքի գիծերու երկայն-
քին, ամբոխ մը շրջուն ներկարարներու, վիճակահանութեան տոմսակ ծախողնե-
րու, բեռնակիրներու կը շարժի, կը վազվզէ, կը կտրէ ճամբան, մէկէն ինքնաշարժը
կ'անշարժացնէ, ոստիկանները կը դարձնեն իրենց գլուխը, կը նային կամ Մեծ
Թատրոնի ուղղութեամբ, կամ սինեմա Ամիրի, կը կրկնեն կամ կը ջանան կիրար-
կել իտալացիներէն երթելէկի ղեկավարման իրենց սորված դասերը, արդէն
շատոնց մէկդի նետած ճերմակ ձեռնոցները, որ սկիզբը հպարտութեամբ կ'ան-
ցընէին իրենց իւրոտ մատներէն մինչեւ դաստակները, ատոնց մէջ պաշտօնի
բարձրացման նմանող ճանաչում նշմարելով.

Հիմա չես տեսած, երբեք չես տեսած այս կայուն քառսը, հետզհետե բարձրացող, ուռճացող, հաստատուն մակընթացությունը ճշակներու, զանգակներու, հայհուչի ու հայհոյանքի, այս խառնակությունը, որ ինչ ընեն կարգ ու կանոնի մեջ չի մտնէր, Սուբ-Նուրիէ՛, կը հաստատէ Արտաւազդ, աւագակութիւն, չէ, եղբայր, պագար, վաճառականութեան արուեստ, կը հակադարձէ Էֆրիկեան, իր քսան տարուան փորձառութիւնը առաջ քաշելով, ինք որ ուսումնասիրեր է վերածննդեան շրջանի քաղաքային ճարտարապետութիւնը Ֆիրենցե, Փիզա, ...» (165-169):

6 «Պտղավաճառներու ժխորին ընդմեջէն կը դիմես հրապարակ, երբեմն կը հրմշտկես անցքերուն մէջ տնտնացող լաչակաւոր կնիկները, միշտ պատրաստ սակարկելու, ոռ խաղցնելու, բրբրջալու, կը հետեւիս պտուղ գողցող տղոց խաղերուն, կամիթներուն, սուլոցներուն, որ կը կորսուին ընդհանուր պոռչտութիւն, եղանակաւոր գովեստներուն, երկրի բոլոր շրջաններու զարմանազան շեշտով բացագանչութիւններուն մէջ, ձայնաշխարհի ետին ուրիշ ձայնաշխարհի, իրականութիւն մը, ուրիշ երեւոյթ մը, շունչ կ'առնես ոսկերչնոցի կողմնակի դրան մօտ, որուն ճաղերէն առկախ կը մնան պայուսակի, գօտիի, կօշիկի բոլոր տեսակները.

... ակնյայտ ցուցամոյութեամբ թերթը կ'առնես ձեռքդ, առաւօտեան թերթը, որուն տրցակը քեզի կը յանձնէ պարոն Բարզէն. էհ, ինչպէ՛ս կ'ըլլայ կոր, իշալլահ գոհ ես, կ'ըսէ, հիմա շատ ընտանի, գրեթէ մտերիմ շեշտով կը խօսի հետդ, կ'օգտուիս առիթէն թղթատելու համար նոր հասած գիրքերը, որ կը գետեղէ թերթերու դասին էն վերը, բով բովի, քանի մը էջ կը կարդաս՝ կը հարցուփորձէ, քեզմէ աւելի գոհ կը թուի որ ատանկ տեղ կ'աշխատիս, պատուաւոր մարդիկ են, ամսականդ օրին կու տան, ատիկա կարելոր է, կը կրկնէ որ կարելո՛ր է, քանի որ իր վարպետը բնաւ այդպէս չէ, կը ձգձգէ. հակառակ առաջին տպաւորութեանդ, ինք այդ կրպակին տերը չէ, այլ միայն ծախողը, որ եօթի վրայ վեց օր ձմրան ցուրտին ամրան տօթին կը բանի, անդադար ոտքի, քիթին տակէն կը մրթմրթայ ասոր անոր հասցէին, պապայական, ընչաքաղց, մարդու միս ուտող՝ քեզի համար մասամբ երեւակայական տիպարներուն, որոնց շուքերը կ'ընդունարես միայն ճշակով անցնող թափօրներուն մէջ, ինքնաշարժի ետեւի նստարանին վրայ ծուարած, վարագոյրի ետին պահուղտած գիշատիչներ, աւագակներ, քաղաքական կրկեսի լարախաղաց ասպետներ, որոնց պոռոտախօս յայտարարութիւնները արաբական մեծ ազգին վերամիացման, պաղեստինեան դատին, սիոնականութեան, կայսերապաշտութեան մասին մեծատառ կը պատկին թերթերու ճակատին. երբեմն մեկնած պահուղ կ'ընկերանայ քեզի մինչեւ մայթը, կը զգուշանաս մագոտ ձեռքը սեղմելէն, դուն քեզ կը պահես քիչ մը հեռու, վերապահ, անտարբեր՝ սովորական դարձած այդ տրտունջին, ամուլ բողոքին հանդէպ, որ երեւի միշտ անցեալ մը կը կարօտնայ եւ որ այլեւս մաս կը կազմէ կենցաղին՝ սա

խայտաբղետ աշխարհին դիմաց կեցուածքին, պահ մը կը դիտէ հրապարակը, Մեթրոփոլի խաւաքարտէ տեսարանը, Ռատիօ Սիթիի ճակատին՝ Խաւարումըին Մոնիքա Վիթին, անձկութիւնը պտտցնելով Փալերմոյի փողոցներուն մէջ դեգերած պահուն...

Ետիդ չես դառնար, զինք ձգելէդ ետք, կը քայլես Լազարիէի մայթէն, Թոմասի շուքը կը հալածես, կը հետեւիս անոր արագ վագրին, մէկէն կանգ կ'առնէր անուշեղէն ծախող վաճառատան առջեւ, անօթիներու պէս կը դիտէիք այդ ցուցափեղկին ետին, թափանցիկ թուղթի մը տակ, պսպղող ոսկեգոյն, արծաթագոյն, արաբական քաղցրեղէնները, յետոյ կ'անցնէիք կամարակապ անցքերը, գրավաճառներուն առջեւէն ուրկէ տարեմուտին գործածուած դասագիրքերը կը գնէիք, Է՛ն աժանը, Է՛ն քրքրուածը, տարեվերջին ծախելու համար մեռած զինով, մինչեւ

այն օրը երբ Թոմաս փոխարժեքի այդ մեկ յիսուննոցը բթամատով կը դարձնէր օդին մէջ, եալլա, ձեր երագած պաղպաղակով խառն անուշեղէնը կը հրամցնէր, նախքան կորսուիլը ասպարէզի ճամբուն վրայ.

կը նախընտրէս Անթուանին գրախասնութիւնը տնտնայ, սկիզբը չես երեւակայած որ այդ պզտիկ մուտքին, գանձանակին բովէն սանդուխները կը տանին դէպի նկուղներու լաբիրինթոս մը, գետնայարկ գրադարան մը ամբողջ, բազմաձայլ ու բազմաթերթ ինչպէս պապիրոսէ մատեան մը Աղէքսանդրիոյ մատենադարանին մէջ, որ կարծես կը մխրճուի մինչեւ քաղաքին հնագոյն մասերը, տեսակ մը ենթաշխարհի, որուն փակ միջոցի խոնաւ գովութիւնը քեզ կը գրաւէ, նոյն ատեն այնքան անսպասելի, հեռասոյգ այլուր մը, քարանձաւ մը, Պերիթոսի գաղտնի գրադարանները ուր հարիւրաւոր հատորներ, նոր ու հին, կը պահուին, կը պահուըտին, հեռու դիտող աչքէ, ինչպէս ամրափակ ձեռագիրներ կը գետեղէր միտքդ լեռներու խոռոչներուն մէջ, փրկուած ալան-թալանէն, հրդեհէն, սրածումէն, սպասող անոր որ պիտի գար գանոնք բանայու, կարդայու, արտագրելու իր կարգին, որով մէկէն այդ չոր, փոշոտ արտաքին պատկերը շէնքերուն, քաղաքին այդ գորշութիւնն ու շոգը կ'այլակերպուին, ինչ որ կը տեսնես այն չէ որ կը տեսնէիր, ինչ որ կ'երեւի՝ կը ծածկէ, թոյլ չի տար որ ընդհամարէս իրականութեան իսկ էութիւնը, որմէ կը թուիս վտարուած, աքտորուած, թէւ վերէն անցնող ինքնաշարժները, հանրակառքերը կը դրդագնեն, կը ցնցեն միջոցը, եւ բռնած զիրքդ արձագանգէն կ'իյնայ գետին, կը դնես տեղը, կը մնաս տարուած այդ ներքին լռութեամբ որ հատորներու գոյութիւնը կը յօրինէ, այդ տարտամ, գրեթէ սարսուռ յառաջացնող մտմտութեամբ, չարտասանուած լեզուով, ուր հարիւրաւոր բերաններ կը խօսին իրարու, կ'երեւակայեն կեանքը, մահը, կը ձեւաւորեն վիպային բոլոր հնարաւորութիւններն ու կացութիւնները, բոլոր դրուագներն ու դէմքերը, աչքեր՝ որ բազմաթիւ հատորներ կը կարդան նոյն ատեն եւ կը սկսին շփոթել մէկը միւսին հետ...» (271-274)

7 «Կը սիրես շարժանկարը, աւելի ճիշդ սինեմաները, որ գրասենեակի աշխատանքէն ետք անմիջապէս կը կազմէ միւս կեանքդ. քաղաքը շատոնց վերածուէր է քեզի համար մութ վայրերու ցանցի մը. սկիզբը Տըպպասէն մինչեւ Պուրճի սրահներուն ծանօթ եւ, հետզհետէ կը լայնցնես անոնց ծիրը, որ կեդրոնէն կը հասնի մինչեւ Գափիթոյլ ու Սթարթօ, նախքան Յամրային յաղթա-նակը աւելի ուշ. կը նախընտրես անոնք որոնք օժտուած են գովացնող մեքենա-ներով, Գափիթոյլը, Ամփիթը, Տիւնիա, երբեմն Ռոքսին, ուր այդ յետմիջօրէի ժամերուն հաւաքուած բազմութիւնը քեզի պէս շուք, գովութիւն ու հաճոյք փնտռող մարդոցմէ կը բաղկանայ, կան որ գրեթէ կը ճանչնաս, նոյններն էք, բայց չէք խօսիր իրարու հետ, ամէն մարդ հոն առանձին է իր մտապատկերներուն հետ, իր սեւեռումներուն, իր ֆանթազմներուն...

Կիրակի առաւօտները կը դեգերիս մայթերուն վրայ դուրսը ցուցադրուած պատկերները դիտելու, կողմնորոշուելու, քիչ մըն ալ հաճոյքը երկարաձգելու համար, ինչպէս Լազարիէի փակ խանութներուն առջեւ աճուրդի հանուած գիրքերը կը գնես ու սակարկելէ, գնելէ առաջ կը կարդաս սկիզբը, վերջը, այնպէս ալ այդ թափառումը ոչ թէ մէկ ֆիլմ այլ բազմաթիւ ֆիլմեր ըմբոխշնելու ձեւ մըն է, ամէն մէկ յուսանկար կը խտացնէ իր մէջ ժապաւենէն տեսարան մը, եւ եթէ հոն յայտնուին սիրած դերասաններդ կամ դերասանուհիներդ, Ճօն Ռւէյն կամ Կերի Քուփըր, Սիւզան Յայուըրթ կամ Սիլվանա Մանկանօ, տպաւորութիւնն ունիս որ հին ծանօթութիւն մը կը նորորոգուի, ուստի սրահը տհաճ ալ ըլլայ, ինչպէս Շեհերազատը, Վենիւսը կամ հին ֆիլմեր տուող Ռեքսը, ծխողնե-

րուն թիւը մեծ ալ ըլլայ, քանի որ եկած են, քեզի պէս, Ռիթա Յայուըրթի պարը կամ Ճէյն Մենսֆիլտի կուրծքը վայելելու, այդ ֆիլմը կ'ընտրես.

հեշտային ներսն է, խորութիւններուն մէջ, ուր կը մխրճուիս տենդով, քիչ մըն ալ անորոշ երկիւղով, ինչպէս մէկը որ կը գտնուի նոր կեանքի մը սեմին, պահ մը կ'երկմտի, իր ցանկութեան ուժգնութենէն արզիլուած. կը յառաջանաս կիսամութ անցքէն, անհասկնալի դիւթանքէ մը տարուած, կը նստիս բազկաթոռին խորքին, շարքին կեդրոնը, յաճախ պատշգամին վրայ՝ ուրկէ կը խուսափին շատեր, կարմիր թաւիշէ սրահը դատարկ կ'ըլլայ եւ ժապաւէնը կը թուի ցուցադրուիլ միայն քեզի համար. խորքին սիւներն են, ոսկեգօծ զարդանախշեր, մինչ զմբէթն ի վար կը կախուի հսկայ, հին թատրոններ յիշեցնող ջահը. ինչ որ կը խռովէ քեզ, կը լեցնէ անհամբերութեամբ, այն ալ լոյսն է, լոյսին դանդաղ նուազումը, սրահին կիսամութը որ դուրսէն ներս անցումը կը դարձնէ շարունակական, կը ջնջէ անոնց հակադրութիւնը—կարճատեւ բոպէ, երբ դէպքերը տեղի չեն ունեցած եւ յուզումը կը մնայ ամբողջ, աչքերը, հոգին, մարմինը կը պատրաստուին ուրիշ խորութեան, ուրոյն դուրսի մը, որ քաղաքի ընդերքներէն, երբ վարագոյրը կամաց-կամաց կը բացուի, քեզ կը տանի, ծովէն անդին, Յոլիվուտի, Չինեչիթայի տարաշխարհը, գուցէ նոյնքան խաբէական որքան գեղեցկութիւնը» (357-359):

«Բոպէական, շատ արագ այդ հաճոյքը՝ երբ փակուող վարագոյրին հետ պահ մը կը գոցէի աչքերս: Կը փորձէի պահպանել պատկերները նախքան անոնց ընկըղմումը, անոնց փարատումը քաղաքի իրիկունին մէջ. մայթերը կը դատարկըւէին, յետոյ կը լեցուէին տարբեր բնակչութեամբ մը, լոյսերը աւելի յստակ կը դարձնէին փոշոտ գորշութիւնը, այն որ կարծես աւելի կը թանձրանար ու կը դառնար ակներեւ որքան գրաւիչ կ'ըլլային Յամրայի, Մանարայի փողոցները: Յիմա այլեւս պետք էր կտրէի անցնէի, Ռոնտայի քովէն, կարելի էր ականջ տալ սինեմա Վենիսի խուցին մէջ դարձող ֆիլմին, Ռոքսիի պառը բաց էր արդէն, պարոն Բաբգէն շատոնց հաւաքած էր թերթերը եւ նրբանցքը կը թուէր լայն, շէնքի սովորական մուտք մը իր այլեւս փակ փեղկերու նմանող պահարաններով որ երկաթէ նիզը կը կոպէր: Երթելէկը սկսեր էր դանդաղիւ, գուցէ շատոնց Տըպպաս հրապարակը կը թուէր մշուշոտ, սերվիսներու կարգը երկաթերէր էր վերով, Չօհրապը, Ստեփանը, Չայիմ Կարոն, թաղին միւս վարորդները, մայթին վրայ կը մնային կանգնած, իրենց թիկունքը տուած եկեղեցիի մետաղէ ցանկապատին՝ սիկարէթը իրենց բերնին, սպասող յաճախորդի, նշան կ'ընէին որ մտնէի առաջին ինքնաշարժը» (419):

ՇԱՆՕԹ. Լուսանկարները առնուած են <http://oldbeirut.com> կայքէն:
 Զարտես՝ <http://almashriq.hiof.no/lebanon/900/910/912/maps/beirut/beirut-02.jpg>
 Իրաւունքները վերապահուած տերերուն:

«Երկուք» գիրքէն էջ մը ▷

Գրիգոր Պըլտեան, 1971

ՅԵՏՆԱՇԽԱՐՀ

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ

Երան կողմի վեր: Սեպ:

Կը բարձրանամ: Գոնե ատոր զգայությունն է: Բուներուն միջեւ՝ լոյսի, ստուերի խաւեր, որոնք կը բծաւորեն միջոցը, կը շերտեն: Ուղղահայեաց ալիքաւորում գիծերու: Խաժ, խորունկ, հովասուն թափանցկութիւն մը: Թերեւս նաեւ նոր փարատած մշուշի ծուէններ՝ որոնք կը կախուին ճիւղերէն, կը քայքայուին հետզհետէ: Դոյ: Շունչ: Փայլեր կը կտրտեն կատարները. բայց արեւը չկայ, կը մնայ անտեսանելի, գուցէ ետիս կամ լերան ետին. ուստի՝ այս ցախերու, սաղարթներու, կոճերու ամբողջը երբեմն կը թուի մխրճուիլ խեժոտ կիսամութիւն, հետախաղաղ կորսուիլ:

Խոտերը կը պառկցնեն որպէսզի անցնին: Կը կոխկռտեն, կը ճզմեն: Քայլ մը աւելի վեր: Յետոյ քայլ մը աւելի վար, շրջանցնելու համար մոխրացած բունի մնացորդ մը, որ ձմեռնային պատմութեան մը կայծակը զգեստներ է հաւանաբար: Ցամբած առուի հուններ, բացակայ հեղեղատ, կարմրահող: Փշոտ թուփեր: Ապա գոհունակութիւն՝ հաստատ գետին մը գտած ըլլալու:

Մեկներ, հասեր եմ յետնաշխարհ:

Անեզր շրջագիծը հետս կը տանիմ, որքան յառաջանամ, միշտ հոս, միշտ հիմա: Կարծես բան մը, համընդհանուր, կ'աճի անդադար, կ'ընդլայնի, շրջանակային շարժում մը կը թուի, կը խուսափի, վերասլաց՝ կ'ողողէ զիս ու կը լքէ մինակ նոյն ատեն: Շրջանկարին աներեւակայելի դարձերեսը: Էջի սրընթաց թերթում մը միշտ դարձող, նոյնը: Ինչ որ կար սկիզբէն, նախասկիզբէն, գերիվեր ենթագոյացութեան մը նման, թանձր, թերեւս եթերային:

Բզկտուած խոտերու հոտ:

Երբ հեռացայ տափնուած ճամբէն, բռնեցի արձակունակ շաւիղը, այն որ նշմարեցի, շաւիղներէն որեւէ մեկն էր, այնքան ոլորապտոյտ ու դարձդարձիկ որ հետզհետէ մոլորեցաւ, կորսուեցաւ թաւուտներուն մէջ: Բոլորն ալ կ'առաջնորդէին նոյն տեղը թերեւս, ինչպէս բառերը կ'երթան ոտն առ ոտն նոյն լեզուի անկիտելի կեդրոնը, անհնչելիութեան մը ցանկալի, կամ բոլոր ճամբաները մինչեւ ինքն իրմէ խորունկցող սահման մը անսահման: Խոտերը աւելի ու աւելի բարձրացան, ծանօթ թուփերը նուազեցան, խառնուեցան անծանօթներուն: Բոլորովին անհետացան զանազանութենէ զուրկ ծփանուտի մը մէջ: Չերծեցան ամէն ոճէ: Մոլորեցայ թերեւս ես ալ, քիչ մը:

Ինչպէ՞ն ըսել այն, որ դէպք չէ:

Սուլեյլ երկու մատներու միջեւ, կանչելու պէս, կոչելու, կամ պատմելու, միայն իմաստը պատնելու պէս ձայնով:

Յիմա կը տեղափոխուի մինչեւ սրունքներս հասնող բուսականութեան մը մէջ, պարարտ, շռայլ, ծփծփուն, երբեմն մինչեւ վիզ ու կոկորդի մակարդակին: Մերթ չոր, մերթ խոնավ: Չեռուն: Տունկերը կը բզզան, աներեր կը դեղեւեն, արեւադարձութեամբ խանդազին կը տարուին թեթեւ լոյսի մը տենդէն, կը յենին իրարու, իրարու մտերիմ, գուցէ նաեւ հսկող մէկը միւսի աճին, սահմաններու տիրակալութեան, կը յօրինեն ուղղական, ալեկոծ դարվեր մը, տեղ-տեղ վէտվէտուն. չորցած խոլորձներ, մակաբոյծ բաղեղներ, պտեր, եղինջ, վայրի որթեր, պատատուկ, գաճաճ շոճիներ, աշուն հոտող տերեւի թափթփուք, փշուրներ, գետնամած բուներ կրող սդոցումի քերթուքներ՝ որ մեքենայ ու գործիք ձգեր են ատաղձին, եւ տակաւին թուագրուած անկեալ սիւներ, փայտեղէն մանրակրկիտ ճարտարարուեստի մը համար: Ինչ ամեհի երկրաչափութիւն մանրամասնութեան՝ որ աչք ու ձեռք կը ճգնին ամփոփել:

Կը ջանամ միշտ անունները գտնել, չգառածի: Ատոնք զիս կը կապեն ցանցի մը, որ կը տանիմ հետս: Յետոյ ի վերջոյ անոնց շնորհիւ առանձին չեմ, կրնամ կողմնորոշուիլ, շրջիլ, դեգերիլ հոս-հոն, ի խոյզ երեւակայական համասփիւռ ծաղիկին. ամենաբոյր, բազմագունեան, ստեղնաշօշափ, անհունաշշուկ (օ քերթողներ որ կը սիրէիք այսպէս բազմաբարդել աշխարհը բառարանով), որ անկասկած ցանկագրուած է արդէն թուաբանութեան ամենագէտ տոմարի մը մէջ: Ըսի, առանձին չեմ: Անունները զիս կը կանխեն, ինչպէս ծառեր բանակ մը աւետող, կը սպասեն որ զիրենք յանձնեմ հողին, հիմնեմ:

Երկինքը կանաչի երանգներ առած է, ասիտէն, արջասպէն բորբոսած ուրարտական թաս, շրջուած հող, մետաղային. բայց որքան մագլցիմ այնքան կը մտնեմ խորութեան մէջ, կը սուզուիմ: Գուցէ միայն անոր ձգողութեան: Տերեւները, ստուերները կը ծածկեն ամէն հետք, կը խուժեն դիմացէն, կը հային շրթներուս: Այնքան բիրտ, որ կը թուին յարձակողական, խափանող գրեթէ ամէն մուտք, ամէն տեսողութիւն: Երբեմն զիս կը դարձնեն շնչակտուր, կը սկրթուին այտերուս, ականջներուս: Երբեմն կը գոցեմ աչքերս ամփոփելու, զանցելու համար զանգրուածին բազմածուփ ճոխութիւնը: Անունները որոշեր են միջոցը, ձգեր են որ անանունը, գոյացութիւն, յորդի ամէն կողմէ, չքանայ ու բողարկուի:

Վերէն հասնող ճառագայթ մը կը թափանցէ ճիւղերու հովանուտ ոստայնը, կը մաղուի. օդառկախ ճճիներ, լոյսի զանակներ, փոշի, միջատի թեթեւ բզբզոց: Կռինչ մը պատռուող. հեռուն հաւանաբար կքեցաւ, տքեցաւ, ինկաւ չորցած կոճղ մը: Այլապէս ո՛չ մէկ աղմուկ: Բացարձակ լռութեան մը զգայութիւնը, «որպէս շուշան ի մէջ փշոց». ոչ մէկ շուշան ու սոխակ, այլ միայն ինքնահուն մտմտութիւն ծառերուն. ծառերը առնուած լռականութենէ, կարծես հողէն դուրս բխող սրինգ-

ներու, թաւսրինգներու, թրոմպոններու հնչականութիւն մը զօրին, այսինքն՝ լիովին անձայն: Ինչպէս առաջ, անշարժ ու շարժուն, ես ձեզ գիտեմ ծառեր, քնարական երանգով: Եթէ կար առաջ մը, եթէ կար շարժում մը որ կրէր անշարժը ու պարզուէր քերթուածով մը առաջին: Երբ ամէն ինչ խոստում էր, ցայտք, կոթունի բխուածք, աւիշի, հեղուկի սլացք, երազներէն զտուող, յորդող զեղում ու զերազանց երազանք մը սխրայից խօսքի՝ խառնուած երաժշտութեան, կարծես աշխարհ մը ըլլար լեզուէն առաջ, պատկեր մը առանց որեւէ պատկերի:

Իսկ ես հիմա ոչ թէ ձորի մը մէջն եմ այլ խորքին հովիտի մը, որ կը ցածնայ մերթ եւ մերթ կը դիմէ հաւասար դէպի կուրցնող հասկէտ մը: Կը մոռնամ:

Քայլը այսպէս յառաջանալ է գունդի մը ներսի կողմէն, կորիզէն, ներքին մակերեսէն դէպի դուրս ու վեր, աճման սփռում, եթէ գիտնամ հաշտեցնել աճում ու սպառասպում զնացք:

Քայլը ընթացք տալ է ձայնի մը, ընդամաջել է անոր, որ սաղմանաւորուէր, կազմուէր է շատոնց, մոռացումէն, տիեզերաստեղծումէն, խտացեր, հաստցեր, ծաւալ է առեր եւ թոյլ կու տայ, որ ոտքս դնեմ մէջ մը հոս, մէջ մը հոն, քրքրեմ հողը, արթնցնեմ մացառուտքն ու մնացօնքը կարծես կիկլոպեան մրրիկէ մը ետք խառնշտկուած: Տրիւ, սուր, դիւրաբեկ ճիւղեր կը բուսին դէմքիս, երբ չեմ յաջողիր ձեռքերով անոնց մէջէն անցք մը յօրինել – բուսեղէն լաբիւրինթոս երբեմն գրեթէ մօրենական, երբեմն երեւակայականօրէն փայլափայլ: Բորբոսի, փայտի, փտող տերեւներու, փայտի կամ նեխող բաներու գոլորշի: Տնդաբանութիւն: Փոշիացում:

Ոտքով կը քերթեմ մամռակալած ժայռի մը մակերեսը: Ո՛չ մէկ նշան, ընդհողուած աւերակ, քանդու մի գեղեցկութիւն, տապալած սիւն ու քանդակ, ո՛չ մէկ Դիոնիսոս կամ Ախենայթոն, անդրքրիեղեղեան արձանագրութիւն՝ որ թելադրէ. «Անցորդ, յիշէ»:

Ո՛չ առաջինը, ո՛չ վերջինը:

Դո՛ւն:

Անցորդը, մնացորդը, տեղի ու ստեղծողը, վիմակեաց վկամն, բացակայութենէն բնակուած սպասո՞ղը:

Ընդունանջը:

Ժանգ, բուսահող, ծղօտներ, վայրի ծաղիկներու սոխեր, բիծեր ու նիշ, բառի կոխուածքներ, պղինձէ դրամներու պէս բորբոսած: Բոլորը կան, կը հաստատեն իրենք զիրենք, վերադարձող կարծես ձայնի հողատակէն: Ետին, առջիս, գրեթէ նոյն տարածութիւնը, կորնթարդ, որ կը կրէ զիս վիհն ի վեր: Վերացումը կ'արտաքսէ եւ կ'արձակէ զիս օդի օտարութեան, ինչպէս համատարած ստուեր մը մէկէն կը զագաթի եւ արդէն դարադարձիկ աշխարհի մը նման կը գրաւուի գիշերէն:

Յառաջանալն է կարելորդ. տարաշխարհելը:

Եթէ կայ ապաշխարհել, ըլլալու է նաեւ տարաշխարհել. ոչ թէ խզել կապերը աշխարհին հետ այլ խրիլ անոր տարածքին մէջ եւ անոր տարուան. ամէն քերթը-

ուած արմատացման կը դիմէ: Աշխարհի տարրին: Կամ խարանին՝ խօսքին վրայ:

«Տար զիս հո՛ն, տարագրէ՛ ուր կան դուն»:

Այսպէս՝ պուրակային ոտանաւորի մը սկիզբը, գրեթէ:

Իսկ բառերը երբեք չեն բուրբեր: Կը թելադրեն միայն իմ աքսորս իրենցմէ:

Կարելի չէ ամեն բան ըսել, տաշտոններու շքեղ ու անզուսպ շռայլանք, Մէկի սերմնահոսք, երբ ամեն բան կը գտնուի նոյն ատեն, նոյնաժաման կը դիմադրէ, կը ցցուի, յետոյ կը յայտնուի խորքը միանուագ, շերտ առ շերտ ճակատային ու զանգուածեղ, մե՛րթ կոնաձեւ, մե՛րթ խորանագգած. անթափանց: Խորքը հեռաւոր, շատ հեռաւոր, գրեթէ անմատչելի թրթռացում մըն է, նոյնաշէշտ խարշափում անընդմէջ: Մարմին մը: Կապիճ մը աչքի: Մետաղային, արձանային սեւեռանք մը: Այիբաւոր յօրանջը արիւնանկար գոհին: Չանգի մը զմբէթը, որ կը դողանջէ միակ սուրճի մը զենիթին: Առանց լեզուակի, առանց կոկորդի, առանց հագագի: Կը տարասփռէ, գլխու պտոյտ կու տայ, երբ կը յենիմ բունին: Եթէ պոռամ... ո՛վ կը լսէ: Բայց ոչ ոք: Ի՛նչ հարկ ճիչի, ողբերգակ կամ եղերերգուն: Արդէն բաւական արմատախիլ եմ, ծանրամարմին ու խուլ: Արդէն բաւական խլուած եմ ես ինձմէ: Քալելը կը քակէ ինքնախզումը մինչեւ հաւանական արեւագալ մը, հո՛ն, վերը, աչքերուն վերեւը, սո՛ւտ թե՛ իրաւ, մինչեւ արձագանգ մը որ այդ անտէր ու հնչեղ ձայնին ծայրակետն է, անոր քայքայումը ամեն ծիրէ անդին. ո՛չ, անոր լրումն իսկ:

Քալելը հիւրընկալել է անդառնալի քայքայումի մը հրաշագործ գալուստը:

Մինչ այդ՝ նորէն ի՛նչ հարկ ճիչի, եթէ ոչ տեղի տալու անձկութեան: Թերեւս մոլորներ եմ մինչեւ հիմա, մինչեւ հոս, հետամուտ փսփսուքի մը որ ես անգամ չէի գիտեր ինչ էր եւ կը կարծէի կար, միայն ինձի համար, կ'ուղղուէր միայն ինձի, մարդուն որ չի գիտեր ընթացքն ու թափը, կանոնը այդ ուրուառկախ շռայլանքը վերածելու որեւէ իմաստի:

Իսկ իմաստը՝ ինչո՛ւ:

Բայց բուրմը չեմ կամ գուշակը՝ ականջ դնող Դողդոմի կաղնիներուն, սօսիներուն, հացիներուն, սպասող, ակնկալող որ թրթռան տերեւները, յուշեն ներդաշնակութիւն մը կորսուած, խօսին ինքնաբուն խօսք մը, առաջին խօսքը, նախաւորը, այն որ կը կանխէ միտքը եւ որ միտքը պարտի պարզել, մնալու համար մարդկայինի սահմաններուն մէջ:

Բայց ես ճգնաւորը չեմ, խստակեացը, որ լքեր է գիւղ ու ապաստ, ապաստաներ ստուերներու թագաւորութեան, թասը ձեռքին ամուլ ակէ մը ջուր կը մուրայ, սատանի փորձութենէն խուսափելու համար կը ծամէ կնդրուկախոտ կամ անանուխ, վայրի սխտոր ու կոտեմ, համեղն ու տտիպը խառնելով իրարու, կը հսկէ գիշերն ի բուն եւ առաւօտուն կը գտնէ ինքզինք շրջապատուած շահարիկներով որ կը հմայեն, բայց կը վանէ, կը ճգնի վանել ամեն կիրք ու կերպ, կը փսփսայ մոգական աղօթքներ, ի սպաս յայտնութեան մը այլափոխիչ: Մինչ ծէսը,

տիեզերական ծեսը կը շարունակե ինքզինք առուի երկայնքին մինչեւ արտ ու պուրակ:

Բայց ես... ո՛չ պահակ, ո՛վ հովիւ լեզուի, Սո՛ւրբ Կարապետ, արուեստաւոր հոգի աստուածային անբանին, տո՛ւր ինձի գլոյս քո... զի Մթագնացն եմ լոկ, Ամուլը նաեւ, Ամմիսիթարը տակաւին... անապաստանն եմ, որ ուզեց պահպանել զտարագրութիւնն զանտանելի անտառիս:

Կարելի՞ է ըսել որ այդպէս դիմակալել է զայն: Ծառանալ անոր դէմ, զայն առնել-բառնալ: Երկու բառով: Ի՛նչ մոզական կռիւն փորփրումիս մէջ, ակնախորտիղ երգ ու պատկեր, կարծես թէ ըլլար կիկլոպեան ժայռ ու երէ թառած անտառին, զայն բռնօրէն նուաճած իր մագիլներով արմատի:

Օ մտածումին խարդաւանանքը՝ որ անելին, կասկածին ու տքնանքին մէջ կը փնտռէ, կը գտնէ նեցուկ ու յենարան, նախագիծ ու ոտնահետք, անջրդի օրուան մէջ կաթիլի բիւրեղէ պատրանք, ապաշխարի ու քերթուած, գուցէ ողբ ու եղերերգ, կ'ուզէ, կը յօրինէ, կը ջանայ, կը ճգնի պահպանել ինքզինք գնորքէն ու խորտակումէն՝ վախովիսկոտ ճառագայթի մը նման որ կը դիմէ արեւմուտք, առանց հանդուրժելու խաւարին: Կեղեւնուտի, հոգիի յորդում կ'ըսեմ ես ինձի, տեսակ մը ներկաց հոգեգալուստ, շնչելու, պարզապէս ըլլալու համար նուազ արմատախիլ, նուազ կարօտախտաւոր, բայց միշտ հիմնովին անտունով խելագար: Թերեւս ալ աւելի հիմնովին զերծելու ամէն արմատէ, ինչպէս ճիւղերու ճեղքին աճող մոլախոտ, մակաբոյծ խոտեր, որոնք սպառող խոնաւութիւնն ու փայտի ճաթիւն քայքայումը կ'այլափոխեն ծիլի, կոկոնի մինչեւ որ լոյսի, բախտի, անակնկալի, իմաստու-թեան ու ցուրտի հոյզ մը յանկարծ զայն կը հոյակերտէ հրաշափայլ ցայտքի, անոր որ անփոփոխ ուժի մը սխրանքով կը սլանայ օդին մէջ, ո՛չ մէկ սոխակի, ո՛չ մէկ նայուածքի, ո՛չ մէկ ընդունողի կամ մերժողի համար:

Յամասփիւռը չի ճանչնար ինչուն... իսկ ես միայն գիտեմ սկզբնական երաշտը:

Եթէ դառնամ ետիս՝ կը թուիմ մակընթացող ալիքի մը ծայրաւանդ կատարին, բուսեղէն ամբոխ՝ որ կը թաւայի, կը հակի, կը խոնարհի դէպի սկիզբ եւ զիս՝ խոտորագնաց փայտի բեկոր, պիտի արձակէ դուրս հունէն, հաւանական ու հրճուալից հրդեհումի մը համար:

Օ մեղրամոմէ թելեր, եւ ոչ մէկ ձեռք որ հպէր ճառագող անունի մը էական:

Բայց սկիզբը կեդրոնը չէ, սկիզբը կայ երբ կը մոռնամ, կը դիմեմ, աջ ու ձախ, վեր ու վար, բուներու, անբաններու քովերէն, խօլական ու պատանի սրտէն մինչեւ ահաբեկ ընկճում: Առանց որեւէ ճակատումի: Յետախաղաղ խուսափումի մը համար կամ յետամնաց բարեկենդանի մը, վերապրումի մը համար: Մարդ չի գիտեր ե՞րբ սկիզբ մը կ'ըլլայ. վերջաւորութեան: Յետին ժամու ահի՛ն, մահաբունի՛ն, առաջին փոխաբերութեան, որ բառ մը կը դնէ ուրիշի մը տեղ եւ աշխարհը կը վերադարձնէ իր աննուաճելի այլուրութեան: Անոնց միջեւ խորքը՝ դաժան, եկող-չհասնող, տարաժամող-ժուժող, խժրժման արեգակ:

Ճագոււմը՝ ինչ որ կը յարմարցնես դուն քեզի, կը յօրինես:

Բոլորակաձեւ՝ բուները կը սուրան նոյն վիպակետին, կը յամառին, կը յիշեն կարծես որ հարկ է դիմեն վեր փոշի գոյացութենէն, կը վերակնեն, կը կռահեն այն որուն չհասան: Կեդրոնանշան մը, որ գուցէ չկայ: Ձայնը նիւթն է այերացած, ցնդած, ոգեղինացած, փնտռող մեռած կոկորդ մը որ զինք հնչաւորէ: Չերծած՝ ատաղձէն որ ծառերը կ'արտադրեն խուլ մոլուցքով: Տարագրում: Տառազներ: Ան(տառա)ցամ: Բայց ձայնը մակաբերող մտածումն է, երբ հետքերը չկան: Անմարմին: Պատռող միս ու խախտող ոսկոր: Ճերմակ կայծակի մը պէս յանկարծ որ կը դորդացնէ ճարճատող անտառը, կը զգեսնէ զիս:

Կը նայիմ շուրջս, գետնամած՝ կը շարունակեմ նայիլ հմայուած, ապշահար, անգիտակ՝ հարուածին որ գուցէ կար արդէն, շատոնց, բայց ահա բացատին մէջ... հրդեհուած հող տեսիլքի, մարդը առկախ ծառէն, ոտքերը տակաւին կը ճօճին օդին մէջ, կը կազմակերպեն պատումի ռիթմ մը: Արիւն, որդերու կոյտ: Քերթողի աքսոր: Բառերը շատ են սուգին համար: Շուրջը՝ ապալեր շէկութիւն, խօլական բռնութիւն մը վայրի որ կը դիմէ խաւարակուլ կանաչին:

Յոն մը նախճիրի՝ բոցի պէս պլլուած՝ լոյսի խարշափին:

Անտառ մըն էր, խորունկ ու մթին, սկիզբէն, շատ սկիզբէն, ուր գտնուէր էի ակամայ եւ ուր եմ միշտ, առանց ձեռքին առաջնորդող, առանց ձայնին որ հոս-հոն թաւուտներէն, ծերպերէն, քարանձաւներէն յարուցանէր ստուերներ ու դէմքեր, աւարտած դէպքեր որ ճամբորդը կը կրկնէ մտովին, մեղքէն հասնելու համար ապաշխարութեան ու սրբութեան կատարեալի: Եւ ի հարկէ ո՛չ մէկ Վիրգիլ, ո՛չ մէկ Պեատրիչէ որ անձկութեան ու ցանկութեան վիհն ու հերձը, դեզերումն ու սուգը դարձնէին հանդուրժելի, միտքն ու հաւատքը կամրջելով իրարու, ծիծաղին մէջ տիեզերական: Ճագոււմային անտառ՝ որ կը միացնէր ժամանակը յաւերժութեան. հիմա հոս-հոն չորութիւն մը այրած բուներու, նախքան իրենց տապալումը մրրիկէն, որուն ոչ ոք կը լսէ սկիզբը:

Յիմա, տապալած կոճղի մը վրայ, կը կարծես տեսնել աճը խոլորձին, մակաբոյժ Էակ, պիտի զայն խլէս վերցնես, բայց ո՛չ, տապալած բունէն աճող վերջին կամ առաջին ընծիւղն է, չես գիտեր ինչպէ՞ս տակաւին աւիշէ ու յոյզէ տարուած, երագող շքեղութիւն մը քերթուածի նախքան լեզուին փակումը ինքն իր մէջ: Մեռած լեզուն գուրկ է անուանումէ եւ ուզող բերնէ:

Կը բնակիմ գաղթող ձայնի մը դիտման կետին, խոցին, արտաբերումին, որ կը լուսաւորուի երբեմն, կը մթնէ յաճախ: Կարելի չէ անունները ծամել ինչպէս հողին ժայռին կառչած լեղի ծոթրինի շիւղ, լորձնոտել համ ու տաղասացութիւն: Կարելի չէ, կ'ըսեմ ես խզումիս հեռաւորութենէն ինծի, ելլել այս անտառէն, առանց հատելու ամբողջ խշրտոքը երերուն, անապահով տառերուն, որոնց ես այսքան ատեն վստահեցայ երեւում ու խորտակում: Օհ, այդպէս, ինձմէ դուրս, անտառէն անդին, ոգիէն ու պատկերէն անդին, տեսլահար, ամեն պարագայի՝ զարնուած բերնէս:

Կարծես մէկէն նետուած համրութեան օրուան մէջ:

Բառերը կան որպեսզի բոլորակի պատմե՞լը հատեն... դեպի վեր կամ դեպի վար. անոնց միջեւ բանաս հերձ, լայնցնես ճեղքը, դարձնես սպասման բացատ, մեկ ու միակ եղանակի մը համար որ գուցե երբեք չլսես, չապրիս:

Լռութեան մէջ կշկշին մը, բզբզին մը միջատներու, հեռաւոր յոպոպի, կկուի քքում մը, հողի տքուն թնդին մը, դղրոց, ածուխի, վառածի ճարճատին: Ո՛չ ճար, ո՛չ ճետ, ո՛չ տիւն, նոյնիսկ եթէ անտառը ատով կայ:

Ճառերը տապալելու, շրջելու, արմատախլելու պէս պետք է լեզու մը յօրինել այնքան հնաւանդ որ կը թուի ժամանակին պատը. անթափանց:

Բառերը չեն պակսիր երբեք. քերթողները կը գտնեն զանոնք աղբի պէս պարարտացուցիչ՝ ծառերուն շուրջ: Անտառը, ո՛չ, տառը չէ: Բառերը աւելորդ են, գիտեմ, մտային շարահիւսութեան համար որ կը կերպարանաւորէ իր իսկ մէջ՝ իր բիրտ քերականութիւնը դուրսի:

Բոլորս այս
անունները որ անտառէն
չպահեցին ոչ իսկ
թրթիռ մը տարասփիւռ ձայնի:
Իսկ առանց կորուստին
ի՞նչ յիշել:

Բայց մինչեւ ե՛րբ
պիտի խօսքը կտրէ
անդունդ եւ անդոհ
ջնջուած իր անունի ետին:

Մտածել առանց անտառին
անոր մէջ սակայն
իբր անոր սահմանին
ուր հովը կը խլէ քեզմէ
շունչդ
ցրուելով զայն հողին
թուփերուն
աշխարհացրիւ անուններուն:
Ինչ որ կը փրկէ նախադասութիւնն է որ փնտռեցիր զօրեղ: Ինչ որ փնտռեցիր
կը գրկէ քեզ իրմէ իր կշռոյթով արարքի:
Ընդմիջտ:

Պիտի աչքերս փակեմ: Անտառը կը դիմանայ մինչեւ կիզակետը ուր գիշերն
ու համրութիւնս կը խառնուին իրարու: Ուրուաշէն քերթուածի մը համար որ
ձայն ու ձեռք ապաքան կը լաստակերտեն:

Ձայնը կը ձգէ իր ետին ոչինչ:

Ինչ որ կը յիշեմ անկէ շլացուցիչ կորուստ մըն է:
Կարելի չէ անտառէն դուրս գալ առանց մտնելու երկրորդ անտառ:
Բառերը կան որպէսզի պահուըտիս անոնց ետին:
Փսփսուք, խարշափ, թրթռացում:
«Կենդանի եմ»:

5-6-9 մարտ 03
փետրուար 2009
յուլիս 2010
յունիս 2015
օգոստոս 2015
յունուար 2016

Յատուած՝ «Ընդառաջում» անտիպ հատորէն

ԼԵՉՈՒ, ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ՊԸԼՏԵԱՆԻ ՎԵՊԵՐՈՒՆ ՄԵՋ

ԴԱԼԱՐ ՇԱՀԻՆԵԱՆ

«Սկսեք էր լքում ժամանակը»¹
Գ.Պըլտեան, Պատկերը

Առաջին անգամ երբ սկսայ Պըլտեանի վեպերեն մեկը կարդալ, ինքզինքս գտայ հետաքրքրական երեւոյթի մը առջեւ: Մտովի ընթերցելը հետըզհետէ կը դառնար անկարելիութիւն: Պըլտեանի գրութիւնը ճկունութեամբ կը հոսէր ու կ'արթնցնէր թաքուն պահուած բառեր, ձեւակերպումներ: Գիրերը կը դառնային լեզու, կ'ուզէին խօսքի գայ, կ'ուզէին հնչուիլ: Տեղի տալով սկսայ կարդալ բարձրաձայն ու առաջին անգամ ըլլալով՝ գտայ գեղեցիկը լեզուիս մէջ: Ձայնիս ու գրութեան համադրեալ կատարումին մէջ կար միաւորումը մանկութեանս իշխող հայերէն աշխարհին եւ չկատարելագործուած լեզուի ցանկութեանս: Այսինքն՝ վեպը միաժամանակ կը վերակենդանացնէր Լիբանանի հայախօս աշխարհը իր տունի եւ հրապարակի մասնիկներով, եւ կ'ապացուցէր անոր անհետացումը:

Ուրեմն, Պըլտեանի արձակը ինձի խորհիլ կու տայ, թէ ինչ կը նշանակէ ունենալ գրականութիւն, որ նոր կեանք տալով արեւմտահայերէնին՝ միեւնոյն

ժամանակ կը ներկայացնէ անոր վախճանը: Այս գծով՝ կը հաւատամ որ Պըլտեանի տուած գրականութիւնը փորձ մըն է վկայելու լեզուին կորուստը: Ինչպէս անոր գրականագիտական գրութիւնները կ'առաջարկեն, լեզուն չէ որ կը կորսուի կամ կ'անհետանայ, այլ ժողովուրդը: Ըստ Պըլտեանին, կորուստի գաղափարը կը վերաբերի Արեւմտահայերէնին «անժողովուրդ լեզու» դառնալուն: Այս սահմանումը կ'ենթադրէ, թէ լեզուն կը դադրի համապատասխանելէ ժողովուրդի մը կեանքի եղանակին: Լեզուն կը դադրի ըլլալէ ժողովուրդի մտայնութեան մղիչ կամ կազմակերպիչ ուժը: Կը դադրի մշակոյթ արտադրելէ: Պըլտեանի վեպերը պատկերացումն են արեւմտահայ ժողովուրդի լեզուէն հեռացման, որ մարմնաւորումն է Յայ սփիւռքի փորձառութեան:

Պըլտեանի ինքնակենսագրական վեպերը կը յառաջանան բազմաթիւ ժամանակային մակարդակով: Յեղինակը մեզ յաճախ կը տանի իր անցեալին, առանց զգուշացնելու, առանց յառաջաբանի, եւ նոյնքան յանկարծական կերպով կը քաշէ ետ դէպի աւելի մօտիկ անցեալ մը կամ դէպի պատումին ներկան: Այսպիսով ներկան ու անց-

ԴԱԼԱՐ ՇԱՀԻՆԵԱՆ
Ծնած է Պեյրութ:
Ստացած է իր PhD-ն
UCLA
համալսարանէն
2008 թուականին:
Ներկայիս՝ ան կը
դասախօսէ Long
Beach-ի California
State University-ի
մէջ, համեմատական
գրականութեան
բաժանմունքէն ներս:
Ան փոխ-խմբագիրն է
Armenian Review
գիտական
պարբերաթերթին եւ
կը մասնակցի
«Ասպարէզ»
օրաթերթի Critics Fo-
rum բաժնին, որպէս
յօդուածագիր:

եալը կը խառնուին, առաջարկելով տե-
ւողութեան անկարելիութիւնը սփիւռ-
եան պատումին պարագային: *Պատկե-
րը* (2003) մոռացումի մասին մտորում
մըն է, ուր հեղինակը իր Փարիզեան
ներկայէն կը դեգերի դէպի իր մանկու-
թեան ու պատանեկութեան յիշատակ-
ները Լիբանանի մէջ, կամ աւելի մօտիկ
անցեալէ մը, իր մօր կը խօսեցնէ իրենց
ընտանեկան անցեալին մասին՝ գաղ-
թականութեան յաջորդող տասնամ-
եակներուն ընթացքին:

Վէպէն ներս անցեալի վերակենդա-
նացումը հայրենաբաղձութեան արարք
մը չէ, որովհետեւ հոն պակաս է ժամա-
նակի անողոք շարունականութեան ըզ-
գացումը: Ընդհակառակը՝ վէպին յե-
տահայեաց ակնարկը կ'առաջարկէ բե-
կում մը սփիւռքի ժամանակի հասկա-
ցողութեան մէջ: Յիշելով իր այցելու-
թիւնները Պէյրութի վրանաբաղաբի
մնացորդ թաղամասերուն, Քարանթի-
նայի հիւղաւանին, կը գրէ՝ «տարիներ
ետք երբ պսակի մը կամ կնուքի մը
համար պետք էր մտնել այդ եկեղեցիէն
ներս, այն տպաւորութիւնը ունէի վե-
րըստին, որ կը թափանցէի մէկէն
Էլմոնի, Անթիքայի, Նանոյի ժամանա-
կին մէջ, կարծես թէ այդ ժամանակը
մշտապէս գոյութիւն ունէր տեղ մը, ժա-
մանակ իսկ չէր այլ տարածութիւն, մի-
ջոց, բովանդակ, կենսոլորտ, եւ կը բա-
ւեր բլրերէն իջնել վար, կտրել երկա-
թուղիին սահմանագիծը, անցնելու հա-
մար գուզահեռ աշխարհ մը, ուր տար-
բեր օրէնքներ կը գօրէին, կը տիրէին
տարբեր սովորութիւններ, մարդիկն ալ
ուրիշ էին, լեզուներն ալ, կարծես թէ
փոխաբերութիւնն էին հասարակ

տեղիքի մը, աւելի ճիշդ հասարակաց,
անվրիպելի, խօսքի չեկած անցեալի
մը»:² Առանց ուղղակիօրէն նկարագ-
րելու, այս հատուածը կ'ակնարկէ գաղ-
թահայութեան ուղիին, այսինքն՝ վե-
րապրող ժողովուրդին Լիբանան հաս-
տատուելու պատմութեան՝ ծովեզեր-
եան վրանաբաղաբէն դէպի Պէյրութի
աւելի ներքին թաղամասերը: Յեղինա-
կին ծանօթ դեմքերու ընդմէջէն հատ-
ուածը կ'անդրադառայ նաեւ հիւղաւան
մնացած ժողովուրդին եւ կառոյցնե-
րուն ու կը ներկայացնէ զանոնք իբրեւ
հետքեր: Երկաթուղին կը կազմէ սահ-
մանը այլ աշխարհին, ուր ժամանակը
չ'ընթանար, ուր ո՛չ միայն սովորու-
թիւններն ու մարդիկը ուրիշ են, այլ լե-
զուներն ալ: Յոս՝ Պըլտեան կ'առաջար-
կէ կապը մշակոյթի, ժողովուրդի եւ լեզ-
ուի միջեւ: Վրանաբաղաբը կը ներկա-
յացնէ ուրիշ աշխարհ մը քանի որ այդ-
տեղի առօրեան ձեւաւորող լեզուները՝
բարբառն ու թրքերէնը, կը տարբերին
հեղինակին կերտած «դպրոցի» հայե-
րէնէն: Լեզուն՝ իբրեւ կենսոլորտ, վրա-
նաբաղաբը կը պահէ ժամանակի տե-
ւողութեան հոսանքէն դուրս, իբրեւ բա-
րացած, փոխաբերական իմաստ կրող
բներեւոյթ քան թէ շօշափելի տեղ: «Խօս-
քի չեկած անցեալի» պատկերը կը վե-
րաբերի 1915-ի հետեւող աննորոգելի
խզումին, որ քանդած էր ժամանակի
հաւաքական հասկացողութիւնը: Յեղի-
նակին համար, վրանաբաղաբը այցե-
լելը կորսուած ժամանակ մը յիշել չէ, այլ
ճանչնալ չեղեալ ժամանակի իրակա-
նութիւնը:

Անձի մը հաւաքականութեան պատ-
կանելիութիւնը կը հիմնուի ժամանակի

տելոդոթեան եւ ժամանակի համադրի-
պութեան գաղափարներուն վրայ: Յետ-
եղեռնեան սփիւռքի պարագային, ժա-
մանակի փորձընկալումը ընդմիջեալ է,
որ անշուշտ կ'ազդէ ստեղծելու հաւա-
քական կարողութեան եւ կը հաստա-
տէ պատումի անկարելիութիւնը արեւ-
մըտահայ գրականութեան պարագա-
յին: Պըլտեանի վէպերը կը յեղաշրջեն
այս արգելքը՝ տալով դրուագներ, փո-
խանակ ամբողջական պատկեր մը
ներկայացնելու: Անոր վէպերու պա-
տումը չունի ծագում կամ աւարտ այլ
կը ձգտի ներկայացնել մտքերու շարան
մը կամ աւելի ճիշդ՝ մտորումի մը ծա-
ւալումը: Գրութեան ձեւը կ'արտացոլայ
գրքերուն նիւթին մէջ եւս, ուր կը հան-
դիպինք յարատեւ լքումներու ու անջա-
տումներու, որոնք կը շեշտեն ընդմի-
ջումը իբր կեդրոնական յատկանիշ
սփիւռքի փորձառութեան: «Պատկերը»
վէպին վերջաւորութեան, Պըլտեան ի
գուր կը փորձէ վերոյիշել այն պահը, երբ
սկսած էր ընտանիքէն հեռանալ: Կը
գրէ՝ «օր մըն ալ պիտի մեկնէի, քանի որ
արդէն մեկնած էի շատոնց, փոխադ-
րուած այլուր, (բայց ո՛ր իսկապէս, ո՛ր)
կտրած սահմանը, հաւատալով, առանց
դաւաճանած ըլլալու որեւէ զգացումի,
առանց որեւէ զղջումի կամ խղճհա-
րութեան, որ այլեւս կը պատկանէի
տարբեր եւ գուցէ իրենց համար առեղ-
ծընդամային աշխարհի մը, եւ ասիկա
նոյնիսկ երբ կը հանդիպէինք, կը խօ-
սէինք հինէն նորէն, թէեւ այնպէս կը
թուէր, որ նոյն լեզուն չէինք խօսեր,
չէինք հասկնար զիրար, արգիլող ինչ մը
բան կար, որ զիս կը դարձնէր անհա-
ղորդ իրենց ցաւերուն, իրենց հոգերուն

ու բառերուն, որով կը փորձէի պարզա-
պէս այդ գուգահեռ աշխարհի մակե-
րեսին շուք մը մնալ, գիտէի որ պատկեր
էին իրենք, տեսակ մը երագի մէջ կամ
ջուրի խորութեան ցուացող, երբեմն
վերադարձող դէմքեր, որոնցմէ անջատ-
ուած էի»:³ Այս հատուածին սկիզբը հե-
ղինակին մեկնիլը, որ կը կրկնուի երկու
ժամանակով կ'ակնարկէ Պըլտեանին
Ֆրանսա մեկնելուն, ուր պիտի երթար
ուսումը շարունակելու, եւ փոխաբե-
րական մեկնումի մը, որ արդէն պա-
տահած էր, երբ հեղինակը սկսած էր
յաճախել Պէյրութի ճեմարանը: Վէպը
կ'առաջարկէ, թէ պաշտօնական, աշ-
խարհաբար Արեւմտահայերէնը, որ
Միջին Արեւելքէն ներս ենթարկուած
էր երկրորդ կանոնաւորումի երեսու-

**Գրութեան ձեւը կ'արտացոլայ գրքերուն
նիւթին մէջ եւս, ուր կը հանդիպինք
յարատեւ լքումներու ու
անջատումներու, որոնք կը շեշտեն
ընդմիջումը իբր կեդրոնական
յատկանիշ սփիւռքի փորձառութեան:**

նական թուականներէն սկսեալ, եւ
որուն մատուցանող բարձրագոյն հաս-
տատութիւններէն մեկն էր ճեմարանը,
կը գործէր իբրեւ սերունդներու այլա-
սերման միջոց: Այսինքն՝ լեզուի պահ-
պանման աշխատանքի հետեւանք-
ներէն մեկն էր անցեալէն անջատումը:
Պըլտեան իր ընտանեկան պարագա-
ներուն կը ներկայացնէ իբրեւ պատկեր,
գոր կարելի է տեսնել, դիտել, առանց
հասկնալու պատկերի մը շրջանակէն
դուրս մնացած, պատկերին կեանք տը-

ուող աշխարհը: Պըլտեանի նշած ան-
ջատումը սերնդափոխության բնա-
կան խզումն էն դուրս զգացում մըն է:
Այն ինչ որ կը բաժնէ Պըլտեանը վե-
րապրող սերունդէն թէ՛ անոնց ուրիշ
երկրի հետ ունեցած կապն է, թէ՛ անոնց
բարբառային կամ թրքախօս լեզուն:
Պըլտեանին աշխարհը, իր «մաքուր»
հայերէնով ո՛չ միայն նոր լեզու կը ներ-
կայացնէ, այլ նաեւ նոր հայկականու-
թիւն ու իր ընտանիքին համար կը մնայ
ամեղծուածային երեւոյթ:

Վերոյիշեալ հատուածին յաջորդող
Էջերուն մէջ, հեղինակը կը պարզէ պա-
տումին փնտմտութի նպատակը իբրեւ
իր հորենական Կիւրինի բարբառը յիշե-
լու, վերակենդանացնելու, պահելու
փորձ: Վէպին վերջին պահերը կը պատ-
մեն հեղինակին Լիբանան այցելութիւն-
ներէն մէկը, երբ ան կը գտնէ Սեդօ Էմ-
միի տետրակը, անոր մահուընէ տարի-
ներ ետք: Վէպին հիմնական կերպարը
Սեդօ Էմմին եղած էր հեղինակին ճե-
մարան յաճախելու առիթը ապահո-
վողը եւ զայն ակամայ իրենց բարբա-
ռէն աքսորողը: Այս վերջին Էջերուն ըն-
թացքին, մոռացութեան պատումը կը
դառնայ յիշողութեան բուռն աշխատան-

քի: Յեղինակը կը փորձէ Կիւրինի բար-
բառը փրկել մոռացութենէ եւ իր յիշո-
ղութեան յանձնել Սեդօ Էմմիի տետ-
րակին մէջ գտնուող բարբառային գրու-
թեան կտորները: Պըլտեան կը գրէ՝ «կը
ջանամ այդ տողերը գոց սորվիլ, պահ-
պանել բարբառին թէ՛ զուլալ ընթացքը
թէ՛ աղճատումը, ոչինչ փոխել, պարզա-
պէս կէտադրութիւն մը պարտադրել,
միակ փոփոխութիւնը որ թերեւս կըր-
նամ ընել, միակ խոտորումը որ թոյլ կու
տամ ես ինծի»:⁴ Նախկին հատուածին
մէջ, իր տարեց ազգակիցներուն դեմ-
քերն էին, որ կը դառնային պատկեր:
Իսկ հոս՝ լեզուն է որ կը ներկայանայ
իբրեւ պատկեր: Տետրակի թուղթին
վրայ Կիւրինի բարբառը կը մնայ ան-
շարժ, քարացած, «գոց սորվելիք» մա-
սունք: Պըլտեանի հոր մայրենի լեզուն
այլ պարպուած է ժողովուրդէ:

Ինչպէս վէպին հեղինակը ազահօ-
րէն կը կարդայ Սեդօ Էմմիին գրութիւ-
նը, ես ալ նոյնպէս կ'ընթերցեմ Պըլտ-
եանի վէպը՝ բարձրաձայն, որպէսզի
պահպանեմ լեզուին «զուլալ ընթաց-
քը», մղուելով այն վախէն որ Արեւմը-
տահայերէնն ալ շուտով պիտի մնայ
անժողովուրդ:

¹ Պըլտեան, Գրիգոր. *Պատկերը*. Ապրիլ հրատարակչութիւն, 2003:
² նոյն, էջ 34-35:
³ նոյն, էջ 229:
⁴ նոյն, էջ 305:

ՀԵՐՔԵԼ ՈՐ ՍՏԱՆՁՆԵԼ

ՅԱԿՈԲ ԿԻԼԼԻԻՃԵԱՆ

Կան այլազան տեսություններ գրական եւ անշուշտ լեզուական իրականություններ մը ներս գրողի մը առկայություն, գրության ներկայություն, ընթերցողի համահեղինակության եւ այլ միջանկեալ վիճակներու մասին: Յըստակ է սակայն, որ ընթերցման անհատական փորձառությունն անդին կայ գրողի արտադրության լեզուական համայնքի մը կողմէ ընկալման հարցը, այն իմաստով որ ատիկա ի վերջոյ կազմաւորիչ դեր կրնայ ունենալ այդ համայնքի ներկայ, ինչպէս նաեւ ապագայ ստեղծագործական կողմնորոշումներուն: Ասիկա կը պատահի, որովհետեւ գրութիւնը մտածում մը փոխանցելու միջոցէ մը աւելի՝ ընթերցողին հետ գրտնուելով այդ հանդիպման ընդմէջէն կը դառնայ մտածում արտադրող, այսինքն՝ յետագայ գրական արտադրութիւնները պայմանաւորող ազդակ: Լեզուական համայնքի ընդհանուր դիրքորոշումն այ, ի վերջոյ, պարզ է որ այս գծով ներդրում կ'ունենայ անհատի ընթերցման մէջ, շատ անգամ նոյնպէս՝ չընթերցման:

Այստեղ հակիրճ կերպով պիտի կեդրոնանամ Գրիգոր Պըլտեանի երկերու ընկալման հարցի երեսակներէն մէկուն վրայ միայն, գլխաւորաբար այն հարցին, թէ ինչ ձեւով կը յարաբերի իր գրական արտադրութիւնը հայ լեզուական համայնքի անդամներու տիրական ա-

կընկալիքներուն հետ՝ ինչ կը վերաբերի երկի գծային (linear) բնոյթին: Գծային ըսելով կը հասկնանք գրութիւն մը, որ կարծեք կանխորոշ գիծի մը վրայէն կ'ընթանայ դէպի ընթերցողի համար դեռ անծանօթ նպատակի մը իրագործումը: Երբ այդ «նպատակ»ին հասնի, ընթերցողի սպասումն ու ժամանակի ներդրումը, եւ ինչո՞ւ չէ՝ գաղափարական եւ իտեալական ակնկալիքները կ'արդարացուին: Կարելի չէ ժխտել, թէ այս պարագային ընթերցողը ձեւով մը տեսամոլական (voyeurist) դիրքէ մըն է, որ կը ճաշակէ, կ'ըմբռնէ ընկալուածը: Կը միտի հանգոյցի լուծումին. իր գլխաւոր հետաքրքրութիւնը կեդրոնացած է այն բանին վրայ թէ ո՞վ է ոճագործը, թէ ի վերջոյ սիրահար գոյգը պիտի միանայ (ու ենթագիտակիցի մէջ հաւանաբար միաւորուի եւս), թէ պայքարը տանողը պիտի յաղթանակէ: Չորոշադրուած աւարտ կամ ուղղութիւն չի կրնար ունենալ գրութիւնը: Ասոր հիմնական դրսեւորումներն է նաեւ երկերու քաղաքականօրէն կամ ընկերայնօրէն նպատակային (thesis novel, օրինակ) եւ կամ գոնէ նպատակամետ հանգամանքը:

Գծայինը ուղիղ գիծ չէ անպայման: Գրական երկը, որեւէ պարագայի, հազիւ թէ կարենար ստեղծագործութիւն որակուիլ եթէ այդպէս ըլլար: Ստեղծագործութիւնը ի բնէ կ'ենթադրէ խտո-

ՅԱԿՈԲ ԿԻԼԼԻԻՃԵԱՆ
Ծնած է արեւելք, մեծցած՝ հարաւ. ներկայիս կ'ապրի հիւսիս-արեւմուտք: Մասնագիտացած է տնտեսագիտութեան եւ գրականութեան մէջ, այս վերջինի դոկտորական ասպիրանտուրը գրելով Գրիգոր Նարեկացիի մասին: Ներկայիս UCLA համալսարանի հայագիտական ուսմանց դասախօս է:

րիլ ուղիղ գիծեն, որ ինքնին սահմանափակում մը ըլլալով, պիտի դառնար սոսկական կրկնութիւն կամ կապկում: Խոտորնակի, շեղ թէ այլաձեւ, ուրեմն, գծայինը կ'ակնարկէ նպատակի մը, միտումի մը, վախճանի մը. ուրեմն վախճանային է կամ վախճանաբանական (teleological):

Գծայինը մինչեւ վերջերս (շատերու մօտ մինչեւ հիմա եւս) կը նկատուէր պարտադիր ու կանոնական: Անոր տիրակալութիւնը սակայն վերջին յիսնամեակին հետզհետէ աւելի ու աւելի ժամանակավրէպ կը դառնայ քիչ մը ամեն

յինին ոչ թէ հակառակը, այլ զանոնք մթագնողն ու յարաբերականացնող կացութիւնն է, ժամանակակից աշխարհի գործընթացները վարող գլխաւոր օրէնքը: Կրօնական պատկանելիութիւն, սեռային ինքնութիւն, բնակավայրի հասկացողութիւն, ցեղային-արեւակցական ըմբռնում, ժառանգութիւն՝ բոլորն ալ մտած են այդ հոլովոյթին մէջ:

Գրականութեան մէջ գծային երկի ակնկալութիւնը կրնայ ըլլալ սովորութիւն, բայց նաեւ հաւատալիք, գաղափարախօսութիւն, վախճանապետական (teleocratic) կեցուածք, այսինքն այն, որ կարծես կ'ուզէ պարտադրել վախճանայնութիւն մը, նպատակայնութիւն մը, տխուր այլ տարածուած միւս բառով՝ «նպատակառդդուածութիւն» մը տուեալ համայնքի մտայնութեան, ներթափանցելով այդ համայնքի կարելի բոլոր ոլորտներէն ներս՝ ըլլայ գրականութիւն, պատմագրութիւն, կարծեցեալ «մշակութաբանութիւն», ազգագրութիւն, բանասիրութիւն, եւ այլն: Ամեն ինչ կ'առաջնորդուի «պէտք է ըլլայ» հասկացողութեամբ, որ կ'ընկճէ միւսը՝ ազատ արարելու, ընելու մղումը, կամ ալ գայն կ'արտաքսէ տուեալ համայնքի միջավայրէն: Ատոնց դիմաց, Պրլտեանի երկերը ընդհանրապէս չեն ճանչնար վախճան: Կանուխ գործերէն ի վեր պատումներուն ու քերթուածներուն մէջ կը տեսնենք բեկուող, կոտորակուող լեզու մը, որ անկարելի կը դարձնէ որեւէ գծայնութիւն, կը դառնայ ինք իր վրայ՝ փոխանակ ընթանալու դէպի ենթադրեալ թիրախ մը: Երկը, լեզուն, հոն ճգնող մտածումը կ'ըլլայ ինք իր թիրախը, նոյնպէս կոտորակ-

Պրլտեանի երկերը ընդհանրապէս չեն ճանչնար վախճան: Կանուխ գործերէն ի վեր պատումներուն ու քերթուածներուն մէջ կը տեսնենք բեկուող, կոտորակուող լեզու մը, որ անկարելի կը դարձնէ որեւէ գծայնութիւն, կը դառնայ ինք իր վրայ՝ փոխանակ ընթանալու դէպի ենթադրեալ թիրախ մը:

տեղ: Կ'աղօտի գրական գոյքերու բնոյթը, կը խառնշտկուին ընկերային հաղորդամիջոցներու ներքին ու արտաքին առնչութիւնները, կը նսեմանան եւ նոյնիսկ կ'անհետին նուիրապետական ուղղահայեաց կարգերը: Միւս կողմէ քիչ մը ամեն ինչ կը վերածուի վերգրութեան¹ (hypertext)՝ այսինքն ընթերցողի միջամտութեամբ շեղումներով ու ուստումներով կազմուած «ընթերցումի». ուրեմն կը տարածուի ցանցակերպ հաղորդակցութիւնը, որ նուիրապետականին, գծայինին եւ վախճանա-

ուած, ցրուած, ցրօնքուած: Ասոր կ'առնչուի նաեւ քննականի եւ գրականի զանազանութեան աղօտումը, այդ երկուքի զուգահիսառնութեան եւ շփոթի շեշտումը, տարասեռութենէն (heterogeneity) դիմումը տարասերութեան (hybridization): Որմէ եւ՝ լեզուի, գրութեան վերածումը դէպքի:

Գրութիւնը, այո, ինքնին իբրեւ դէպք:

Պըլտեանի լեզուն կը դառնայ իր դէպքայնութեան (eventhood) վրայ երբ կը փորձէ հեռանալ անկէ երես դարձնելով անոր, այսինքն վախճանին. կը մօտենայ հեռանալով: Յարակարծային (paradoxical) այս ձգտումը, շարժումը բնականաբար խորթ կը թուի ու վտանգով յղի, ուրեմն եւս մերժելի կը դառնայ աւանդական ընթերցողին համար: Երբ դէպքը կը հարցադրուի ու կ'ապակառուցուի, լեզուով եւ լեզուային առարկաներով երաշխաւորուող ապահովութեան «ապ» մասնիկը կը վերանայ, եւ ընթերցող համայնքի հրապարակին կը սկսին տիրել մէկ կողմէ ահը, իսկ միւս կողմէ սարսափ պարտկելու դիւրագոյն հնարքը՝ հարցադրողին, «քանդող»ին որակումը որպէս վտանգաւոր, եւ առ այդ զայն մեկուսելու, անգիտանալու, ծածկելու, լուսանցքներու բնակիչ դարձնելու յամր, յարատեւ, բայց լռին խուճապը:

Ինքն իր վրայ դարձող գրութիւնը, ինքն իր վրայ դարձող մտածումը, նոյնիսկ ինքն իր վրայ դարձող մտմտութիւնը գիտեն, թէ «կ'ընդառաջեն անգիտութեան».² Թէ՛ կ'ողջունեն զայն, թէ՛ ալ կը հետապնդեն, կը հալածեն անգիտութիւնն ու անծանօթը, զոր կը գրեն ան-

համբեր,³ եւ որուն բնաւ պիտի չհասնին: Վախճանայինի բացակայութիւնը կ'երաշխաւորէ ինքն իր անվերջ որոնումը: Գծային մտածողութեան այդ բացակայութիւնը ուրեմն կը բացատրէ յատկապէս քերթուածներու կոտորակումը, մաքառող ընկալման հոսիոնութիւնը, ընթերցողի մօտ յղացականացման (conceptualization) ու, հետեւաբար, գաղափարներու, կանխակալ իտեւյներու կիրառելիութեան դժուարութիւնը:

Երբ գրութիւնն ու ոճը վերածուին դէպքի, կը ստանձնեն կատարողական (performative) որակ: Ինչպէս ըսուեցաւ վերը, ընկալման ընթացքին անոնք կը զանցեն հաղորդակցութեան կամ արտայայտութեան միջոց մը ըլլալու աւանդական դերը եւ իրենք է որ մտածում կ'արտադրեն: Կատարողական յատկութեամբ գրութիւնը ո՛չ միայն կ'արտայայտէ իմաստ, այլ նաեւ զայն

Պըլտեանի լեզուն կը դառնայ իր դէպքայնութեան (eventhood) վրայ երբ կը փորձէ հեռանալ անկէ երես դարձնելով անոր, այսինքն վախճանին. կը մօտենայ հեռանալով:

կը կազմէ, կը ստեղծէ՝ առանց արձանակերպ, արձանացած, նախագոյ նըպատակայնութեան մը:

Կայ նպատակ մը, որ արձանագրելն է ժամանակը իր բոլոր երեսակներով որոնք չյուզելու պէս կը յուզեն գրողին զգայարանները՝ ներառեալ մըտաւորները: Այդ արձանագրութիւնը, սակայն, կը կատարուի կամ պէտք է

կատարուի հնարքներով, որոնք դեռ չկան: Ատիկա չի կրնար ըլլալ արձաններու լեզուով. իսկ ժողովուրդը, այսինքն ընկալող հասարակութիւնը արձաններու ընդմէջէն է որ կը մտածէ ինք իր մասին: Չէ՞ որ ինք՝ իր ինքի մասին պատկերացումը կը յենու արձաններու վրայ պարզ այն պատճառով, որ պատկերացումը պատկեր է՝ գրեթէ արձանագիր մը: Բայց կամ արդեօք այլ ձեւ ատիկա ընելու: Յարաշարժ, յարափոփոխ, յարակայօրէն ինքնացող ինքնութիւնը չկազմուած յղացքի մը կրնամ

...իսկ ժողովուրդը, այսինքն ընկալող հասարակութիւնը արձաններու ընդմէջէն է որ կը մտածէ ինք իր մասին: Չէ՞ որ ինք՝ իր ինքի մասին պատկերացումը կը յենու արձաններու վրայ պարզ այն պատճառով, որ պատկերացումը պատկեր է՝ գրեթէ արձանագիր մը:

ինքզինք յղել, ինքզինք յղացարկել (conceptualize) դեռ անկազմ կայքի վրայ, գործածել լեզու, բառեր, յղացքներ, դեռ անկերպարան յղակետեր:

Գծայնութեան խախտումը կը տեսնուի նաեւ գրողի ու գրութեան կապի աւանդական հասկացողութեան խընդրականացման մէջ: Գրելը չի պարագրկեր «լիութիւնը նախադասութեան, այլ կ'ըսէ իմ գրկումս անկէ», կը գրէ Պըլտեան: Գրողը կը գրկուի գրութենէն: Կը դադրի: «Բորիսէսն ու ես» ծանօթ գրութեան մէջ Բորիսէսի եսին նըման, որ գրուած պահուն կը դադրի իրը ըլլալէ ու ինք՝ միւսը, փախուստ կու

տայ անկէ իրը փնտռելու անվերջ գործողութեամբ: Յակառակ ասոր, սակայն, մինչ մէկ կողմէ կը դադրի գրողը, միւս կողմէ կ'արտադրուի: Կ'արտադրուի դադրելով: Գրողը կ'արտադրուի որպէս հեղինակ: Ան ենթական է ու առարկան գրումին:

Յարասելով Պլանշոն՝ գրողը երկի արտադրութեամբ է որ կը ջնջուի, միաժամանակ ինքզինք հաստատելով անոր մէջ:⁴

Եղածը անշուշտ յարակարծային է, ինչպէս կը նշէ նոյն մտածողը. «Գրողը կը ծնի իր ստեղծած քերթուածով. ինք յաջորդ է՝ երկրորդական ու ստորադաս իր ըրածին. յետագայ է այն աշխարհին որ ինք կեանքի բերաւ»:⁵ Յարակարծիքը թէ՛ պատճառային է՝ բանաստեղծի արտադրած քերթուածն է որ զինք կը կայացնէ, եւ թէ՛ ժամանակագրական, բանի որ արտադրուածը կը նախորդէ արտադրողին: Ժամանակագրականութեան այս խախտումը կը խնդրականացնէ գծայինը, իսկ գրողի ինքի ջընջումն ու խախտումը շատ անգամ Պըլտեանի գրութեան մէջ կը յուշուին պատմողի առաջին, երկրորդ եւ երրորդ դէմքերու՝ եսէն դուն, ինքէն ես եւ այլ անժամանակ անցումներով, ոստումներով: Գրողը թէ՛ փախուստ կու տայ ու կը գրկուի, թէ՛ կը փնտռէ: Անկարելի խնդիր մը, անկարելի ցանկութիւն մը՝ տիրանալու անոր, որ զինք ջնջած է: Մերձեցում անոր, որ անյեղիօրէն պիտի յանգի կորուստի, որովհետեւ այն պահուն որ զայն ունենայ, բռնէ, ան պիտի ջնջէ զինք:

Դեռ կայ սակայն ընթերցողին շփոթը, որ կ'անգիտանայ գրողին, գրելուն

ել գրութեան յարաբերութիւնը: Պըլտեանի խօսքերով, «գրական երկը գրելու արարքին մասին է: [...] Կ'անտեսենք ինչ որ գրելը կ'ուզէ ըլլալ, ինչ որուն կը միտի կամ կը դիմէ: Գրելը: Գրելը կ'ուզէ գրելը, անոր մասին է, ինքն իր մասին է: ... Գրելը կ'ուզէ գրել, այսինքն՝ ըլլալ: Ի՞նչ: Ինքզինք: Ըսի. ինքզինք: Իբրեւ կարելիութիւն-անկարելիութիւն»:⁶

Ոչ-վախճանային երկին սկզբնաւորութիւնն ու արդիւնքը այսպէս՝ կը գուգադիպին, կը նոյնանան, ինչպէս արդէն ըսուեցաւ՝ կազմելով յարակարծիք, ժամանակագրական խախտում: Այս ապայծմեութիւնն է որ պիտի բախի հայերէն ընթերցող համայնքի մեծամասնութեան ինքնապարտադիր միջև ապայծմեութեան՝ այն, որ ինքզինք առօք-փառօք տեղաւորած է իրականութիւնը ժխտող անդորրի մէջ: Այստեղ, այս բախումին մէջ է որ կը պատահի չընկալումը:

Պըլտեան գծայինը հերքող ընթացք կը վարէ նոյնիսկ հայ գրողներու իր վերլուծական երկերուն մէջ: Աւանդական «գրականագիտութիւնը» կը փորձէ վախճանային (եւ ինչո՞ւ չէ վճռական, «փաստացի» ու վերջնական) սահմանումներով մեզի հասկցնել, թէ ի՞նչ է գրութեան, ի՞նչ է գրողին միանշանակ ըսածը. կ'ուզուի ըսել, թէ ի՞նչ պէտք է տեղի ունենայ խօսքէն ետք, ո՞ւր պիտի հասնի կամ պէտք է հասնի գրողի խօսքը: Ասոր դիմաց, Պըլտեանի «ընթերցումները» իր իսկ կողմէ կը բացատրուին որպէս «տեսակ մը խուսակետ կամ կիզակետ դարձած յաճախանքներ, ցանկութիւններ, իմացական կամ ցնորային խայծեր, կեանք մը՝ որ կ'ուզէ հասկնալ ի՞նչ տեղի կ'ունենայ խօսքի

ետին: Թերեւս երբեք չզիտնայ»:⁷ Խօսքի ետին եղածի (ու եղողի) ակնկալութեան բնոյթը կը տարբերի արմատականօրէն նախորդէն: Պըլտեանի մօտ «թերեւս երբեք չզիտնայ»ն փափաք մըն է, նոյնիսկ սկզբունք: Ցանկութիւն՝ որ բոլոր ցանկութիւններու նման պիտի դադրէր, եթէ իր առարկան երբեւէ նուաճուէր:

Նպատակայինին ու վախճանապետականին հակադրուող պըլտեանական գրականութիւնը կարելի է բնորոշել տարբեր ձեւերով, որոնցմէ այս գրութեան ծիրին մէջ կը նախընտրեմ «հերքումայինը» (contestatory): Պլանշօ կը հաստատէ, որ «գրականութիւնը թերեւս էապէս (չեմ ըսեր բացառաբար կամ յայտնօրէն) ուժ մըն է հերքումի. հերքում՝ հաստատուած իշխանութեան, հերքում այն ինչի որ է (եւ ըլլալու իրողութեան), հերքում լեզուի եւ գրական լեզուի ձեւերուն, ի վերջոյ ինքն իր՝ իբր իշխանութիւն հերքում»:⁸ Այս սահմանումը լաւագոյնս կը բացատրէ Պըլտեանի կանուխ երկերէն «Յակաբերթուած»ը, որ ո՛չ միայն կերտնացած էր ատիկա՝ հերքումը ընելու վրայ, այլեւ բացորոշ կերպով կը յայտարարէր այդ նպատակը հատորի վերնագրէն. հակադրուիլ քերթուածին ո՛չ թէ իբրեւ թշնամի, այլ անոր վրայ դարձող ու հակող, զայն դիտող, անոր միջոցով զայն հերքող՝ քակող, ապակառուցող ու վերստանձնող գործ: Կատարողական արարք:

Ապագայ իր երկերով ո՛չ միայն գրկանութիւնը, այլեւ համայնքն ու ինքնութիւնը կը յղացարկուին զերծուելով վախճանապետական գաղափար-

րախօսություններ: Կը մերժուի այսպես կոչուած յանձնառու գրականութիւնը (littérature engagée): Սարթրի եւ այլոց յառաջ մղած գաղափարին (որուն երանաւէտ խանդավառութեամբ պիտի փարէր հայ հաստատութեանկանութիւնը), ճակատային կերպով կը բախի Ադորնօ, պնդելով, որ գրականութիւնը որպէս հերքումային արարք ոչ մէկ պարագայի կրնար ընկերային պայթարներու ծառայել իր նիւթերու ընտրութեամբ կամ ինքնաբռնադատումով:⁹

Պըլտեանի պարագային, սակայն, այդ ժխտումը միշտ չէ որ բացարձակ կ'ըլլայ, ինչպէս ցոյց կու տայ «Անժողովուրդ լեզու» բերթուածաշարքը, որ թեւեւ կարելի է կարդալ իբր լեզուի անտիրացման հոլովոյթի առթած զգացումներու բողբոջում, իրականութեան մէջ պատասխան մըն էր հայելաբար խօսակցութիւններու ԹԱՐԶ կոչուած նախաձեռնութեան անհետեւութեան:

Գրողի գործն է նշաններուն, պատկերներուն անկարելի ձայնը փորձել տալ. անկարելիութեան խաղը խաղալ: Անոնք՝ զօրութեանկանութիւն մը: Իսկ գրողի աշխատանքն է զօրութեանկանութեան (potentiality), կարողականութեան բերումը կարելիին: Ասոր չընկալման մէջ է որ կը կայանայ վախճանապետական ընկալումին խնդիրը, որ նշաններն ու պատկերները կ'ըմբռնէ ոչ իբր զօրութեանկանութիւն, այլ սոսկ կարելիութիւն, որ թաքուն (latent), ներգոյակ, քնացող իրականութիւն մըն է: Կարելին առկայ, որոշ բան մըն է, որ կը սպասէ միայն իրականանալու. իրական մըն է, որ դեռ չէ եղած, եւ որ կրնայ

ունենալ միայն երկու արժէք՝ իրականացած կամ ոչ: Չօրութեանկանը այն է, որ չունի նախասահմանուած ձեւ մը ուր դիմէ. ոչ թէ կ'իրականանայ, այլ կ'իրագործուի բազմաթիւ ու այլազան, բիւրաւոր ձեւերէ մէկով՝ ըստ ենթակային եւ տուեալ պահուն ու վայրին: Իրագործել բայը կ'ենթադրէ ենթակայի մը կողմէ միջամտութիւն, ներգործում, որոշում՝ որ ստեղծել մը, արարել մըն է:

Չօրութեանկանին, կարողականին դրսեւորումներէն է կրկնագիրը (palimpsest), որու գաղափարին կը հանդիպինք Պըլտեանի տարբեր գրութիւններու մէջ, յատկապէս վերջին իր պատումով, որ կը կոչուի «Կրկնագիր մարդը»: Կրկնագիրը զօրութեանկան առարկայ մըն է, որ կրնայ վերածուի/իրագործուի՝ վերագործուի որեւէ այլ գրութեան: Կրկնագրողը՝ ենթական, գրելու համար նորը, պետք է ջնջէ սրբազան մագաղաթը: Կրկնագիրը ուրեմն կը խնդրականացնէ, կը հերքէ սրբագնութիւնը:

Գծայնութիւնը ժխտողը, ինք՝ կըրկնագիր-բերթող, կրկնագրող եւ կրկնագիրը բերթող, բերթող՝ որ թուոյթը բերթելով, հերքելով է որ բերթուածը պիտի բերթէ, միաժամանակ՝ նախորդ խաւերը բերթելով այդ խաւերուն մատչող, զանոնք վերծանելիութեան մօտեցնող: Գրողը կրկին գրուած, խաւ առ խաւ, շերտ-շերտ գումարուող եւ շերտագերծըող: Երթ ու դարձ մը. խաւերը, կըրկնագիրը մերկացնելով հանդերձ նոր խաւերու ստեղծում, բարդում, բազմակրկին գրում, գուզնթաց եւ միաժամանակ թէ՛ այլ եւ թէ՛ ի բնէ նոյն գոր-

ծողութեամբ, մէկը միւսով պայմանաւորուած:

«Վախճանը չես գիտեր», կ'ըսէ գրողը. պիտի յանձնուի անոր: Կը մեջբերեմ. «Երբեք չենք գիտեր, նոյնիսկ ու մանաւանդ երբ արխիւ, տուեայ, ֆիշ, ծոցատետր ու ծրագիր թուղթի, մտքի, պաստառի վրայ պատրաստ են՝ դէպի ո՞ւր պիտի դիմէ նախադասութիւնը, ինչի՞ պիտի յանգի մեկնութիւնը կամ ո՞ւր իսկապէս պիտի բնակինք եւ ի՞նչ է բնակութիւնը: Անձանօթը ակնկալուած բայց չտիրապետուած անակնկալին մէջն է»:¹⁰ Որոշադրուած ու ծանօթ, անակնկալէ զերծ կարելիին դիմելու բուրք եւ հիմնովին ամուլ աշխատանքին՝ որ վախճանապետութեան (teleocracy) տիրոջն է, կը հակադրուի անակնկալի հարուստ, բեղուն զօրութեան ակնառութեան յանձնուելու կեցուած-

քը. «Գրել, ինչ ալ ըլլայ անոր ըլլալու կերպը, կերպարանքը, կը նշանակէ յանձնուիլ վախճանի մը (telos) որ չես գիտեր եւ որուն չես տնօրիներ»:¹¹

Ի վերջոյ, գրողի աւելի քան խօսուն տողերը, որոնք կ'ամփոփեն ու կ'ընդլայնեն ամբողջ ըսուածը. «Այսպէս՝ կատարել նորոգման, աւանդութիւն կոչուածի հերթումի եւ ստանձնումի բարդ գործողութիւնը: [...] Միշտ հեռանկար մըն է, նուաճելի տիեզերք մը, որուն ներքին «տար»ին ու օտարին կը միտիս: Այս իմաստով ինչպէ՞ս սահմանել մտածելը այլապէս քան որպէս ուղեւորում մը, տարամիտում մը. ex-hodos մը»:¹²

Յերբել որ ստանձնել:

Տարամիտումը կը հեռանայ, այո՛, բայց մօտենալու համար: Յերբելը եւս, այո, կը ժխտէ, կը հակադրուի, կը քակէ, բայց ստանձնելու համար: ☹

¹ Վերգրութիւնը նախընտրելի է «գերգրութիւն» ձեւէն, քանի որ փոխանակ այս վերջինի աւելի համեմատական-գերադրական բնոյթին, «վեր»ը ունի վերստին կատարելու, զանցելու, անդին ետ գալու կամ անդր անցնելու որակ, ինչ որ բնականաբար կը համընկնի hypertext եզրի ընկալեալ իմաստին հետ:

² Պըլտեան, Գրիգոր. «Մտմտութեան», *Ի դէպ* 1. Լոս Անճելըս, 2005. Էջ 9:

³ Տէն Մորիս Պլանշոյ, *The Infinite Conversation. (L'Entretien infini, 1969)*. University of Minnesota Press: Minneapolis and London, 1993. Էջ 48:

⁴ Blanchot, Maurice. *The work of Fire (La Part du feu, 1949)*. Stanford: Stanford University Press, 1995. Էջ 340:

⁵ նոյն, Էջ 99:

⁶ Պըլտեան, Գրիգոր. *Տարմ*. Պէյրուք-Երեւան. Համազգային, 2015. Էջ 171-172:

⁷ նոյն, Էջ 7:

⁸ Blanchot, Maurice. *Friendship. (L'Amitie, 1971)*. Stanford: Stanford University Press, 1997. Էջ 67:

⁹ Adorno, Theodore. *Aesthetic Theory. (Ästhetische Theorie, 1970)*. Continuum: London, 2004. Էջ 302:

¹⁰ Պըլտեան, Գրիգոր. *Տարմ*. Պէյրուք-Երեւան. Համազգային, 2015. Էջ 8:

¹¹ նոյն, Էջ 9:

¹² նոյն, Էջ 22:

Գրիգոր Պըլտեան, 1980

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆԻ ՎԻՊԱԿԱՆ ԱՐՁԱԿԻՆ ԱՌՋԵԻ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԹԻՐՔԵԱՆ

1 ՊԱՏՈՒՄԸ՝ ՊԱՏՈՒՄԵՆ ԱՆԴԻՆ, Ի ՄԿՉԲԱՆԷ

Պըլտեանի արձակին ծննդավայրը առաջին քսանամեակի քերթողական գործերն են, ուր ան կ'երեւի յաճախ «բանաստեղծական»ին հետ տողընդմէջ, բայց ուր միանգամայն, շատ կանուխէն,¹ խնդրարկուած-մերժուած են ասոնց աւանդական սահմանումները, նաեւ՝ երկուքի անջատումը:

Գործերու բնագրային սերտ դրացնութեան մէջէն կը հաստատենք արձակի այս տարրերու էական բանաստեղծականութիւնը: Կը գտնուինք դեմ առ դեմ արձակի մը, որ կը կրէ կնիքը բանի՝ խօսքի ստեղծման, լեզուի եւ բաներու՝ նշանակութենէ անդին բանումին: Եւ որ յատուկ է մանաւանդ բանաստեղծական լեզուի ընկալումին՝ 20-րդ դարու գրական առաջապահ հոսանքներու մօտ: Ուր բառն ու նախադասութիւնը, հեռու՝ տրամաբանական շարահիւսութեան, ծառայական իմաստայինութեան ձգտումէն, ա՛յլ կ'ապրին ուրոյն կեանքով, կը նուաճեն ուրոյն կարգավիճակ: Այսպէս՝ ձեւով մը վերագտնելով «կորիզային» իրենց նախնական ուժը,

հաստատելով լեզուի միթական-արարողական սկզբնական պաշտօնը:

Պէտք է դեռ նշել հոս, որ պըլտեանական պատումը ճակատում մըն է իրականին հետ, տեւական սպառնալիքի տակ՝ անկէ նուաճուելու, զայն լռելու: Բայց որ «կը յաջողցնէ» խօսքը՝ բուն ու բռնի ճիգով: Եւ միանգամայն, տեւաբար, կը ստեղծէ վայր ու ժամանակ՝ ասքի իր աշխարհին համար:

Սեփական խօսքի՝ բանի ստեղծման մնայուն, կրկնող լարումը, արարչական ճիգը, կու գայ ուղղակի արձակի նշուած օրրանէն, առաջին տասնամեակներու բանաստեղծական երկերուն հետ գիրկընդխառն վիճակէն: Միանգամայն յուշելով, անգամ մը եւս, բանաստեղծութիւն-արձակ պայմանական անջատումին մերժումը, զանցումը:

Առճակատումէ ծնած պըլտեանական պատումը, վիպում կամ յօրինում, կրնայ տեղադրուիլ արեւմտեան գրական աշխարհի մէջ դարձ մը ի վեր փորձարկուած վիպական այն տեսակին, որ այսօր նուիրագործուած է auto-fiction ծանօթ եզրոյթով: Որ, ծնած ի մէջ այլոց ինքնակենսագրութեան տեսակէն, զանցած է զայն՝ այս կամ այն

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ
ԹԻՐՔԵԱՆ
Ծնած է Պեյրուս:
Ճեմարանը
աւարտելէն ետք
կ'անցնի Փարիզ եւ
կ'ուսանի
գրականութիւն-
փիլիսոփայութիւն
Սորբոնի
համալսարանը:
1968-ին
հրատարակած
«Երկրորդ
հաւասարում
բազմաթիւ
անյայտնորով»
երկար գրութիւնը՝
առաջին անգամ լոյս
տեսած «Ահեկան»ի
Վշուն 1968-ի թիւին
մէջ՝ կը հանդիսանայ
ինքնագիտակից
Սփիւռքի հիմնադիր
գրութիւններէն մէկը:
1982-ին կը
հաստատուի Աթէնք
ուր տիկնոջ Մարօ
Քալայճեանի հետ կը
հրատարակեն
մայրենի լեզուի
դասագիրքերու
«Յայրենի Աղբիւր»
շարքը: Գեղիսակ է
բազմաթիւ
ուսումնասիրական
յօդուածներու
ինչպէս նաեւ
յատկանշական
հատորի մը «Փորձ
Տարագրութեան»
խորագրով 1978-ին:

չափով: Յետեւանք՝ արձակի այս տեսակին մէկ անխուսափելի երկդիմութիւնը, տարութեանը՝ յօրինումի ու լրրտին եւ փաստացի իրականութեան ոլորտին միջեւ, քանի գրութիւնը փոխնիփոխ ստեղծում է եւ վկայութիւն, հեղինակը փոխնիփոխ վիպող եւ վկայենթակայ:

Այսպիսի հարցադրում կրնայ չափով մը կատարուիլ եւ Պըլտեանի

... պըլտեանական պատումը ճակատում մըն է իրականին հետ, տեսական սպառնալիքի տակ՝ անկէ նուաճուելու, գայն լռելու.

արձակին, յատկապէս՝ վեպերուն պարագային: Կարելի է՝ որոշ հատուածներ առանձնացնելով, խօսիլ փաստական վկայութեան մասին – սակայն սահմանաճշդումի անկարելի կացութիւն դիմագրաւելու գնով:

Յամենայնդէպս, նման հարցադրում շահեկանութիւն չունի հոս, ներկայ մօտեցումով: Չիս հետաքրքրողը, անգամ մը եւս, լեզուի հետ պըլտեանական առճակատումն է, սկսած՝ «*Բայց ինչպէ՞ս կրնամ խօսիլ*» հարցումով² – միանգամայն քանդում – վերստեղծում վայրի, քայքայում ու վերստեղծում ժամանակի: Արդէն իրար մատնանիշ կ'ընեն այս երկուքը՝ վիպական յօրինում եւ վայր-ժամանակի խախտում՝ լեզուի ստեղծումով. անոնք իրարմով կ'ըլլան՝ գրողական ամբողջ գործառոյթի ընթացքին: Յարցադրող-քանդող-վերստեղծող լեզուն է, կշռոյթ-պարբերոյթ ու շարահիւսութիւն, որ «*կը ստեղծ*

ծէլ վայրը՝ ուր ըլլայ».³ կը յօրինէ սեփական ժամանակ: Եւ հակադարձաբար...:

Ուրեմն եւ եթէ որեւէ տեղ պիտի յղուինք *auto-fiction*-ի պատումային տեսակին, ատիկա պիտի ըլլայ մօտաւոր յղում միայն, գրական ծանօթ տեսակը զանցող, կամ իր յաւելումներով գայն աւելի բնորոշ դարձնող:

Այս ընկալումը արտաշխարհի տարրերն ու պատգամները կը կնքէ անշուշտ շեշտուած ենթակայականութեամբ. ըստ վաստակէն իսկ փոխառած տարագի մը՝ զանոնք կ'ընկալէ ներքին «*գուսանկարում*»ով:⁴ Լուսանդկարում՝ որ ենթակայ է նշուած կարգաւորիչներու՝ գրութեան լեզուի, վայրի, ժամանակի կրած շեշտակի այլափոխումներուն: Նոյնպիսի այլափոխում պիտի կրեն ներաշխարհային աւելի խոր տարրեր – մանուկի թէ չափահասի յիշատակներն ու ցնորակերտումները՝ *ֆանթաստի*ները...: Էական այլափոխումի այս երեւոյթը, ներքին այս չափը, *dimension*-ը պիտի բնորոշեմ «սեփական առասպել» եզրոյթով:

Կեդրոնանալով-սահմանափակուելով պըլտեանական վաստակի լեզուական հարթութեան վրայ, միանգամայն կ'առաջադրեմ երեւութաբանական պարզ քննութեամբ մը ներկայացնել խօսելու, պատմելու այս էական արարքին փուլերը, երեսները, այսինքն խուսափիլ սեփական մեկնաբանական միջամտութիւններու փորձութենէն: Պիտի հարցադրեմ խօսքի, պատումի արարքը՝ յաջորդաբար՝ իր դրողմին մէջ, իր անկրելիութեան/անկարելիութեան մէջ, ապա՝ եւ սակայն՝ իր կենսա-

կանութեան եւ հետեւաբար բուն անձակատումի կացութեան մէջ:

2 ԱՍՈՒՄԻՆ ԴԴԴՈՒՄԸ

Ասումին, պատումին դրդիչը, առաջին անմիջական վերլուծումով, վկայելու առաջադրանքն է: Սկզբնական իր դրսեւորումները, ըսի, անիկա կ'արձանագրէ արդէն «բանաստեղծական» գործերու մէջ, յատկապէս անոնց արձակային տարրերուն: Այսպէս, առաջին անջատ հրատարակութիւն կայացրնող «Տեղագրութիւն Քանդուղ Քաղաքի մը համար» գործը լարուած է վկայութեան մնայուն ձգտումով: Միանգամայն, «Յետ-գրութիւն» մը, հատորի աւարտին, կը շեշտէ լեզուն փոփոխելու, վերստեղծելու կարիքը. «բանալ լեզուն բրտութեան առջեւ, իր հաւանական ռիսքերով, ահա անհրաժեշտութիւնը...»: ⁵ Նոյն ժամանակաշրջանի այլ գործեր, աւելի պարզօրէն (թէեւ այնքան երեւութական պարզութեամբ), կը բխեցնեն վկայի ձայն ու եղանակ, ինչպէս երբ կը կարդանք՝ «ոչինչ ըսաւ կամ հաւանաբար խուլ, կոկորդէն բռնուած խօսեցաւ անլսելի... Չլսեցինք: Յետոյ մեռաւ: Չլսեցինք: Յետոյ հայրիկը մեռաւ: ... Դուն: Ծանօթ ու անծանօթ շուք մըն էիր...»: ⁶ Նոյն ժամանակաշրջանին կը պատկանին, դեռ, յայտագրային առաջադրանքի շեշտերով լարուած տեսիլքը «թանձրացեալ թրծուած ժողովեալ ժամանակագիրք»երու: ⁷

Վկայութեան եւ պատումի առաջադրանքով կը բնորոշուին նաեւ վեպե-

րու նախօրեակի ուրիշ, անջատ էջեր, ինչպէս սա հատուածը՝ ծննդավայր բլուր-համայնքի ազգագրական որմնանկարի առաջին գիծերով. «Երբեք չես մոռնար ձիթաստաններու մուտքի, ձորի առաջին ծառի յամառութիւնը չմեռնելու, դիմադրելու ձեր արուարձանի, քաղաքի խուժող քարայնութեան... Կար միշտ ան մանկութեանդ աշխարհագրութեան մէջ, ինչպէս փշալարերով պաշտպանուած կանկառի ցանքերն ու արմաւենին...»: ⁸ Սոսկ «յուշային» թուող այս հատուածի կողքին, նոյն հատորի մէջ, յատկանշական է յուշաբերման թեման արծարծող ուրիշ էջ մը՝ պղատոնական միթոսի «Էր Յայը» (*Er Armenien*) հերոսին մասին, որ խաւարի աշխարհէն դարձած՝ վերագտած է յիշողութիւնը: ⁹

Բայց վկայութեան առաջադրանքը ըստ էութեան, իբրեւ յայտարարուած նպատակ, կ'իրագործուի ուղղակի՝ վեպերուն մէջ:

Կը յիշենք, որ առաջին վեպը՝ «Սեմեր», լուսանկարներու դիտարկումով մը եւ գլխաւոր հերոսներու՝ երեք կիներու կերպարային կանգնումով կը վկայակոչէ գերդաստանի ու համայնքի

... գրութիւնը փոխնիփոխ ստեղծում է եւ վկայութիւն, հեղինակը փոխնիփոխ վիպող եւ վկայ-ենթակայ:

աղէտ-անցեալը, անոր մնացորդացի վերապրումը, օտարութեան մէջ տարատնկումը: Վերժինի, Էլմոնի, Անթիքայի մէջէն աւանդուածի վկայաբերման կը հիւսուի ներկայի՝ պատմողի

սեփական վկայությունը, իր տեսած-
ապրած «բլուրի»՝ միջին-արեւելեան
Սփիւռքի կեանքը նախորդ դարու կե-
սերուն: Բայց էականը հոս, տակաւին,
անհետացած անցեալը վերակենդա-
նացնելու մղումն է, մարմնացած՝ հա-
տորի մուտքին լուսանկարներու ընկե-
րակից «Ձայն»ով. «անանկ մը ըրէ՛ որ
ասոնք երեւին... ապրին...»: ¹⁰

Կեանքէ վկայելու, ազգագրական
որմնանկարներ կերտելու այս ձգտումը
մնայուն է հետեւող վէպերուն մէջ եւս:
Անիկա պիտի անցնի «Բլուրէն» մինչեւ

լու համար նորագոյն երկի մը մէջ, ուր
ազգագրականը՝ թեմայիք ներկայու-
թենէ անդին՝ կը դառնայ մասնակից
երկի հիւսուածքին, անոր մտերիմ հար-
ցադրումներուն: ¹³

Բայց երբ կը սահմանենք պըլտեա-
նական պատումի վկայակոչական այս
ձգտումը, պետք չէ երբեք մտահան ընել
սկիզբը շեշտուած մասնայատկութիւ-
նը: Վկայակոչում, ազգագրական ձըգ-
տում – բնորոշումներ են ասոնք, որոնք
կապ չունին նախնական իրապաշ-
տութեան մը ընկալումներուն հետ:
Պըլտեանի պատումը, ըսի, կ'ընթանայ
ներքին լուսանկարումով, ժամանակի
ու ժամանակագրական կարգի խախ-
տումով, վայրերու վերիվայրումով: Յօ-
րինումով: Դիտարկման տեւական խը-
տացումով, հարստացումով՝ ենթա-
կայական ոլորտի տարրերով. ոլորտ՝ ո-
րուն անյատակ խորութեան սկիզբը կը
կիրարկէի *սեփական առասպելի* եզ-
րոյթը, ¹⁴ գուգահեռաբար ընտանեկան-
հաւաքական անցեալի առասպելին
հետ: Ստեղծելով ենթակայական տե-
սիքի եւ արտաշխարհի դիտարկման
հազուադիւտ, անհաւատալի համա-
ձուլում մը:

**... պըլտեանական պատումը ճակատում
մըն է իրականին հետ, տեւական
սպառնալիքի տակ՝ անկէ նուաճուելու,
գայն լռելու.**

փիւնիկեան ոստանի այլ շրջաններն ու
երեսները, ¹¹ ապա՝ աւելի ետք, ընդլայնի
դէպի Արեւմտեան աշխարհ, որ մաս-
մաս, վէպէ վէպ, պիտի ներկայանայ
նախ ուրուագծումով, ապա աւելի խիտ
նկարումով: ¹² Հոս ա՛լ կը խառնուին
արեւմտեան մեծ ոստանի՝ Փարիզի,
առհասարակ Արեւմուտքի, ե՛ւ տեղա-
կան հայ համայնքներու կրկնակ բարա-
խումները. տիպարներ՝ ե՛ւ ուսանողա-
կան միջավայրէ, տարեկից ծանօթ ու
բարեկամ, ե՛ւ երեցներ՝ հայ թէ օտար-
տիպարային պատկերաշարը Ատոմնե-
րու, Սառաներու, Ժան-Լիւքերու, պա-
րոն Ղեւոնդներու – դասախօս, գիտա-
հետազօտող, պաշտօնեայ, գրագէտ.
ամբողջ պատկերաշար մը կենդանա-
գիրներու, իրենց բարբերով, շնչած
մթնոլորտով...: Գազաթնակէտի հասնե-

3 ԱՍՈՒՄԸ, ԽՕՍՔԸ՝ ԱՆ-ՏԱՆԵԼԻ

Արդարե՛ւ՝ անհաւատալի համաձուլում:
Որովհետեւ կեանքի վկայում, իրակա-
նութեան որմնանկարում՝ կը կատար-
ուին լեզուի հետ յարաբերութեան ճըգ-
նաժամային պայմաններու տակ: Խօս-
քը, լեզուն իր ընդհանրութեան մէջ,

կնքուած Է անտանելիութեան, անկրելիութեան ծննդական մեղքով մը: Կանուխէն, բանաստեղծական երկերու ծոցէն՝ դրուեր էր արդէն Էական հարցը՝ «Ինչպէ՞ս կրնամ խօսիլ»: Հաստատուեր էր, որ կը պակսի «տեղ կեցուցիչ, ուր մտնէի... Անմտածելի կէտ՝ ելլող անդադար, սերող լեզուէս: Բերնիս մէջ բռնընուած անտանելի արգելք»: ¹⁵

Հոս տեղը չէ լայնօրէն հարցապընդելու խօսքի անկրելիութեան այս իրադրութիւնը: Կը հաստատեմ անոր անվիճելի, անխախտելի գանգուած ներկայութիւնը ամբողջ գործի տարածքին, բազմակի ներկայութեամբ: Այսպէս, տեղ մը՝ Վերժինի մը վարքը տալու ջանքերէ ետք եզրափակելու փորձերը, ուրիշ տեղ պատմողին ճիգը՝ հասկնալու սեփական հոգեկան աճումը, կամ խորաչափելու համապրումի իր մղումը՝ հայրասպան պատանիին հետ-այս բոլոր պարագաները, շատ ուրիշներու կարգին, կը յանգին նոյն ձախողանքին, իրականի նոյն աննուաճելիութեան, անխօսելիութեան: «Առայժմ Վերժին չէ ծնած, այլ մեռաւ: Բայց ո՞վ էր...»: կամ՝ «մարդ ի՞նչ կը գտնէ, երբ կը գտնէ ինքզինք»: կամ դեռ՝ «Ի՞նչ ըսել է հեռապատկեր... ի՞նչ ըսել է գրել...»: ¹⁶ Նոյնը՝ երբ երկ մը (նշուած նորագոյն գործի ¹⁷ պարագան) լրիւ՝ ինքզինք կը դարձնէ մարդկային կերպար մը, կերպարներ կենսագրելու մարտահրաւէր, նոյնքան տքնաջան՝ որքան ապարդիւն...

Խօսքի տաժանքին, լեզուի մնայուն ճիգին եւ անով՝ յուշ-մտապատկերներու վերստեղծման լարումին ընկերացող՝ տեղ-տեղ ալ՝ կը հաստատենք ձեռնթափ յոգնութիւնը, կարօտը՝ կեանքի

նախագիտակցական այն ժամանակին, «երբ պատկերն ալ չկար, ու անոր քերթուածը չէր սկսած բանիլ տակաւին մէջս»: ¹⁸

Նոյնքան անտեղի՝ հոս՝ հոգեբանական-պատճառական որոնումի որեւէ փորձ – դէպի կեանքի ու գործի մեկնարկման այսպիսի ողբերգական անհաղորդութիւն: Գոնէ մօտեցումի ներ-

Պըլտեանի պատումը, ըսի, կ'ընթանայ ներքին լուսանկարումով, ժամանակի ու ժամանակագրական կարգի խախտումով, վայրերու վերիվայրումով: Յօրինումով: Դիտարկման տեւական խտացումով, հարստացումով՝ ենթակայական ոլորտի տարրերով.

կայ մակարդակին, ատիկա պիտի ըլլար կենսագրական մանրութի գերարժեւորիչ ցուցադրում: Կը բաւէ մեզի նկատել անոր կենսափորձային կապը՝ նախ՝ հայրական ներկայ-բացակայ ստուերի մը հետ, ապա, կամ միաժամանակ, կապը համայնքային-հաւաքական անցեալի մը, անկէ աւանդուած արմատախլուամի, ցրումի եւ օտարումի կացութիւններու հետ: Պըլտեանի կողմէ այլ տեղեր իր լեզուին մասին գործածուած բնորոշումներ, սկսած կանոնիս «կը գրեմ լեզու մը մեռած» հաստատումէն՝ մինչեւ աւելի ուշ տարիներու «անժողովուրդ լեզու», «աղէտի լեզու» ¹⁹ արտայայտութիւնները, արդէն՝ խօսքի, լեզուի այս վիճակը անձնական ոլորտէն կ'առաջնորդեն դէպի համայնական կարգավիճակ:

Ահա, մեր քննարկած արձակի ընդոծին այս անտանելիությունը, անկարելիությունը, իրականի աննուաճուելիությունը, ու միև կողմեն՝ գայն նուաճելու, վկայելու դրդումը, իրարու դեմ-յանդիմանում, մեր առջեւ կը բանան պըլտեանական վաստակի մայր յարակարծիքը՝ փարատոքսը՝ առաջին ձեւաւորումի մը մէջ:

**4 ԱՍՈՒՄԸ, ԽՕՍՔԸ՝
ԿԵՆՍԱԿԱՆ. ՍՏԵՂՈՒՈՂ
ԱՆԸՆԴՅԱՏ ՊԱՅՔԱՐՈՎ**

Որովհետեւ յարակարծիքը խոր է, Էական: Վկայելու դրդումը, կը տեսնենք արդէն, գրագետի հոգեմտաւոր աշխարհի մէկ «ի մէջ այլոց» թելադրանքը չէ: Կը նոյնանայ լեզուն նուաճելու, խօսքը ծնելու եւ ապրեցնելու կարիքին հետ, եւ ուրեմն կեանքի ու վաստակի

Ժամանակներու եւ վայրերու խախտման, տեւական նորաստեղծման ձգտումին գուգորդուած՝ լեզուական նոր կշռոյթի, գրողական թէ շարահիւսական նոր ձեւերու կիրարկումով, կարծես տեւաբար դէպքը կ'ըսուի՝ խօսքի «արգելքը ճկելով, պայթեցնելով»:

կենսական խնդիրն է, ըլլալ-չըլլալու հարցն է: Լեզուն ուղղակի Էական այն տարածքն է, որուն համար շատ կանուխեն, տեսանք, կ'առաջադրուի «ստեղծել վայրը՝ ուր ըլլալ»։ կամ՝ դառնալ «պատանդը կղզիի խօսքին եւ վտա-

րանդին եւ անոր վկան անկսելի»:²⁰ Կամ՝ արդէն վերը յիշատակուած՝ «Բերնիս մէջ բռնուած... արգելք...» որ «անտանելի» է, բայց եւ «կենսատու»: Եւ նոյն տեղը՝ «պետք է հասնիմ հատումին՝ զիս սկսող»... եւ «խօսքին, որ թող ահա միսի պէս կտրեմ բերնէս»:²¹

Խօսքի, լեզուի կենսատու կարելութեան այս շեշտումը, ահա, կանուխեն արձանագրուած կ'երեւի արտադրութեան ամենախոր խաւերուն մէջ: Կենսականութիւն՝ որ, գուգորդուած անտանելիութեան, անկրելիութեան վիճակին, անդադրում պայթարի մը կը վերածէ «ներքին լուսանկարումը»: Ամեն մէկ երկի, գրողական ամեն մէկ ծրագրի առթիւ խնդրարկուելով, վերսկսելով գերօ-կէտէն, ստանալով տըլտալ երկի ինքնապարտադիր գրողական նոր կաղապարը: Ժամանակներու եւ վայրերու խախտման, տեւական նորաստեղծման ձգտումին գուգորդուած՝ լեզուական նոր կշռոյթի, գրողական թէ շարահիւսական նոր ձեւերու կիրարկումով, կարծես տեւաբար դէպքը կ'ըսուի՝ խօսքի «արգելքը ճկելով, պայթեցնելով»,²² ըլլալ՝ ասիկա հայրական սաստ, ինչպէս՝ հայրասպան «Յարուածը» վկայակոչող պատումին մէջ, ըլլալ՝ տուեալ լեզուի պատմականօրէն «անժողովուրդ», «անապաստան» կարգավիճակը նշող էջերուն: Վերսկսում ու վերստեղծում՝ որոնք ունին իրենց մթին շրջօնքն ալ-այսինքն՝ ստեղծող երկի խնդրարկումէն անդին՝ խախտումը մտածողական-գրողական սեփական ամբողջ համակարգին. «Ինչ որ մտածում կը կոչենք, խախտումի մը, խորտակումի մը հեռաւոր բխումն է,

ա-տոնցմէ բարձրացող փայլակնային հերձ մը... որ կ'արձագանգէ մտքին մէջ, կը թրթռայ ու կը թրթռացնէ թեզ (...) կը գրաւէ թեզ ամբողջովին, կը դառնայ անբնութիւն, մտասուեւեռում, տեսակ մը խօսքի ու հակախօսքի բեկում, կը բռնանայ, եւ այն ատեն կը տոգորուիս անով ու կը տրուիս խորտակումի դէպքին»:²³

Մնայուն վերսկսումի, վերստեղծումի, արձակ լեզուի «հեղուկութեան» այս հաստատումները, կամ անոր «հակախօսային» ինքնաժխտողական լիցքի շեշտումները չեն զարմացներ՝ երբ արդէն, մուտքին, հաստատուելու շեշտեր ենք պորտային այն լարը, որ պըլտեանական արձակը կը կապէր բանաստեղծական երկերուն:

5 ԵՉՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Խուսափելով բանաձեւելի վերլուծական այս նշումները ամփոփող-համադրող պայմանադրական եզրակացութիւն մը, կ'արժէ, որ ընդգծենք մէկ փաստ. Պըլտեանի արձակը իր արդիւնքով՝ մեծ որմնանկարներու այս շարքով՝ կ'երեւի իբրեւ տիրական վկայութիւն մը Սփիւռքի ժամանակէն, ու յատկապէս Սփիւռքի արեւելեան կողմանց կեանքէն ու մարդերէն. իբրեւ անոնց մուտքի անցագիրը՝ գրակա-

նութենէն, գրապատմութենէն ներս: Իբրեւ անոնց կեանքին ու վարքին, անվաւեր մնացած ժամանակին վաւերագրումը:

Եւ հոս՝ անգամ մը եւս մեր առջեւ կը ցցուի պըլտեանական վաստակի նոյն յարակարծիքը՝ փարատոքսը, այժմ տարբեր բանաձեւումով.՝ Այս գործը, իրականի քայքայման ու ենթակայական վերստեղծման այս ձեռնարկը միանգամայն, զարմանալիօրէն, կը դառնայ տիրական վկայութիւնը այդ իրականին. վաւերական եւ վաւերագրիչ վկայութիւն (վաւերականութիւն՝ որ, անգամ մը եւս, փաստագրական վաւերականութիւնը չէ, բնաւ): Մինչ միւս կողմէ՝ կ'արձանագրենք ձախողութիւնը դէպ մը արձակ գործերու, նոյն «արեւելեան կողմանց» արձակագիրներէ, իրեն նախորդած թէ ժամանակակից, որոնք առաջադրեր են կեանքը նկարել հաւատարմութեամբ, եւ յանգեր են միայն նախնական, կարծրատիպ լուսանկարի:

Կը մնայ եզրակացնել, որ մեր այսօր՝ հոս արժեւորած վաստակին վաւերականութիւնը, եւ անոր արժէքը՝ իբրեւ վաւերագրիչ վկայութիւն մարդերէ ու ժամանակէ մը, անիկա կը պարտի ճիշդ՝ իր այդ ենթակայականութեան՝ անձնատիպ աշխարհատեսիլքի եւ անձնատիպ լեզուի էական յատկանիշներուն: Իրականի եւ լեզուի հետ իր մղած անվախճան, գիրկընդիսառն կռիւին:☘

¹ Պըլտեան, Գրիգոր. *Յատուածներ տերեւներու մասին. Անկական* գրական պարբերաթերթ, 1970. թ. 3:

² Պըլտեան, Գրիգոր. *Տեղագրութիւն բանդուղ քաղաքի մը համար*. Ա. տպ. Փասատենա, 1976:

³ Պըլտեան, Գրիգոր. *Վայրեր*. Փարիզ, 1983. Էջ 7:

- ⁴ Պըլտեան, Գրիգոր. *Սեմեր*, Ա. տպ. էջ 15:
- ⁵ Պըլտեան, Գրիգոր. *Տեղագրութիւն*, ք. տպ. Լոս Անճելոս, 1997. էջ 29:
- ⁶ Պըլտեան, Գրիգոր. *Հատուածներ հոր. Կամ - Հանդէս Վերլուծական*, թ. 3-4. էջ 65:
- ⁷ Պըլտեան, Գրիգոր. *Վայրեր*. էջ 156:
- ⁸ Պըլտեան, Գրիգոր. «Զիթենիի վիճակներ». *Էր* (Երեւան, 1992). էջ 41:
- ⁹ Պըլտեան, Գրիգոր. «Յինգերորդ եգր». *Էր*. էջ 57-60:
- ¹⁰ Պըլտեան, Գրիգոր. *Սեմեր*. էջ 16:
- ¹¹ Պըլտեան, Գրիգոր. *Նշան* (Կլենտէյլ, 2000), *Հարուածը* (Պէյրուօ, 1998), *Պատկեր* (Կլենտէյլ, 2003):
- ¹² Պըլտեան, Գրիգոր. *Անունը լեզուիս տակ* (2003, Փարիզ), *Երկուք* (2006, Կլենտէյլ), *Շրջում* (2012, Երեւան):
- ¹³ Պըլտեան, Գրիգոր. *Կրկնագիր մարդը*. Երեւան-Պէյրուօ, 2015:
- ¹⁴ Նոյն պատճառով՝ հոս կը բացառուի Պըլտեանի վեպերը իբրեւ «բանալիով վեպ» ընկալող որեւէ ընթերցում: Նոյնիսկ եթէ որոշ հեռաւոր կերպարներ կ'երեւին իսկական անուններով:
- ¹⁵ Պըլտեան, Գրիգոր. *Հատուածներ հոր*, անդ, էջ 51:
- ¹⁶ Մէջբերումները քաղուած յաջորդաբար՝ *Սեմեր*, *Նշան*, *Հարուածը* գործերէն:
- ¹⁷ Պըլտեան, Գրիգոր. *Կրկնագիր մարդը*. Երեւան-Պէյրուօ, 2015:
- ¹⁸ Պըլտեան, Գրիգոր. *Նշան*, էջ 253:
- ¹⁹ Մէջբերումները յաջորդաբար՝ *Վայրերէ*, *Մանտրաններէ*, եւ *Ակօս* շաբաթաթերթէն (Իսթանպուլ, թ. 990):
- ²⁰ Պըլտեան, Գրիգոր. *Վայրեր*, էջ 152:
- ²¹ Պըլտեան, Գրիգոր. *Հատուածներ հոր*, անդ, էջ 62:
- ²² Պըլտեան, Գրիգոր. *Հարուածը*, էջ 276:
- ²³ նոյն, էջ 124:

ԶԱՅՆ-ՊԱՏԿԵՐ-ՊԱՏՈՒՄ

ՆԱԶԻԿ ՆԱԹԱԼԻ ԳԱՐԱՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ

Գրիգոր Պըլտեանի երեք պատումները՝ «Սեմեր», «Յարուածը» եւ «Նշան», լոյս տեսան «Գիշերադարձ»ի առաջին հատորով, 2012-ին: Այս ինքնակենսագրական երեք պատումներով կը սկսի Գրիգոր Պըլտեանի «Գիշերադարձ» գրական լայն աշխատանքը, որուն արդէն ութը հատորները տպագրուած են: Պատումներուն վայրը Պէյրուսի Յայաշէնի բլուրն է, ուր կ'ապրին օսմանեան տարբեր գաւառներէ հասած վերապրողներ: Պատումներուն նիւթը Աղէտն է ու գլխաւոր տիպարները տարագրութենէն ազատածները: Անոնց պատմութիւնները գրող-պատմողին ականջները սնուցանած են մանուկ հասակին եւ ան կը վերակազմէ անոնց յիշողութիւնը իր ականջին մէջ կուտակուած պատմութիւններով:

Չայն-Պատկեր-Պատում վերլուծումը սկսելէ առաջ, կ'ուզենք յստակացնել *պատում* բառին իմաստը:

Յետ-ցեղասպանութիւն գրականութեան մէջ, Գրիգոր Պըլտեանի պատումները կը համարուին վիպում (fiction), որոնք կը ներկայացնեն *ֆիքսիոնալ* իրականութիւնը ողջակէզին: Աղէտը իմաստ կը ստանայ «ապառնիացած անցեալ»ով, ինչպէս կ'ըսէ գրողը: Աղէտը կառուցելու համար, նախ

պէտք է գրողը զայն պատկերացնէ իր աչքերուն առաջ, կարծէք թէ ան տեղի չէ ունեցած տակաւին ու զայն կառուցէ անցեալը վերածելով ապառնիի, այսինքն՝ ներկայ եղանակով:

Յետեւաբար, այն իսկ պատճառով Գրիգոր Պըլտեան կը դառնայ ապառնի վկան (le témoin au futur), ինչպէս կը հաստատէ Ֆրոգա Պուշըրոն,¹ որովհետեւ Գրիգոր Պըլտեանի բոլոր պատումները կառուցուած են այն տեսութեան հիման վրայ: Չափահաս տարիքին, մանուկը իր մանուկ ականջին հասած արհաւիրքի պատմութիւնները կը մատուցանէ կարդացողին որպէս *ապառնի վկայ*:

«Գիշերադարձ» շարքը ունի ութը հատորներ.² առաջինը՝ «Սեմեր»ը, կը սկսի *Տրցակը* նախաբանով: Գիրքին այս առաջին գլխուն մէջ, գրողը բոլոր պատումներուն կենսական տարրերը յստակօրէն կու տայ ընթերցողին: Այստեղ է ուր Գրիգոր Պըլտեան կը յստակացնէ *Չայն-Պատկեր-Պատում* որպէս մտածումի մօտեցման եղանակ: Առանց ձայն-պատկերի, պատումը տեղի չի կրնար ունենալ:

Գրիգոր Պըլտեանի գրականութիւնը Աղէտին եղելութենէն արձակուելով կ'ընդգրկէ ձեւի ու ոճի նոր հոլովոյթ մը, որ Աղէտը մտածելու նոր եղանակ մըն է հայ գրականութեան մէջ: Այս վերլուծումը նկատի ունի «Գիշերադարձ»

ՆԱԶԻԿ ՆԱԹԱԼԻ ԳԱՐԱՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
Ծնած է Յալէպ:
1970-ական թուականներուն զաղթած է Ֆրանսա:
Յետեւած է INALCO-ի Յայկական բաժնի ուսման ծրագրին եւ 2015-ին ստացած է Մագիստրոսի իր երկրորդ վկայականը Նիւօռնիանով:
« La recomposition de la memoire et la dynamique du récit dans l'œuvre de Krikor Beledian »:

շարքին առաջին երեք հատորները՝ «Սեմեր», «Հարուածը» եւ «Նշան»:³

Sngulqr, «Սեմեր»-ու նախաբանը, ընթերցողին կու տայ ձայնին ու պատկերին դերը, հասկնալու եւ խօսքի բերելու համար Եղեռնը եւ անոր ձգած անջնջելի հետքերը վերապրողներուն եւ անոնց յաջորդող սերունդին մօտ:

Յիշողութեան մեքանիզմը ի գործ դնելու համար, պատմողը իր ականջին մէջ կուտակուած ձայները կ'ունկնդրէ. «ձայն է կ'ըսեմ, բայց ճիշդ չէ ասիկա, չի գար մէկ տեղէ, այլ քանի մը տեղերէ, ինչպէս խլացող մը, ինչպէս ես յաճախ աղմուկի մը մեկնակէտը չեմ կրնար որոշել եւ կը դառնամ գոհը լսողական պատրանքի մը [...] բայց ձայնի մեկնատեղիին անորոշութիւնը կամ անոր տպաւորութիւնը իր ճշմարտութիւնը ունի, իրականութիւնը կու գայ այդպէս, բազմացած»:⁴ Լսողական պատրանք եւ մեկնակէտի անորոշութիւն պիտի տեսնենք նիւթին ծաւալման ընթացքին:

Ձայնին քովն ի վեր կայ պատկերը: Եթէ ձայնը դրոշմուած է պատմողին ներքին ականջին մէջ, պատկերը տըպուած է անոր ներքին աչքին մէջ: Պատմողը, ներքին աչքով եւ ներքին ականջով է որ կը զարգանայ: Հոս ձայնէ դէպի խօսք աշխատանքն է գորս պիտի ներկայացնենք:

Ա. ԲԱԶՄԱԶԱՅՆՈՒԹԻԲՆ (POLYPHONIE)

Իրականութիւն մը վերակազմելու համար պէտք է յիշել. իսկ յիշելու համար ինչ են պատմողին հնարաւորութիւն-

ները: Առնենք Լուսովիկ Վան Պեթհովէնի օրինակը, որ իր երաժշտական ըստեղծագործական աշխատանքը կը շարունակէ խլացումէն ետք այլ: Հոս է որ Պեթհովէնը, հակառակ իր խլութեան, իր ներքին ականջին մէջ կուտակուած եղանակներով (motifs) կը յօրինէ: Այս բաղդատութիւնը պարզապէս ներքին ականջին եւ լսողական ընդունարանին դերն է, որ կ'ուզէ ընդգծել ձայներու միջոցաւ վերոյիշելու ու վերակազմելու լրսուած-մոռցուածը, չըսուածը, քօղարկը ու ձայնին ետին գտնուող անյայտը. «որովհետեւ գրելը յարաբերիլ է մութին հետ՝ մեզ ապրող: Կենսատեւո՞ղ»:⁵ *Sngulqr*-ին մէջ, պատկերներու ծրարը փոխանցած ատեն ձայնը կը խօսի իր տուածին մասին: Պատմողին համար, որ ծրարը ստացողն է, ձայնը առանձին չէ. «Լուսանկարին ետեւ ձայն մը կայ, որ կը թուի մենախօսել բայց երբ կամաց-կամաց ականջս կը վարժուի անոր ընթացքին եւ նուազ կարեւոր կը նկատեմ պատմածը, այն ատեն կ'ըմբռնեմ որ ան բնական է ուրիշ ներկայութենէ մը, որ ներկայ չէ խորքին մէջ, այլ կը կազմէ գօրութեան ներկայութիւն մը»:⁶ Ըլլալով հանդերձ անհատի մը մասնայատուկ յատկանիշը, ձայնը մասնաւոր դրոշմ չունի: Պատճառը այն է, թէ ան բազմագոյն է «ամեն մէկ ձայն իր շեշտը ունի, իր լարը, իր բառապաշարը, իր տենդն ու անդոհանքը, բայց բոլորն այլ կը դիմեն կէտի մը որ բխող ձայնն է, ազատագրուած ասոր, անոր անձնականութենէն, եղած չէզոք խօսուածք մը, որ ականայ խորք մը կու տայ կեանքիս»:⁷

Այս չեզոք խօսուածքը, որ պատմողական ձայնն է, անասելին կը վերածէ ասելիին, այսինքն՝ պատումի. «Իմ ձայնըս պիտի ըլլաս, իմ»:⁸ Ութերորդ հատորի այս տողերը կը լուսաբանեն *Տրցակը* նախաբանին հետեւեալ տողերը. «Եւ անոր վրայ ձեռքս կը գրէ անուն, գուցէ կրկնագիր գրուածք մը, որուն տէրը ես չեմ, ո՛չ այլեւս»:⁹ Պատումն է, եւ ո՛չ գրողը, որ կը ստանձնէ Աղէտը խօսելու պատասխանատուութիւնը: Պատումի սեմին վրայ է, որ տեղի կ'ունենայ Աղէտին վերոյիշումը եւ անոր գրական կառուցումը՝ «ձայնը՝ այդ ըլլալու կերպը»:¹⁰

Հոս կ'ընենք մեջբերում մը յստակացնելու ձայնային հարցը. Գրիգոր Պրլտեանի պատումը ոլորածեւ կառոյց մըն է: Առաջին երեք հատորները կը սկսին դէպքով մը, որ ձայնի միջոցաւ կը զետեղուի ականջի ծայրագոյն կետին վրայ: Դէպքը կը ծաւալի դէպի կեդրոն, դէպի պատմողին ներքին ականջը, որ պրիսմակի նման կը կեդրոնացնէ հեռուէն ու մօտէն եկող բոլոր ձայները ու անոնց արձագանգները: Հոս, պատմողը յետ-հայեցողութեան եղանակէն, որ անմիջանակաօրէն կապուած է Աղէտին, կ'անցնի ներհայեցողութեան: Այս բոլոր կուտակուած ձայները զինք կը մղեն ներքին փնտրողութի մը իր եւ իր ծագումին նկատմամբ: Ինք՝ որ սերած է վերապրողներէ եւ է՛ անոնց ժառանգորդը. «հնաբանութիւն թէ ծագումաբանութիւն կամ հեքիաթի մուտք մը»:¹¹ Գրիգոր Պրլտեան իր պատումներուն միջոցաւ մեզի կը փոխանցէ Աղէտը ու անոր ձգած հետքերը:

Այս փոխանցման արարքը ժանիւ Ալթունեան¹² կը կոչէ թարգմանութիւն: Թարգմանութիւնը ո՛չ վկայագրութիւն է, ո՛չ յիշատակագրութիւն է: Անիկա ոճային հարց մըն է կ'ըսէ ան. «թարգմանութիւնը [...] ձեւն ու կերպարն է փոխանցումի աշխատանքին, ոճը, ինքը, ըլլալով էութեան սկզբունքը: Թարգմանչական գործը ձեւի փոխանցում մըն է եւ ոչ՝ պարունակութեան»:¹³ Աղէտին իրականութիւնը ո՛չ ոք կը ժխտէ, հարցը միայն ձեւն է. «փնտռել գերիշխան նախադասութիւնը», ինչպէս կը սահմանէ գայն Գրիգոր Պրլտեան: Ան գրական գործին առնչութեամբ «Տրամ»ին մէջ կը գրէ. «Իմաստը կայ Սկիզբէն, «ստեղծագործ» հոգիին մէջ. կը բաւէ որ գտնէ յարմար կաղապարը, ձեւը...»:¹⁴ Իսկ անկէ առաջ «Ձեւը արտաքին կաղապարն է, որուն մէջ նիւթ մը կու գայ ձուլուիլ. անիկա սահմանը չէ, որու սահմանադրումէն, շրջագիծէն կը սկսի նիւթը ըլլալ»:¹⁵

Աղէտը ոչ միայն բնաջնջումն է, այլեւ անկէ վեր. «որովհետեւ աղէտը իմաստին ընդմիջտ ջնջումն է»:¹⁶ Ինչպէ՞ս ան կրնայ ջնջուած իմաստով կազմել միտքը երբ նոյն ատեն կ'ըսէ թէ «իմաստը արտայայտութեան յարացոյցն է»:¹⁷ Ինչպէ՞ս կարելի է կառուցել ջնջուած իմաստը որ մտքին գործօնն է:

Իմրէ Քերթէս «Ողջակէզը որպէս մշակոյթ»¹⁸ գիրքին մէջ կ'ըսէ. «Կրնամ թերեւս ըսել թէ, յիսուն տարի ետք, ձեւ տուի այն արհաւիրքին որ Գերմանիան սփռեց [...] թէ ես գայն վերադարձուցի գերմանացիներուն գեղարուեստի ձեւին տակ»:

Իմաստը կառուցել աղետեն փրկը-
նած լեզուով, մտածել ջնջումի լեզուով,
գրել կրակե ու անապատի այրուածքեն
փրկուած, խլեակացած լեզուով, ողջա-
կեզին նպատակին դեմ գեղարուեստա-
կանացած յաղթանակն է. Գրիգոր Պը-
լլտեանին համար մտածել եւ գեղար-
ուեստականացնել մտածումը, *ըլլալ* կը
նշանակէ «Լեզուով Կ'ըլլայ Ինք (զինք)»:¹⁹

Բ. ԲԱՉՄԻՄԱՍՏՈՒԹԻԲՆ (POLYSÉMIE)

Ունենալով ոլորածել ու բազմաձայն
կառոյց, Գրիգոր Պըլլտեանի պատումը
նաեւ բազմանիւթ է: Իւրանքանչիւր
հատորի մէջ տարբեր նիւթեր կան, ո-
րոնք իրարու հետ եւ ուղղակի խորագ-
րին հետ կապ ունին:

Առնենք «Սեմեր»ը, իր երեք գլուխ-
ներով եւ երեք գլխաւոր տիպարներով,
որոնք Աղետեն վերապրող այրիներ են:
Իւրաքանչիւրին պատմութիւնը կը ծա-
ւալի եւ կ'ամբողջացնէ միւսին պատ-
մութիւնը, ներկայացնելով անոնց կեան-
քը տարագրութեան ճամբուն վրայ, ան-
կէ առաջ ու ապա Սփիւռքի սեմին: Այդ
սեմին վրայ է նաեւ որ կը ծնի պատումը:

Գրիգոր Պըլլտեանի պատումները
կը ծնին գրականութեան սեմին. անոնց
առաջին հատորը «Սեմեր»ը կը բանայ
շարքը պատումներու: Շարքը կը կրէ
«Գիշերադարձ» ընդհանուր խորագիրը,
որ կը կրէ նաեւ ինքնակենսագրութիւն
պիտակը: Նախընտրելի պիտի չըլլամր
«Չողագրութիւն»ը (radiographie): Յոս
նիւթը ցեղասպանութեան եւ բնաջն-
ջումի, վերապրողներուն եւ յաջորդ սե-

րունդին ու մինչեւ անկէ սերած անհա-
տին պեղումն է: «Ինք» մասնիկը ինքնա-
կենագրութիւն բառին, որքան որ կը
վերաբերի հաւաքական «ես»ին, նոյն-
քան ալ կը կապուի անհատական «ես»-
ին: Այս պատումները ընթերցողին կը
ներկայացնեն ցեղասպանութենէն վե-
րապրողները թէ՛ որպէս հաւաքականու-
թիւն եւ թէ՛ որպէս եզակի անհատներ:

Երկրորդ հատորը՝ «Յարուածը», կը
ներկայացնէ երեք հայրասպանութիւն-
ներ: Առաջինը՝ «հերոս» կարծուած, ա-
ղետեն վերապրող հօր դէմ, երկրորդը՝
թատրոնին մէջ արքաներու արքայ հօր
դէմ եւ կայ պատմողին խորհրդանշա-
կան հայրասպանութիւնը, կամ ըսենք՝
զաւկի մը ըմբոստութիւնը, խօսքն ու
մտածումը ջլատող հօր դէմ: Այս վեր-
ջինը յիշողութիւնը խափանող հօր դէմ
է, որ չ'ուզեր կամ չի կրնար անասելին
խօսքի վերածել: Այս ըմբոստութեամբ
զաւակը կը ջնջէ լռութեան օրէնքը ու
կը դառնայ անլռելի: Ըլլալու, գոյութիւն
ունենալու համար պետք է նախ սպան-
նել զինք ծնող հայրը: «Յարուածը» կը
ծաւալէ հայրասպանութիւնը, խորք կու-
տայ անոր երեք տարբեր մօտեցում-
ներով ու զանոնք զիրար կը կապէ այս
խորագրին տակ:

«Նշան»ը նոյնպէս կը պեղէ Աղետեն
վերապրող ժողովուրդը եւ անկէ սերած
զաւակները, որոնք ցեղասպանութեան
ծանր բեռը կը կրեն որպէս անջնջելի
հետք: Յոս նաեւ, կան բազմաթիւ նշան-
ներ. մին որպէս ըմբոստութիւն մօրե-
նական բարբառին դէմ, միւսը որպէս
խախտում հայ աւանդական օրէնքնե-
րուն, անտեսելով՝ ամօթի, վախի, ու յար-
զանքի սկզբունքը:

Կան նաև դրական նշաններ երիտասարդ սերունդին մօտ, որ կը զանցէ իր նախնիքներու նշանները, գտնելու համար իր ճամբան ու ազատելու այն բեռնն որ տարագրուած ծնողները իրեն յանձնած են որպէս ժառանգ: «Նշանաճա» բացազանչութեամբ պատումը կը ծաւալէ բազմաթիւ տարբեր նշաններ, որոնք կը շողագրեն Սփիւռքի կեանքը սահմանափակ միջոցի ու տարածքի մը մէջ (Բլուրը՝²⁰ յիսունական թուականներուն) ուր մարդոց անցեալը, ներկան ու որոշ չափով ապագան կը միաւորուին:

Գ. ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԼԵՂՈՒ

Պատումներու շարքին ընդհանուր թեման յիշելու գործողութիւնն է, որուն վայրը գրականութիւնն է: Եթէ ձայնն ու պատկերը ազդակներն են յիշողութիւնը յայտնաբերելու, գրականութիւնը վայրն է ուր ան կ'ըլլայ, տեղի կ'ունենայ: Կարելորդ, ձայնն ու պատկերը դէպի խօսք ու գիր ձեւափոխումն է որպէսզի անոնք գրուին ու չմոռցուին:

Բազմաձայն հասած դէպքերը վերակառուցելու համար պատումը կը հրնարէ չէզոք ձայնը, այսինքն՝ պատմողին կամ պատմողական ձայնը, որ կը ծաւալէ դէպքերու, պատահարներու շարք մը, որոնց վրայ կու գան տարածուիլ վերապրողներու՝ Մարիամի, Վերժինի, Անթիքայի եւ բոլոր միւսներուն ձայները:

Այս բոլոր ձայները երաժշտական են անխուսափելիօրէն: Այս յօդուածը գուզահեռ մը կ'առաջարկէ ձայնէն դէպի խօսք եւ երաժշտութենէն դէպի լեզու եւ պատում: Կը սկսինք երեք պատումներուն՝ «Սեմեր»ուն, «Յարուածը»ին եւ «Նշան»ին սկզբնական մուտքը վերլուծելով:

«Սեմեր»ու թեման կը սկսի *Sngui* կըի առաջին իսկ նախադասութենէն.

«Յը, նա՛» որուն կը հետեւի չէզոք ձայնը բացատրելու լսուածը որ կու գայ հեռուէն ու հինէն: Այս երկձայնութեան մէջ առաջինը կը թուի ըլլալ մօրենական ձայնը՝ կտրուկ ու զօրաւոր, որուն կը յաջորդեն չէզոքն ու բացատրականը: Յոս կու տանք թեմայի մօրենական կտրուկ ձայնին ըսածները եւ չէզոք ձայնին անդրադարձը:

ՄՕՐԵՆԱԿԱՆ ՁԱՅՆ ԳԼԵՂՈՔ ՁԱՅՆ

Յը, նա՛ նայէ՛	Յոս հեքիաթ չկայ Լսողական պատրանք..., ձայնին անորոշ մեկնակետը..., ձայնը կու գայ բազմացած
Ի՛նչ բերի	վերակազմել ամբողջութիւնը այն անունին շուրջ, որ բացակայ է
դո՛ւն պահէ	զիս կը դնէ (պատկերներու) տրցակը պահելու պարտաւորութեան մը առջեւ

մատիտ մը առ, գրէ՛,	սակայն կը թուի թէ գրելը անհրաժեշտ է, որպէսզի [...] խօսքի գալով հեռաւորուն, իրմէ,
գրէ՛, չըլլայ՝ մոռցուին	ինձմէ, քեզմէ բոլորովին անկախանան, ըլլան առարկայական, ըլլան վերջնական
անանկ մը ըրէ՛ որ ասոնք երեւին,	(ան) ուղղուելով այդպէս ոեւէ մէկուն եւ ո՛չ թէ ինծի, մէկու մը՝
անանկ մը ըրէ՛ որ ասոնք ապրին:	որ կարենայ ստանձնել անանունութիւնը, լիանայ անով, մտնէ անհետացման կիրքին մէջ, յաջողի կրկնել առանց իսկապէս կրկնելու, երկնելով
անակ մը ըրէ՛ որ ասոնք ապրին:	Թերթին առջեւն եմ եւ անոնք նստեր են բոլորակի,
Բա՛ց մէջի էջերը գնա,	երեւակայական շրջանակի մը վրայ, կը սպասեն [...] պատրաստ՝ որ մէկը լուսանկարէ տեսարանը:

Մօրենական ձայնը պատումին դեկըն է: Երաժշտական գօրաւոր ժամանակը (le temps fort²¹), որ պատումին կառուցուածքը կը հիմնէ, *Srgակը*ին մէջ ան կը վերածուի լեզուական հրամայականի, (Յը, նա՛, նայէ՛, գրէ՛, ըրէ՛, բա՛ց): Ասոր քանի մը էջերը ընթերցողին կը յայտնեն պատումներուն հիմքն ու ծրագիրը: Երկձայն այս էջերուն մէջ կը լուին պատգամը եւ գայն ստանձնողին դերը. իրագործել մօրենական պատգամը՝ *գրել որ չմոռցուին*:

Չէզոք ձայնը կը լսենք իբր *recitativ*,²² որ տարբեր մասեր զիրար կապող եւ զանոնք իմաստի բերող տարրն է: Յոս, *recitativ*-ը հիմնական կեդրոնն է պատումին, կրնանք ըսել պատումին միտքը, գայն կերտողը: Գրիգոր Պըլլտեանի գրականութիւնը զգացական եւ մտային նոր հորիզոններ բացող գրականութիւն է, որուն հիմնական տարրը

վերապրող պարզ ժողովուրդն է իր լեզուով ու բարբառով: Պատումին մէջ, խրճանկարային ձեւով, տարբեր դէպքեր ու դրուագներ կը մտնեն բարբառային դարձուածքներով, որոնք կը մատնեն կառուցային խորունկ մտածում մը:

«Յարուածը»ը կը սկսի չէզոք ձայնով, նախ, երրորդ դեմքով որ կը փոխուի առաջինի՝

«...Կ'ըսէ,

չեմ գիտեր ե՞րբ ըսին՝ Յամբարձում աղան մեռեր է»:²³

Ու պատմութիւնը կը շարունակուի ենթադրական եղանակով պատմելու, թէ մարդիկ նստած եղած են թթենիին տակ ու յանկարծ լռութիւն մը տիրած է: Որուն յաջորդած է հօրը պոռթկումը պարտադրելով լռութիւն իր գաւկին, ուր պատումը կ'անցնի երկրորդ դեմքի «...սո՛ւ ծօ»:²⁴

«Յարուածը»ը մենամարտ մըն է

երկու ուժերու միջեւ. չէզոք ձայնին՝ նախ մանկական ու ապա պատանեկան անորոշութեան՝ եւ հորենական խօսքը արգիլող ձայնին: Ապագային չէզոք ձայնը պիտի կազմէ իր «ես»ը, նուաճելով հորենական օրէնքը՝ արգելումը

«..Այլեւս չկայ մանուկը:

Չեն եղած միւսները, որոնք մեռան առանց ապրած ըլլալու: Ես կամ: Անոնց անդոհով: Ե՛ս կամ»:²⁵

Յոս կ'անդրադառնանք՝ թէ ձայնին անորոշ մեկնակէտը, որուն մասին կարդացինք *Sngulyn*-ին մէջ, կարելոր է ճշմարտութեան հասնելու համար, թէ ինչո՞ւ երեք դեմքերու (դուն, ան, ես) նոյնաժամ ներկայութիւնը անհրաժեշտ է: Պատումը կը զարգանայ տարբեր մակարդակներու վրայ գրականութեան ճամբով վերակազմելու հոր-զակի չգոյ յարաբերութիւնը: Թէ ինչո՞ւ հայրը ուզած է մոռնալ եւ այդ մոռացումը պարտադրած է իր զակին: Յնարք մը անհրաժեշտ է պարզելու համար եղելութիւնը: Ուրեմն պատումը կը հնարէ հայրասպանութիւն մը, որ կրնանք դիտել որպէս ոստիկանական վէպի նիւթ: Ինքն իր ներհայեցողութեան ծիրին բերելու համար հոր-զակի յարաբերութիւնը, պատումը պէտք ունի արտակարգ պատահարի մը՝ հայրասպանութեան, որուն հարցաքննութիւնն ու արձանագրութիւնը կը կատարուին նոյն ինքն պատմողին կողմէ: Աւելին. ան կու տայ հոգեբանական վերլուծումը սպաննուողին եւ ընտանիքի ամէն մէկ անդամին որ հայրասպանութեան հետ մօտէն կամ հեռուէն կապ ունի, որպէս գործօն տարր. ասի-

կա անոնց կու տայ մարդկային այնպիսի կերպար մը, որ ներելի կը դարձնէ իւրաքանչիւրին արարքը: Կրնանք հասկընալ *recitatif*-ի այս բոլոր դերերը, որ պատմողը կը ստանձնէ անցնելով ես-դուն-ան-է՝ տալու համար յարաբերութիւններու խորթին պատկերը յետցեղասպանական քառսին:

«Նշան»ը կը սկսի սուր ճիչով մը, կը դառնայ ծիծաղ, որուն կը յաջորդեն *recitatif*-ի հինգ էջեր, որոնք նախաբանն են թեմային ռիթմին (*le temps fort*): Անոնք կարծէք կը պայթին որպէս պատումին բանաձեւը՝

«նշանա՛ծս, նշանա՛ծս»²⁶

Վերջին գլուխը կը սկսի նոյն ձեւով «Նշանա՛ծս»²⁷

Այս բանաձեւը՝ պատումի թեման, կ'ընդգրկէ այն կիրքը, որ անուղղակիօրէն կը դիմէ սիրած տղուն, որուն անունն է Նշան: Սակայն միաժամանակ կը դիմէ նաեւ այդ բոլոր նշաններուն, որոնք մաս կը կազմեն ցեղասպանութենէն ետք Բլուրին վրայ ապաստան գտած խեղճացած ընկերութեան, «այլայլումէ մը, այլափոխումէ մը ետք եկող նշան, վերադարձող, որ թէ՛ ինքզինք կը յուշէ թէ՛ ալ նոր հորիզոն մը կը խոստանայ»:²⁸ «Նշան»ը այս այլափոխումներուն շողագրումն է:

Իսկ *recitatif*-ի մէջ տրամախօսութիւն եւ գրոյց փոխանակուած են կարճ բարբառային ընդմիջումներով, որոնք խճանկարի սկզբունքով կու գան սահիլ չէզոք ձայնին մէջ: Անոնք նմանութիւն ունին *arioso*-ի²⁹ հետ՝ իրենց ազատ կառուցումով եւ մասնաւանդ կրկնութիւն չկրող ոճով: Ամբողջ թեմա մը կը տրուի կարճ բարբառային նախադա-

սուրբամբ որուն վրայ չեզոք ձայնը կը հիւսէ պատումը: Օրինակները «Սեմեր»ու երեք անձնաւորութիւններու՝ Էլմոն-Մարիամի, Վերժինի եւ Անթիբայի ձայներն են:

Նոյն *arioso*-ի ձեւով կը կառուցուի հայրասպանութեան մասին քաղուած տեղեկութիւնը չորս անձերու մօտ, որոնց ամէն մէկը իր բարբառով կը վերակազմէ հերոսի մը՝ սպաննուող հօր տիպարը: Նոյն պատմութեան չորս տարբերակները հոս կը վերստեղծեն հերոս մը, որուն պէտք ունէր քայքայուած հաւաքականութիւնը ինքզինք վերակառուցելու համար:

Չեզոք ձայնը ծայր կու տայ մտքի մը, որ միշտ կ'ընդհատուի տարբեր դրուագներով, դէպքերով եւ վերլուծումներով: Հոս է որ գրողին երաժշտական զարգացումը ի յայտ կու գայ, որուն միջոցաւ ան նիւթին ծաւալումը կը բերէ այն կէտին ուրկէ սկսաւ: Կարելի է գուգահեռ մը գծել ել *aria*-ին³⁰

հետ, մնալու համար ձայնային համակարգին մէջ: Սակայն բոլոր դասական երաժշտութիւնները նոյն օրէնքին կը հետեւին: Պատումը իր ներքին ինքնուրոյն երաժշտութիւնը ունի որ գրութեան չափ ու կշռոյթ կու տայ: Շունչ, հեւք եւ լռութիւն կ'ընդլուզուին գրութեան ներքին կշռոյթին մէջ: Գրիգոր Պըլտեան ե՛լ «երաժիշտ» է, ե՛լ գրող: Չմոռնանք թէ արձակին բովն ի վեր, ան նաեւ բանաստեղծ է որուն համար ականջ, չափ եւ կշռոյթ երկրորդ բնութիւն են:

Պատումը՝ որպէս նոր հորիզոն կը կազմէ «մըմունջ մը, որ կը խորանայ, կը կազմէ քառեակը, որ կարծես ո՛չ սկիզբ ունի, ո՛չ վերջ»:³¹ Քառեակը, ինչպէս Գրիգոր Պըլտեանի պատումը, պիտի շարունակուի այնքան ատեն որ գայն պատմողը կ'ապրի, իսկ անոր թափանցելու համար ընթերցողը պէտք է յանձնուի պատումին ու մտովին լրացնէ գայն:

¹ Frosa Pejaska-Bouchereau, *Danilo Kis ou le témoin au futur*, in *Enfant Shoah*, puf .
 Definition *le témoin au futur* de Frosa Pejaska-Bouchereau:

[Les témoignages des enfants se distinguent des témoignages des adultes rescapés. Si l'adulte est le témoin du passé qui narre les fait du passé et au passé, avec rigueur et de façon chronologique, l'enfant est lui *le témoin au futur* car sa perception de l'événement ne peut se matérialiser que dans une narration fictionnelle ; elle ne peut être que dans le futur de la fiction et, parfois, ne peut être narrée qu'au futur.]

Մանուկներու վկայութիւնները կը տարբերին չափահասներու վկայութենէն: Եթէ չափահասը անցեալի վկան է, որ դէպքերը կը պատմէ անցեալին մէջ, կուռ եւ ժամանակագրական կարգով, մանուկը ապագայ վկան է, որովհետեւ դէպքին իր ունեցած ընկալումը կրնայ յայտնուիլ միայն վիպային պատմումով: Անիկա կրնայ ի յայտ գալ միայն վիպային ապագային մէջ, կրնայ պատմուիլ միայն ապագային:

² Պըլտեան, Գրիգոր. *Սեմեր*, 1997, *Հարուածը*, 1998, *Նշան*, 2000, *Պատկերը*, 2003, *Անունը լեզուիս տակ*, 2003, *Երկուք*, 2006, *Շրջում*, 2012, *Կրկնագիր մարդը*, 2015:

³ Պըլտեան, Գրիգոր. *Սեմեր*, *Հարուածը*, *Նշան* (Գիշերադարձ Պատումներ), Երեւան 2012, Հրատարակչութիւն Սարգիս Խաչենց, Փրինթինֆո:

⁴ Պըլտեան, Գրիգոր. *Սեմեր*, էջ 7.

⁵ Գրիգոր Պըլտեան, *Տրամ*, Պէրոլթ, 1980, Հրատարակչութիւն Աթլաս, էջ 508.

⁶ Պըլտեան, Գրիգոր. *Սեմեր*, էջ 16.

⁷ Պըլտեան, Գրիգոր. *Սեմեր*, էջ 7.

⁸ Գրիգոր Պըլտեան, *Կրկնագիր Մարդը (Գիշերադարձ Պատումներ)*, Երևան 2015, Հրատարակչություն Սարգիս Խաչենց, Փրինթինֆո, էջ 187.

⁹ *Սեմեր*, էջ 16.

¹⁰ *Տրամ*, էջ 187.

¹¹ *Սեմեր*, էջ 7.

¹² Janine Altounian, *De la cure à l'écriture, l'élaboration d'un héritage traumatique*, Mayenne 2012, Editions PUF, p. 21.

¹³ Antoine Bernan, « Tradition, translation, traduction », *Poesie*, Paris Belin 1988, n° 47, p. 94.

¹⁴ *Տրամ*, էջ 16.

¹⁵ նոյն, էջ 15.

¹⁶ նոյն, էջ 518.

¹⁷ նոյն, էջ 16.

¹⁸ Imre Kertesz, *L'Holocauste comme culture*, Arles, Editions Actes Sud, 2009.

¹⁹ Պըլտեան, Գրիգոր. *Աղետի լեզուով*, լոյս տեսած «Ակոս»ի մէջ, Թուրքիա, 24.04.2015.

²⁰ Պէյրուքի Հայաշէն թաղամասը

²¹ Le temps fort – երաժշտական թեմա որ ստեղծագործութեան կշռոյթը կ'որոշէ.

²² Recitatif – մեներգ որ ձայնային ստեղծագործութիւններու մէջ պատմութիւնը կը պարզէ եւ տարբեր մասեր իրարու կը կապէ.

²³ *Հարուածը*, էջ 239.

²⁴ նոյն, էջ 239.

²⁵ նոյն, էջ 480.

²⁶ *Նշան*, էջ 489.

²⁷ նոյն, էջ 470.

²⁸ նոյն, էջ 746.

²⁹ Arioso – ձայնային, լիրիք ստեղծագործութիւններու, մանաւանդ օփերայի մէջ կարճ մեներգ է առանց մասնաւոր թեմայի.

³⁰ Aria – եթէ ըստիւրապէս պատմողական ձայնն է, արիան ձայնային ստեղծագործութիւններու, մանաւանդ օփերային, տրամաթիք ձայնն է, որ յուզում կը պատճառէ ունկնդրողին:

³¹ *Նշան*, էջ 746.

ԱՆՀՆԱԶԱՆԴԸ

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ

Ա

Երբեք
պիտի չապրիս
ներսը

թող ամեն օր
ընթանայ խոտը խոհուն
արեւելքէն մայրամուտ
հորիզոնը փարատէ ստուերներէն հոգեառ

կանխէ՛
զայն

Եթէ կրնաս
զնա՛ կամ կարողացիր
Երթալ մինչեւ Յուլի ցուումի կամ միացի՛ր
անոր թրթռուն
սրտին
բայց երբեք չբնակիս
ներսը

լոյսի կեդրոնին
մարմին մը կը կիզուի
անարիւն

ներսը
գուցե ըլլաս
ամենէն ծայրայեղօրէն
արտաքուած

Բ

դուն որ խաւարը բառերուն
բանեցար լոյսով

Գ

ո՛չ աստուած
որուն շուրջ ըլլայինք
մոլորակնագնաց
արբանեակներ
սփռող ամենուր միակ մեծացուցէն

սիրտն իմ սասանեալ
եւ ձեռք իմ ձեռատ

ո՛չ ալ
ամբողջ հոգիի
միգամածին մէջ մրրիկի
որ ժամանակը քայքայեց էութեամբ

հրկեզ մորենի
որուն մեջ կիզուեցանք
առանց արիւնելու

մանկունք
տէր իմ որ էին անտէր
եւ անկեալ եւ տնանկ
արկեալ ի հնոցին
հնոցի վանքին մեջ
ի գոյէ ինչ անգոյութիւն արտաքոյ

արքայութիւնը լռութեան
կատարին վրայ քաթթուսի
ուր լոյսը միացաւ մոխիրին անարգ
անմատչելի լեզուին
ապօրէն
եւ լոյսէն մնաց խաւարն ի խաւարի

ամէն աղաղակ եթէ թրթռաց
անպատասխան ականջիս
աստեղային երաժշտութիւն առաջին շարժիչի
եւ հովու ոգին փչեց պարապի բացերէն
անբանութիւնը փառաւոր

անտեսանելին դարձաւ
անբաւելի անուն կորուստի

օ ինքնահերքում

անտեսանելին դարձաւ
ծէս ապորդի
եւ երեքը մէկ իր երկուքէն հատեալ
թլիփով

ինչպես դուն ու ես
հաստեալ հատումէ կամ նզովեալ վարդապետութենէ
անպիտանի
շրջաբանող
ու բանող խորութիւնը մարմնիդ քաղցրութեան

բնակիլ միայն հոս
երկրի անմարդ ամայքին
հսկել
գացողներուն
կեցողներուն
երկի գիշերին ամենօրինեալ

դուրս սուգէն
ու ներումէն երանաւետ

օ տառ վտարման
ամենակէզ

կենալ
հետ
մնջութեամբ անվաւեր քերթուածի

Փետրուար 1994

ԿՈՐՄՏԻ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

ՍԻՐԱՆՈՅՇ ԴԻՈՅԵԱՆ

ՍԻՐԱՆՈՅՇ
ԴԻՈՅԵԱՆ

Դասախօս է
Երեանի պետական
համալսարանի եւ
հիւր դասախօս
Հայաստանի
ամերիկեան
համալսարանի:
2001-ին
պաշտպանած է
թեկնածուական
ատենախօսութիւնը
«Ֆրանսահայ
պոեզիան 1920-
1960-ական թթ»
թեմայով: Կը
դասաւանդէ 20-րդ
դարու հայ
գրականութիւնը:
Սփիւռքահայ
գրականութիւնը,
սփիւռքեան նոր
փորձառութիւնները
անոր գիտական
հետաքրքրութիւն-
ներուն մաս կը
կազմեն: Հեղինակն է
մօտ երկու տասնեակ
յօդուածներու:
Խմբագրած եւ
հրատարակութեան
պատրաստած է
արեւմտահայ եւ
սփիւռքահայ
հեղինակներու
գործերը:

«*հ*նչպէ՛ս կարելի է տուն մտնել»:

Այս հարցով է աւարտուում Գրիգոր Պըլտեանի «Հատուածներ հօր» գործի տպագիր հատուածը,¹ որը կարծես թէ անդրադարձող պատասխանն է գործի սկզբում հնչած մէկ այլ հարցի՝

«*Ինչպէ՛ս կարելի է մտածել»:*

Ուրեմն, ի սկզբանէ, եւ ի վերջոյ նաեւ, գործ ունենք անհնարինութեան հետ: Նախ մտածելու անհնարինութեան, որ խօսող եւ-ի համար այլ բան չէ, քան ապրելու անհնարինութիւն, եւ ապա մտաւոր ղեպի մի տարածութիւն, հարազատութեան մի տեղ, որտեղ խօսող եւ-ը վերջնականօրէն կարող կը լինէր կազմաւորուել: Ուրեմն, ապրելու ու եւ-ի կազմաւորման անհնարինութեան արանքում է ծաւալուում հատուածական այս պատումը, որ կոչուում է՝ «Հատուածներ հօր»: Բայց միեւնոյն ժամանակ հենց գոյաբանական անհնարինութեան հարց դնելով է, որ հնարաւոր է դառնում մէկ այլ՝ գոյութեան վերահաստատման երեւակայական այն արարքը, որ իրականանում է *խօսելով*:

Խորքին մէջ, գործ ունենք լռութեան ու համրութեան հետ տեւական առճակատման հետ: Լռութիւն եւ համ-

րութիւն, որ արդիւնքն են առանձնութեան եւ ինքն-իրեն-կպած ապրելու: Այդ պատճառով է, որ պատումը սկըսուում է դուրս գալու հրամայականով:

«*Պէտք է կենամ, ելլեմ դուրս»:*

Դրսութեան՝ ինքն իր առանձնութիւնը զանցելու արարքը երեւակայուող երկխօսութեան հաստատման հնարաւորութիւնն է: Գործը առնուազըն երեք ձայների փոխնիփոխ, երբեմն մէկից միւսին սահող-անցնող խօսքով է ծաւալուում: Ձայները միշտ չէ, որ տարբերակուում են. կարծես մէկը միւսի կրկնակն է, ոչ այնքան իբր մէկը միւսին լրացում, որքան խօսքի ծաւալման մէջ մէկին յանկարծական շրջումը միւսին: Առաջինը, որ նաեւ վերջին ձայնն է, *լուռ է*, աւելի շուտ ներկայ է, քան մասնակից, լուռ ականատես: Երկրորդ ձայնը *համր է*, բայց մասնակից, հրահրող խօսելու, գործօն է իր իսկ համրութեամբ: Երրորդ ձայնը, որ նաեւ պատումը առաջ տանող ձայնն է, *խօսուն է* եւ կրում է լռութիւնն ու համրութիւնը բառերի բերելու պատասխանատուութիւնը: Այս առումով, առաջին եւ երրորդ ձայները հակուած են մէկը միւսի շրջօնքը լինելու, մինչդեռ երկրորդ ձայնը առաւել փխրուն է եւ տրոհուում-բաժանուում է այս երկուսի միջեւ:

«Խցուող կոկորդի քեզ կը բաժներ երկուքի: Հատուեր ես: Գլխատուած մէկը, որուն իրանն ու գլուխը կը շարունակեն ապրիլ, անջատորէն: Կ'ապրուին: Անոնց միջեւ կայ չոր տարածութիւն մը լուսաւոր, բոլորովին չէպոք, անապատ: Մտածում մը թեթեւ, անիրացնելի մտածում մը, անփոխանցելի, անընդունելի, քեզ կը բեկէր կամ քեզ անվերջօրէն կը պարագրկէր: Պտուղներ կը բերեն, կը դնեն սեղանիդ վրայ եւ ի՛նչ անապատ կ'ուզեն ծածկել, որ կը տարածուի, կը լուսաւորէ դէմքդ: Քեզմով կը մոռնայինք սայն, որ կը նայեր մեզի: Չայն էիր»:

Երեք ձայներն էլ ներգործօն են: Լռութիւնն ու համրութիւնը բառերի բերելու ջանքերը կարծես գալիս են անպարագրկելի մի սարսափից՝ ոչնչի աչքերի մէջ նայելու ու այդ պարապութեամբ ներկայանալու բարբարոս անյայտացման սարսափն է դա: Ուստի, խօսքի եկող լռութիւնն ու համրութիւնը բառերի մէջ բացուող յանկարծակի թարթումներ են, որով կարծես ես-երը խլրտում են: Լռութիւնն ու համրութիւնը լոյսին են գալիս ակնթարթային բռնկումով: Ձայները, ինչպէս եւ նրանց ցանկութիւնները յստակ չեն: Երկխօսութիւնն այստեղ կարծես հաստատուում է այն ներքին սահանքներով, որոնցով մի ձայնը ներհոսում է միւսի մէջ: Դրանք աւելի շուտ ձայների վարակիչ ծաւալումներ են ներսում, որոնք անընդհատ միւսի հունի մէջ մտնելով բացուում ու տարածուում են:

«Բերնին մէջ՝ ետ մղուող, անդադար ընկղմող, կլլուող շուք մը կար, խառն, խռպուտ, խման, մռլտութ մը, որ երկխօսութիւն էր կամ կոհի՝ լռութեան դէմ թերեւս. եւ ձայնը առանձին, ապրող կը ջնջուէր, կը ճեղքուէր վէճին մէջ, կը խորանար խրոչափողին, կը կորսուէր, պայքար՝ շուքը կու գար դէմքին, կ'աճէր, կը տարածուէր, մտաւ բերնիս մէջ, ամփոփ, կերաւ: Սենեակի մութը այն ատեն շփոթուեցաւ լոյսին հետ»:

Ձայների գոյաբանական հիմքը դատարկութիւնն է: Դրանք առածգական, թափանցիկ տարողութիւններ են, գուրկ իրենցից իսկ:

«Եւ դուն դուն չունէիր»:

Ինքն իրենից այս դատարկութիւնը յուշում է ինքնութեան ինքնակառուցելի լինելու մասին: Սա հիմնականում երրորդ՝ խօսուն ձայնին է բնորոշ: Դժուար է մտածել, որ նրա դատարկութիւնը նոյնն է, ինչ միւս երկուսինը: Երկրորդ ձայնի դատարկութիւնը գրկուածի ու մերժուածի դատարկութիւնն է, ով կրում է դրանից դուրս գալու ցանկութիւնը: Առաջինի դատարկութիւնը վերարտադրելին է, այն նախատիպ դատարկութիւնը, որն իր մէջ կրում է պատկերի գալու ներուժը. այդ իսկ պատճառով այն նաեւ վերջինն է: Բոլոր երեք ձայներն էլ ցնորային են. նրանք կան իբրեւ մէկը միւսի մէջ իրականանալի նախատուեալ: Այսպէս է, որ մի ձայնը անցնում է յանկարծ միւսին: Եվ մէկից միւսին անցնելու սահմանը բաց է լեզուականօրէն:

Միևս կողմից, որպեսզի խօսելու արարքը կայանայ, ես-ը զանցում է ինքն-իրեն, մեռնում է: Սա այն չափազանցն է, որ խորքի մեջ վտանգալոր է, բայց ոչ այս ես-ի համար:

«Ինչո՞ւ վրկեց վիս իրմէ եւ ժամանակը եղաւ ժամանակ, արձակ բացությունը քաղաքին: ...Այն ատեն անհայրությունը եղող»:

Սա որբության փորձառությունն է: Որբության կապը դատարկության հետ ուղղակի է. այն ծննդեան կապ է: Լռությունն ու համրությունը ցոյց են տալիս իրենց միևս երեսը՝ սնուող որբությունից, անտնությունից ու անհայրությունից: Կարծես թէ սա զրկուածության այն պահն է, անհրաժեշտ այն դատարկությունը, որը տեղ է բացում ոչ-աշխարհի գոյության համար:

«Անունը փոխեցին, կարծես համր էր անանուանելիին հետ, որբություն, կը մտնէր այլատարր օտարություն: Ելաւ անօթի, վերադարձաւ պորությունը խօսքին, որ թող ահա միսի պէս կտրեմ բերնէս»:

Սահմանին կանգնածի խելագարության խօսքն է սա, որ անկարող է սահմանը անցնել, ինչպէս եւ անկարող է վերադառնալ, քանի որ կորստով ջնջուել է վերադարձի հնարաւորությունը: Սա կորուստն է «ինք»ի: Եւ կորստի ուժգնությունը հաւասարակշռում է խօսելու ահագինութեամբ: Բայց միևս կողմից, կորստով ձեռք բերուած խօսելու տեւականությունը

այս ես-ի համար արմատական անհրաժեշտություն է: Խօսելով է նա մերձենում այն լռութեանն ու համրութեանը, որը միւսների էությունն իսկ է:

«Գիտեմ, գիտցայ անոր համրությունը, անոր մունջ համբերությունը ցաւին՝ բերնին մէջ, անոր համակրությունը լռութեան»:

Դժուար է այստեղ խօսել միայն մարմնական կամ միայն հոգեւոր փորձառությունից: Աւելի շուտ այստեղ գործ ունենք *սրբապան խելագարության* ժամանակակից մի փորձառության հետ: Խնդիրն այս պարագայում ձայների՝ մէկից միւսին անցնող հերթափոխությունը չէ միայն: Այլ հենց դրա խորքում երրորդ ձայնի՝ միւսների, ինչպէս եւ իր, ուրուականային ինքնաշարժումին հետեւող՝ գոյաբանական դատարկությունից մարմնաւորումն է: Մէկի մահում մկրտուած ուժը միւսի մարմինն է: Ինչպէս մէկի մարմնաւորումը՝ միւսի մահը:

«Յանկարծ գիտցայ, որ գետնին վրայ էին ոտքերս, չկայի, կամ կը բխէի կոր հողէն դուրս, կը ժայթթէի, մարմնէս դուրս կու գայի եւ մարմին կ'առնէի. դէմքդ եղաւ, եկայ, կը դիմադրէի դէմքիդ, մինչ կը յօրինեմ քեզ հիմա ուր յարություն կ'առնեմ մաս առ մաս, կը մարմնանաս, կը սրբուիս, որովհետեւ մեռայ: Դուն, եւ ըրիր խօսքը կարելի»:

Այդ ինքնացնող շարժումը իրականանում է ոչ թէ միւսներին խօսեցնելով

կամ լեզու տալով, այլ ես-ի կազմաւորման համար արմատական խզումը փոխանցելով եւ նրանցից մնացած մնացորդները կրելով:

«Ապաստանեցաւ արկունին մէջ, մինչ կը կրէի, կը հագուէի այրող անոր շապիկը մնացորդ»:

Կամ՝

«Յանկարծ արհունեցաւ բերնիս մէջ, հոսեցաւ, սառեցաւ կարծես, կ'ուռէինք, կը կոկորդէինք, կ'ապրէինք կոր, կերանք անոր մարմինը բաժնրւած մաս առ մաս: Ի՞նչպէս կերանք, երբ չկար»:

Այս փոխանցումները յուշում են սուգի մի քաղաքականութիւն, երբ խընդիրը բնաւ էլ կորուստը յաղթահարելը չէ: Ես-ը անկարող է յաղթահարել կորուստը, քանի որ այն որոշակի տիպի հանրութեան գոյաբանական հենքն է:

«Կորուստը կ'աւանդէիր առանց խօսելու, առանց պայն քողարկելու, առանց անկէ խուսափելու: Անոր մէջ: ...Յաւանաբար գիտէիր՝ ես ալ դատապարտուած էի»:

Բոլոր ձայների կազմաւորման հենքում կորուստն է, սեփականի մահը: Ահա թէ ինչու է գրում «Շագունդ մահ էր»: Խօսքը ոչ թէ սեփական մահուամբ նոր կեանք ստեղծելու մասին է, այլ սեփականի մահուան: Սեփականի այս հիմնովին ոչնչացումը ես-ին բերում է կորուստը ասելու անընդհատութեամբ

նոր ինքնութիւն կառուցելու կէտին: Եթէ կորուստն է միակ փոխանցելին, ուրեմն դա է միակ վերարտադրելին: Այս տեսանկիւնից դիտուած՝ ֆիզիքական աւարտը դեռեւս մահ չէ:

«Ո՞վ գիտէ ո՞ւր մեռաւ, անյայտ, ձիաւոր: Այդ գիտենք: Անանուն: Առանց պատմութեան, առանց վերջի, եւ արդէն բոլորը կը նմանին իրարու, նոյնն են: Առանց պատմութեան: Կամ չմեռաւ: Այո, չմեռաւ»:

Կորուստը վերարտադրելու հնարաւորութիւնից գրկուածութիւնն է, որ նրան վերածել է ուրուականային գոյութեան: Գուցէ թափառող ու հանգիստ չգտնող ոգի, «մեռելները կրնային ետ գալ»: Այս ձայնը ամբողջ ընթացքում հատուածական է, որքան էլ այն ներկայանում է մարդկային կեանքի ու ամօրեայ իրականութեան հատումներում: Խման է, խապոտ, կեղտոտ շապիկով ու անլուայ մազերով, ահա նստած է խմբի կենտրոնում՝ ասեղնագործ ուղը ձեռքին: Եւ միայն երգելու պահին է, որ կարծես չքանում է հօր պատկերի դիւային հատուածականութիւնը:

«Պատկերը կը թուի ապաստած ըլլալ աղէտէ մը անթուական, բացակայ, հաճոյքի պահդ՝ բռնուած աչքիդ մէջ, որ պետք է այլեւս չտեսնել»:

Այս ամբողջացումը սակայն ակընթարթային է: Միեւնոյնն է, նա տեղ չունի: Ունի միայն ինքն իր մէջ ամփոփուելու հնարաւորութիւն (կէտի փոխաբերութիւնը հիմնական փոխաբերու-

թիւներից մէկն է այս գործում եւ այն միայն այս ձայնի հետ կապուած չէ): Ասում է՝ «Մահը չապրեցանք, որովհետեւ տոհմ չունէինք»: Առանձնացուած այս գոյութիւնը նշանակում է գոյութիւն առանց շարակարգի: Միեւնոյնն է՝ համայնքը բռնուած է դիւայնութեան տենդով. նոյնիսկ եթէ ձայների լռութիւնն ու համրութիւնը խօսքի են գալիս, խօսքի անընդհատութիւնը դիւայնութեան նշանն է:

Երրորդ ձայնի ծաւալուող խօսքի ընթացքը հասնում է իր ծայրագոյնին գործի նախավերջին հատուածում, որ ամբողջութեամբ յուղարկաւորութեան տեսարան է: Երրորդ ձայնը անուանում է՝ *գրող* է: Բայց հենց միւսից անուանուելով է, որ իրաւունք է ստանում մի տեսակ շարակարգելու ձայների յաջորդականութիւնը:

«...այն որ կու տաս, տարագրուող կամ անհնէքնացող անուն գրողի, հանգչող աստ եւ ի վիհ վաւերութեանն Գրիգորի, որդի Յակոբայ եւ որդի Գրիգորի»:

Շրջում է ձայների յաջորդականութիւնը՝ երրորդը սկիզբ է գալիս ու առաջինը վերջ է գնում: Այս պահին է թերեւս մէկ անգամ եւս դիւայնութիւնը չքանում, որովհետեւ բոլոր ձայները հաղորդակցւում են միմիանց: Ի հարկէ սա երեւակայուող շարակարգում է: Հաղորդակցման գործողութեամբ՝ լուռ վկայութիւնից մինչեւ խօսելու՝ բառերի եկող ցանկութիւնն ու դրանք գրի վերածելու կարողութիւն, վաւերացւում է մի ժամանակ, որը կորստի տեւականացող ժամանակն է:

¹ «Հատուածներ հօր» գործը հրատարակուել է «Կամ» հանդէսում, թիւ 3-4, 1986: Ապա հրատարակուել է առանձին գրքոյկով:

Գրիգոր Պըլտեանի «Մանտրաներ»-ու ձեռագրէն էջ մը ▷

ՀԻՆՉ ՆԿԱՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Էլիզապեթին եւ Չարեհ Որբունիին հետ, Փարիզ, 1971-1972

Լուսանկարին հրաշքը անգամ մը եւս, որ կարելի կը վերադարձնէ բոլորովին մոռցուած պահ մը, կարծես ուրիշ մէկը բեզ յիշեր աւելի ճշգրիտ կերպով քան դուն, եւ այդ պահուն ո՞վ, ի՞նչ էիր, չէիր տեսած անգամ Էլիզապեթին *splendeur*-ը, Որբունիին ակներեւ ցանկութիւնը քննելու նկարողը, ապա տրուելու գործիքին: Առաջին անգամ իր Վեցերորդ թաղամասի աշտարակային եօթներորդ յարկի տան մէջ եղեր էինք Յարութիւն Քիւրքճեանն ու ես, Սորպոնի մեր դասընթացքներու մէկ ազատ ձգած ժամուն 1967-ի նոյեմբերին կամ դեկտեմբերին: Յետոյ՝ դարձանք գրեթէ դրացիներ, ՍԷՆի երկու ավերէն: «Մենք»ի սերունդին թերեւս միակ գրողը որ յաջողեցաւ նորոգել ինքզինք, ի՞նչ կ'ըսեմ, եղաւ գրեթէ նոր, ժամանակակից գրող մը, «Թեկնածուն»ով, «Ասֆալթը»ով, «Սովորական օր մը»ով: Ուսանելի: Վերջին անգամ եկեր էր զիս տեսնելու հիւանդանոց, 1980-ի հոկտեմբերին, ձեռքին «Եւ եղեւ մարդ»ուն մասին ուսումնասիրութիւն մը, որ մնաց անտիպ: Գոհ կը թուէր, բայց անձկոտ: Խօսողէ աւելի կարդացող, մտիկ ընող մըն էր Որբունի, որուն օրը կարծես թէ տակաւին չէ ծագած:

Ա. Ալիքեանի հետ, Վենետիկի ամառնային դասընթացքներէն իր դարձին, Փարիզ սեպտեմբեր 1991

Ինչի՞ մասին կը խօսուէր այդ երեկոյին եթէ ոչ այն ատեն անտիպ, «Սիպիր հոտող» Ծղրիդին: Այսինքն՝ բանաստեղծութեան որուն հրահանգին կ'անսար մէկը, միւսը՝ կը հերքէր: 1965-ին, «Բագին»ի շրջանակին մէջ «Բարեյուսոյ հրուանդանը» եղաւ Ալիքեանին յայտնութիւնը: Յետոյ՝ մեր առաջին հանդիպումը՝ Մոսկուա, 1971-ին, հպանցիկ գրեթէ, այնքան Աբրահամ կ'ապրէր երկիւղը արգելքին: Բանաստեղծ մը՝ որ լքեց ամեն երկիր, դուրսն ու ներսը, եւ որուն միակ երկիրը բանաստեղծութիւնը եղաւ: Բանաստեղծութիւնն ալ միակ տեղը ուր բառերուն կը տրուէր առիթը երկրորդ անգամ ապրելու: Բառերուն վերապրումը ո՞վ պիտի արարէ եթէ ոչ խօսողը:

Յովհաննես Գրիգորեանի եւ Վահէ Օշականի հետ, Փարիզ, Նոյեմբեր 1992

Եզակի հանդիպում մը՝ այդ օր, երբ Վահէ Օշականը Սան-Ֆրանսիսքոյէն, Յովհաննէս Գրիգորեանը Երեւանէն ժամաներ էին իրամէ բոլորովին անտեղեակ: Արդիւնքը՝ եռաձայն գրոյց մը պիտի ըլլար հայ բանաստեղծութեան շուրջ: Վահէն, առաջին անգամ լսած էմ «Բագին»ի կազմակերպած ընթերցումներէն մէկուն, Պէրուլթ 1965-ին, երբ Այբբենարանի մէկ հատուածը պիտի դատուէր: Ո՛չ Պատուհանը կարդացած էի, ոչ Քաղաքը: Մարդ երբեմն երկար ժամանակի պէտք ունի հասնելու համար այսքան մօտիկ ու մնայուն բանի մը: Յովհաննէսին, Հայաստանի 60-ական բանաստեղծներուն նման, ծանօթ էի ընթերցումով: Մարդը տեսայ Երեւան 1987-ին, երբ գրած էի արդէն «Յ.Գ. ժամանակին դիմաց» անգետեղելի յօդուածս:

Արփիկ Միսաքեանի եւ Արթօ Չաքմաքճեանի հետ, «Յառաջ»ի խմբագրատան մէջ, 1997

Խմբագրատունը տեղ՝ ուր կրնայիր հանդիպիլ ոեւէ մէկուն ու բոլորին: Փարիզը այս է: Ոեւէ մէկն ու բոլորը: Երբեմն նաեւ ոչ ոք: Հոս աւելի կէս դար օրագրողը որ օր մը նետեց գրիչը ձեռքէն, բովը՝ նոյնքան ալ յարատել բանդակագործը: Լրագիրը յաճախ ժամանակ չունի մտածելու ժամանակը: Կը փակի անոր: Իսկ Արթոյի շնորհիւ կը հասկնաս ինչ է եւ ինչ չէ բանդակ մը: Ատաղծ ու ձեւ, կերտուածք, կանգնում՝ այն որ կը կոչուի «Կոմիտաս» կամ «Նարեկացի», կամ «Շաւարշ Միսաքեանի դիմանկար» կը յօրինէ տարածքը իբրեւ միջոց: Մեր նայուածքը հոն տեղ կը գտնէ ու կը բնակի:

Ասատուրի հետ, Փարիզ 2001

Հին մեղսակցութիւն մը՝ սկսած 1967-ին, Փարիզ: Հին ու մշտակայ հրապոյրը պատկերին: Երբեք, ոչ մէկ էջ պիտի կարողանայ ըսել ինչ որ կայ պատկերին մէջ ու կը մտածէ անով, անոր մէջ, անոր ետին: Բանաստեղծութիւնը կը բախի պատկերի լուծեան, նկարչութիւնն ալ լեզուի ձայնեղութեան: Ասոր համար թերեւս մուսաները յոգնակի են: Նման խնդիր թափանցելու համար գրեր էի *Objets et debris*-ն: Յետոյ Հատուածներ հօրը: Ասատուրի նկարչութեան գօրութիւնը կու գայ բոլոր ջնջուած, չբացած բաներէն: Պատմութիւն՝ գերծ յիշողութենէ ու յիշատակէ: Դէպի խորք մը անպեղելի, դէպի տեսնելիութիւն (1997):

ԲԱՌ, ՊԱՏԿԵՐ, ԺԱՄԱՆԱԿ

ՀՐԱՅՐ Ե ԱՆՄԱՀՈՒՆԻ

ՀՐԱՅՐ Ե ԱՆՄԱՀՈՒՆԻ

Ճնած Պեյրուֆ
Լիբանան,
Համազգայինի Ն.Փ.
Ճեմարանի
շրջանաւարտ
Է:Հայկազեան Գոլժճի
մէջ թուարանութեան
եւ քննադատութեան
հետ կարճ ընդհարում:
մը ետք անցած է ALBA
ճարտարուեստի
ծրագրին: 1984-ին
փոխադրուած Սան
Ֆրանսիսքոյ ուր San
Francisco Art Instituteի
BFA եւ MFA
ծրագիրները
աւարտած է,
մասնագիտանալով
փորձարական ֆիլմի
մէջ: Գործերը
ցուցադրուած,
պատահուած եւ
սփռուած են Սան
Ֆրանսիսքոյ, Լոս
Անճելոս, Նոր Եորկ,
Փարիզ, Երեւան, Art
Dubai, Sharjah Biennale,
Pratt Manhattan:
Խմբագրած է Նոր
Եորկի ArteEastի 2014-
ի Spring 2014-ի թիւը,
նիւթ ունենալով
Լիբանանահայ
Արուեստագետները եւ
Քաղաքացիական
Պատերազմը: :
Հիմնադիրներն են Սան
Francisco Armenian
Film Festivalին, ինչպէս
նաեւ Նոր Եորկի
Desnelle Collectiveին:
Հարցազոյցի նիւթն է
Մարկ Նշանեանի ԿԱՄ
Հանդես թիւ 6-ին:
Ներկայիս կ'ապրի Լոս
Անճելոս:
www.ehrayr.com

այլուն պատկեր

անշարժ

կը կենար մակերեսին վրայ

կը կապուէր բոլոր

մակերեսներուն

խորութեան խաբկանքով»¹

...

ԲԱ – Եւ միւս գիրքերը, ամեն անգամ որ պատում մը կը գրես միջտ հարց մը կ'ըլլայ:

ԳՊ – Միշտ հարց մը կայ, միշտ հարց մը կայ: Պատմութիւն պատմել ինքնիրեն համար զիս բան չ'ըներ, չէ: Պէտք է խնդիր մը ըլլայ ետեւը:

ԲԱ – Հըմմ...

ԳՊ – Եւ այդ խնդիրը զիս աւելի կը հետաքրքրէ, որովհետեւ պատումը այդ խնդիրը կը դարձնէ մտաչելի: Գիրքեր կան օրինակ, որոնց մէջ զիս կը հետաքրքրէ ձայնը: Մարդկային ձայնը: Կամ ուրիշ բան մը՝ պատկերը: Պատկերը: Պատկերը: Եւ ուրեմն պատկերները այնքան բան են ...

ԲԱ – Պատկերը կեդրոնական բան մըն է, այսինքն «Սեմեր»ը կը սկսի պատկերով, հատոր մը կայ ամբողջ «Պատկեր»ի: Ամբողջ բան մը կայ...

ԳՊ – Այո՛

ԲԱ – Մարկին երկրորդ հատորին մէջ պիտի կարդանք:² Քու քովդ ինչ է պատկերը: Ինչո՞ւ համար այդ պատկերի վրայ կեդրոնացումը:

ԳՊ – Պատկերը երկդիմի բան մըն է: Այսինքն առանց պատկերի կարելի չէ մտածել: Արիստոտելը կ'ըսէ «չես կրնար մտածել առանց պատկերի»: Ուրեմն աս բանով պատկերը մտածելու կերպ մըն է: Պատումն ալ մտածելու կերպ մըն է: Բայց կայ նաեւ պատկերամարտութիւն կոչուածը, որ պատկերին դէմ է, պատկերը ջնջելու: Երկուքն ալ կը բանին թեքստին մէջ: Եւ պատկերը անշուշտ... գիրքերը կը մեկնին պատկերէ, բայց երբեք չեն բաւարարուիր պատկերով: Պատկերը տեսակ մը անցման տեղ մըն է: Յետոյ պատկերը նաեւ կը մեռցնէ այն տեսարանը, որուն մասին է: Ամբողջ ճիգդ պիտի ըլլայ պատկերին կեանք տալ, այդ

պատկերին կեանք տալ պատումի շնորհիւ:

ԲԱ – Յըմմմ

ԳՊ – Պատումը կու տայ կեանք այդ պատկերին մէջ, հայերէն ֆիժէ (figer) բառը չունինք...

ԲԱ – Սառած...

ԳՊ – Սառած, սառած բանին, որ կայ, որ միեւնոյն ատեն պատկերը տեսքի կը բերէ, երեւելի կը դարձնէ բան մը որ այլապէս պիտի չըլլար: Ուրեմն պատումը իբրեւ խօսք, դրուագներու շարունակական ընթացք մը եւ պատկերը իբր կըտրուած բան մը, ատոնք զիրար ամբողջացնող, եւ այդպէս կը մտածեմ: Երբեք չյանձնուիլ պատկերին: Օրինակ կը մտածեմ անմիջապէս որ պատկերը կ'ըլլայ՝ պատկերին մէջ կ'ոյնան մարդիկ, պատկերը տեսակ մը անկում է: Միեւնոյն ատեն միակ ձեւն է բաները փրկելու, այսինքն պահելու:

ԲԱ – Յիշողութիւնը փրկելու:

ԳՊ – Յա՛ փրկելու կամ պահելու: Յետեւաբար այնքան միանշանակ բան մը չէ:

ԲԱ – Յիշողութեան տեղը կ'առնէ, պատկերը կը դառնայ յիշողութիւն: Ձեւ կու տայ յիշողութեան:

ԳՊ – Այո:

ԲԱ – Բայց զիրն ալ յիշողութեան ձեւ կու տայ:

ԳՊ – Այո, բայց նոյնը չէ: Պատկերը ունի անմիջականութեան պատրանքը: Պատկերը...

ԲԱ – Դիմացդ է

ԳՊ – Կ'երեւի: Պատկերը կ'երեւի, զիրը չ'երեւիր: Երբ որ կ'ըսենք գրուած պատկեր: Օրինակ՝ բանաստեղծական պատկեր: Ի՞նչ է ասիկա չեմ գիտեր: Պարզապէս բաներ որոնք բառերը կը յուշեն, բայց երբ քու առջեւ ունիս այսինչը կամ այնինչը բոլորովին տարբեր բան մը կը ստեղծէ, երեւելիութիւն կու տայ մտովին քու տեսածիդ: Աւելի ճիշդը երեւելիութիւն կու տայ մտովին տեսածիդ, այն որ դուն մտքով կը յիշես եւ ան որ դուն կը տեսնես, օրինակ՝ ենթադրենք Անթիքան այնպէս որ մտքիդ մէջ կայ եւ ինչ որ կայ պատկերին վրայ առարկայական կերպով երբեմն հիմնովին տարբեր են:

ԲԱ – Ընդհանրապէս պատկերը տեղը կ'առնէ միւսին, այսինքն կը յիշես ինչ որ պատկերին մէջ կայ:

ԳՊ – Պատկերը թոյլ կու տայ որ սբագրես մէջ մը եւ նաեւ տեսնես բաներ, որոնք երբեք տեսած չէիր: Օրինակ, Էլմոնի, աւելի ճիշդը Վերժինին պատկերին մէջ թաշկինակը չէ՞, այդ թաշկինակը պատումին մէջ շատ բան չէ, բայց երբ պատկերին վրայ կը տեսնես կը հասկնաս ամէն բան:

ԲԱ – Նաեւ պատկերի դեմ բան մը ունիս, պատկերի տիրապետութեան, մեր ժամանակը ձեռով մը պատկերի տիրապետութեան ժամանակն է:

ԳՊ – Կան բաներ, թեքստեր գրած եմ ուր բնաւ պատկեր չկայ: «Էր»ին մէջը, մէկ երկու կտոր կայ ուր ջանացած եմ առանց պատկերի գրել: Այսինքն նոյն ատեն առանց ածականի, առանց բաներու, առանց այդ յաւելեալ բաներուն, որոնք խօսքը կը պատկերաւորեն: Միայն բայերով: Հիմա ասանկ, պիտի ըսես՝ աս ինչ է, մարդը ժամանակ ունի եւ ասանկ բաներով կը զբաղի:³

01:35:08

Եւ ինծմէ անշուշտ պէտք է խնդրուէր որ գրէի առանց պատկերի գրակա- նութեան յղացքին մասին: Ոչ թէ հակա-պատկերին, այլ որպէս խնդիր՝ թերթուածէն կամովին զեղչուածին: Խնդիր մը, որ պատասխաններ կրնայ ունե- նայ, բայց՝ ոչ լուծում: Խնդիրը այս իմաստով ինքն իր լուծումն է, այսինքն եթէ լուծ- ուի պէտք է նոր խնդրի վերածուի: Կեանքի մնացած խնդիրները երբ լուծուին այլեւս խնդիր ըլլալէ կը դադրին, առանց անպայման պատասխան ըլլալու:

Նախքան այդ, քիչ մը նաւարկենք կառուցականութեան եւ յետ-կառուցա- կանութեան ալեկոծ ջուրերուն մէջ, որովհետեւ հոն կը տեղաւորուի գրողին կողմէ գրութեան խնդրականացումը: Տարագումներ, որոնք կը պատկանին նաեւ կերպարուեստի աշխարհին: *Modernism* անուանուածը, շարժումը եւ ոչ թէ բա- ռին ենթադրած իմաստը, լաւագոյն օրինակն է: Այն որ տասնամեակներէ ի վեր արդէն կը նախատուի որպէս ազգային կամ մշակոյթներու նկատմամբ անտար- բեր, յօնքերը բարձրացուցած, քիչ մը վերերէն թռչող, ոչ մէկ ընկերային արժէք ու օգուտ ունեցող, ոչ տառապող ոչ ալ տառապեցնող, տիրապետող մշակոյթի քաղթենի ժամանց մը, այսինքն ազգային մշակոյթները, պատմութիւնը ու անոր բարձրացուցած մտահոգութիւնները զանցելով՝ կ'արտայայտուի մարդկայինի մակարդակին վրայ, այնպէս մը որ ամբողջ մարդկութիւնը միեւնոյն հարթակի վրայ է արդէն եւ ուրիշ մտատանջութիւն, անձկութիւններ ու ներքին նուաճում- ներ չունի: Իմ կարծիքովս, ասիկա ամենէն պարզունակ եւ միամիտ քննադատու- թիւնն է, որովհետեւ ոչ մէկ արուեստի գործ կայ որ մշակոյթէ մը, կամ զայն խնդրականացնողէն չէ բխած, ոչ ալ ազգային մշակոյթէ մը եկած գործ կայ որ կառոյց չունի: Երկուքն ալ պէտք է յարատեւ հարցաքննուին, նորոգուին: Հետա- քրքրական է որ այս քննադատութեան հիմը *binary*-ն է, կա՛մ այս կա՛մ այն, կա՛մ մեզի հետ կա՛մ մեզի դէմ, երբ բազմազանութիւն կ'ուզէ առաջարկել: Յետ- կառուցականութիւնը կամ յետ-արդիականը երկու այդ մօտեցումներուն մէկ- տեղումն է:

Հիմա այսքան միայն, բայց պարզապէս տակաւին չզիտցողներուն համար ես կու գամ կերպարուեստի աշխարհէն որ պէտք է բացատրէ քիչ մը վերոնշեալ «անշուշտ»:

Եւ քանի կու գամ այդ աշխարհէն, ուրեմն պետք է գիտնամ թէ ինչ է պատկերը, որ տեսանելի է եւ գիրը որ անտեսանելի է: Բայց մինչեւ հիմա դուք գիրերս չտեսաք, ոչ ալ բառերս ոչ իսկ պարբերութիւնները, Բագինի այս թիւը, մինչեւ հիմա ձեր կարդացածները, հակառակ անոր որ դարերով՝

«Մութը ինկաւ տողին վրայ»

Իսկ կերպարուեստը որ կը տեսնէք ու չէք կարդար: Չէք մտածեր իսկ կարդալ, ոչ այս լեզուով ոչ ալ իր իսկ բնիկ լեզուով:

Պետք է հարցաքննեմ: Պատկերին նկարն է որ տեսաք, թէ նկարին պատկերը: Այս փոխաբերումը մէկ ուղղութեամբ է միայն թէ երթուդարձը արտօնուած: Իսկ պատկերացումը, պատկերացուածը որ մարմնացած չէ տակաւին: Այն որ սահմանուած տեւողութենէ կախեալ չէ, բացի կեանքէդ, շրջանակի չ'առնուիր, կրնայ գոյակցիլ զանազան պատկերացումներու հետ նոյն պահուն գուգահեռներու խառնիճաղանճին լայնքին ու երկայնքին: Պատկերացումը կրնայ կախեալ ըլլալ նախագոյ պատկերէ մը, եւ կամ բոլորովին յղացքային, երբեք հարազատ, եւ կամ տակաւին *mimesis*-ի չհասած անարատ, բիւրեղ: Կամ ալ մերկացնող, ցանկահարոյց, հեշտագին, սիրաբանող:

«Այսքան հեռու եկանք
Որպէսզի քեզ կորսնցնեմ»

(Էր, էջ 21)

Յոս պատկերացում կայ բայց պատկեր չկայ: Կայ նաեւ ժամանակ: Իսկ ժամանակը, *big bang*-ին այս կողմի ցարդ դրականը, առանց պատկերի գոյութիւն կրնայ ունենալ: *Big bang*-ը միայն ժամանակն է որ գոյացուցած է թէ պատկերն ալ հետը: Պատկերուածը, ոչ թէ իրը: Պատկերը գիտակցութեան պետք ունի, որպէսզի պատկերանայ եւ պատկերացուի: Այսինքն, ինքն իր պատկերացումին պետք ունէր որպէսզի ըլլար: Գիտակցութեան *Big bang*-ը եղած է: Կը ներքէ հոս եզակի *Big bang* կը գործածեմ, հակառակ անոր որ բազմաթիւներու տեսաբանութիւնը աւելի տրամաբանական կը գտնեմ, որուն ամէն մէկը իր առանձին ժամանակն ու տարածութիւնը ստեղծած է:

Մտքի ուստումի մը պետք ունէինք, որպէսզի նաեւ ընդունէինք ժամանակի առաձգականութիւնը, դարձդարձիկ, ձգուող պրկուող, արագացող-դանդաղող, տակաւին տարածուող, եւ ոչ թէ միայն ծնունդէն մահ միապաղաղ *one way* գծիկ մը: Գրականութիւնը եւ մասնաւորաբար բանաստեղծութիւնը շատ աւելի ատակ է ժամանակի այս երեւոյթները ընդգրկելու, արտայայտելու, մարմնաւորելու քան ֆիլմը եւ երաժշտութիւնը, արձանագրուածը, բացայայտ միջատարերը:

Երբ հասանք այսքան հեռուները:

Ամէն կարդացող կարդացած վայրկեանին կը հասնի հոն: Յոս ժամանակը քուկդ է, գրողինը չէր:

«մութն է զիս խօսող
եւ զիրերը անցնող իմ միակ տեւողութիւնը կարելի»
(Հակաբերթուած, էջ 32)

Իսկ բառին ժամանակը: Ոչ թէ տեւողութիւնը: Ոչ ալ բային գործողութեանը:
Գրելով, կարդալով եւ կամ ըլլալով ժամանակը: Ժխտականէն դրական անհունը,
եթէ անհունը այդ օրէնքներուն կ'ենթարկուի: Յղուացուածի՞նը: Շարադրուածը
ինքն իր տեւողութիւնը կը ստեղծէ, բայց ժամանակը:

«աքտորը բեզմէ
ուր չկասս
այս աքտորը բեզմով»
(Էր, էջ 21)

Անկարելի աքտորը որ վայրագուրկ է: Ոչ մէկ տեղէ ոչ մէկ տեղ: Ոչ մէկ տեղ ոչ մէկ
տեղէ: Միաժամանակ հեռացուիլ մը եւ հեռացում մը: Բռնի: Ակամայ եւ
համակերպ: Ամչնալէն:

«դուն որ ունիս
խոհուն
ոչ մէկ անուն»
(Էր, էջ 21)

Հայերէնը որ գետին չի կոխեր, մանաւանդ Սփիւռքի մէջ: Զունի որ կոխէ:
Հողեր ունի բայց ոչ սահմաններ, սահմանադրային իրաւունքներ: Շատ *action*
ֆիլմներ ալ չունի: Դէպի ներս կ'արշաւէ: Հո՞ն է որ արկածախնդրութիւններ,
ասպատակութիւններ կը փնտռէ: Ցանկապատուած՝ ցանկութեանց շուրջ պատ
բաշած: Կը կրէ: Կրաւոր է: Պոռչտալով կը մրմնջայ, կ'ողբայ, բայց չի բնորոշեր,
չ'անուաներ: Գերակայ ուժերուն կ'աղերսէ, հիմա ալ *digital* շերեփ մը ձեռքին:

«եւ կը կռթնիս
այս լեռներու առընչութեան
ծովու
անապատին
եկար
կը յօդես
կը ներբռնես
կը յանձնես»
(Էր, էջ 21)

Դո՛ւն, հապա ո՛վ: Յիմա, հո՛ւ, այն անապատային տարագրութեանդ մէջ:
Դիմացդ բացուած էջի ինքն իր Վերոնիբային:⁴
Ձայնը բայց... : Տարածայնութիւնը, տիեզերական շողարձակումին մէջ առա-
ջին օրէն բռնուածը:

«աւագագնաց
հեռաւորէն զիս աւելի՛ հեռաւորին
օդին
բացուեցաւ միջոցը օդին
կը բացուիս
թռիչք խորտակման
կը սլանաս
ուսս ի վար կը հակիս
կոչունքին
կոչումին քեզ
բզկտող
եւ կ'ամբերեմ բարձրը քու քայքայումը կենդանի
օդին
ո՛չ մէկ օդին
որ կը գոցուի
վերին շնչառութեան
նրբանցքին
նեղութեան, ձայներ»
(Էր, էջ 21-22)

Առաջին ստորակէտին հետ շունչ մը ամնելու եւ լսելու, մտիկ ընելո՛ւ:
«Արուեստագետը այն է որ կը լսէ, ոչ թէ այն որ կը գրէ, այսինքն գիրքերէ
առնուած ճշմարտութիւններ է որ մեզ կը փոխանցէ»:⁵

«այսքան հեռու
կը քանդակեն արձաններ հնչողութեան
կ'արձակեն
քեզ մատներէս դէպի երկիր
դէպի
դրախտ մը հրդեհի ու ջուրերու
կար հոս
կար հոն
կար անդին
անկարելին»
(Էր, էջ 22)

Եւ ահա, պատկերի մը տեսարանը հազիւ ուրուագծուելու, ուճանայու սկսած՝ «կը յօղէ» կը ներբռնէ, կը յանձնէ հոն, անդին, անկարելին, եւ կը դադրի ամբողջանալէ, կազմաւորուելէ ու շրջանակուելէ: Մտքիդ մէջ ուճացող *balon*-ը կը պայթի եւ կը վերադառնայ նախ քեզի, ընթերցողին, բառերուն հագած իմաստներէն կախուած հարցական շուարած նայուածքիդ, *IQ*-իդ, գիտցած եւ չգիտցած գրականութեան պատմութեանդ: Վիարաւորուած եսիդ: Մտաւորական երեւակայական զգայարանային ոլորտներէդ կ'անցնի, նախակրթարանէն զմոտուած հաւասարները կը ցնցէ, խմբագրին կարդացած առօրեայ ասպարեզինը կը թօթափէ: Ետքը էջին տեսքին տողադարձներէն ու կարդացող նայուածքէդ կը ցատկէ ու խորունկ կը ներշնչէ: Կը բաղդատէ, կը բազմապատկէ շալկած հետը գաղթակայանէ-գաղթակայան փոխադրած ցուցչականին հետ: Ու դարձեալ տողին մուրին մէջ կ'իյնայ:

«այսքան հեռու

կը մտնեմ անհունօրէն քու ջլատիչ մտերմութեան
եւ քու

վերջէն ահարկու

կը սկսիմ մեծ այլայլումը վերջին
թերեւս ըլլայ նորէն ներդաշնութիւն անդաշն
ձայնին միջեւ ու մոռացման
օ դուն-ոչ-ոք-ամենայն-չեղելութեան
օրինեալ ըլլայ քու ոչինչը օրինեալ
ահա ցերեկն աւելի մուշ
եւ գիշերը կիզիչ աւելի»

(Էր, էջ 24)

Իսկ այս պարագային ինչ ըսել է պատկերամարտ ըլլայ, երբ արդէն իսկ զեղչուած պատկերն է որ կը քանդուի, անոր դէմ է մարտը: Եւ ոչ միայն մարտի կ'երթայ գրականութեան անդրադարձնել տալու թէ այդ է որ կը քանդէ, այլ կ'ընէ ինչ որ աւելի դժուար է, կը քանդէ կառուցելու իսկ ընթացքին: Անժամանակ:

Տօնական խզումով:

¹ Հակաքերթուած, էջ 32:

² Մարկ Նշանեանի մամուլի տակ գտնուող հատորին՝ *Պատկեր պատում պատմութիւն* հատոր 2, Ակտուալ Արուեստ, Երեւան 2016:

³ Հարցազրոյց Գրիգոր Պըլտեանի հետ: Տես <https://www.youtube.com/watch?v=aUcYsYD3sWg>.

⁴ Թորինոյի պատանքին լատինական անունը, Vera Icona, Իսկական Պատկեր արտայայտութեան վրայ հիմնուած:

⁵ Գրիգոր Պըլտեան, «Վահէ Օշական՝ Միջնարար» վաւերագրականէն (1994-2016):

ԵՐԿՈՒ ԵԴԻՊՈՍՆԵՐԸ

ՄԱՐԿ ՆՇԱՆԵԱՆ

2010-ին գրեցի Գրիգոր Պլյուտեանի վիպաշարին (աւելի ճիշդ՝ վիպաշարի առաջին հինգ հատորներուն) մասին «Քայքայումի ժամանակը» վերնագրուած աշխատասիրութիւն մը, որ լոյս պիտի տեսնէ Պատկեր, պատում, պատմութիւն շարքիս 2-րդ հատորին մէջ (Ակտուալ Արուեստ, Երեւան, 2016): Այդ աշխատասիրութեան վերջին բաժինն է, որ կը ներկայացնէմ հոս: Նկատի կ'առնէ վիպաշարին երկրորդ միաւորը եւ անոր մէջ պատմուած «հարուած»ը:

ՄԱՐԿ ՆՇԱՆԵԱՆ
Ծնած է Փարիզ:
Ուսողութեան
դոկտորականը
աւարտած է Փարիզ,
փիլիսոփայութեանը
Սթրասբուրկի
համալսարանը:
1995-էն 2007
վարած է Նիւ Եորքի
Գոլումպիա
համալսարանի
հայագիտական
ամպիոնը, որմէ ետք
վիսչեւ 2015
դասաւանդած է
Իսթանպուլի
Սապանճը
համալսարանը:
Յեղինակ է
բազմաթիւ
ուսումնասիրական
յօդուածներու ու
գիրքերու, որոնցմէ
նշենք «Կամ» հանդէս
վերլուծական (վեց
թիւ՝ 1980-2005),
Âges et usages de la
langue armenienne
(1989), "Writers of
Disaster" (2002), "La
Perversion
historiographique"
(2006), "Entre l'Art et
le temoignage:
Littératures
arméniennes au XXe
siècle" շարքէն ետք
հատոր (2006-2008),
"Le Sujet de l'histoire"
(2015) եւ «Պատկեր
Պատմութիւն»
շարքի Ա. Գատորը՝
«Փիլիսոփայական
բարեկամութիւն մը»
խորագրով (2015):
Այժմ կ'ապրի
Լիզպոն:

Վ ԱՐԱԿԱՏԱՐԱՅԻՆ ՎԷՊ

Ծրագիրը բերինք իր աւարտին: «Պատկեր»ի խորհուրդին տրամադրեցինք մեր ուշադրութիւնը: Վկայութեան եւ ինքնակենսագրութեան փոխադարձ պայմանաւորութեան շաւիղներուն հետեւեցանք: Բացատրեցինք ինչպէ՛ս վեպը ստիպողութեան տակն է տեւաբար՝ իր էութիւնը եւ իր ծնունդը պատմելու, որպէս ժառանգորդը վկայութեան: Ցոյց տուինք, որ մեկն ու միւսը կը պատմուին անդադար, վիպաշարին մէկ վեպէն միւսը, ծայրէ ծայր, ինքնակենսագրական տարբերակներով, որպէս անցք, որպէս ուրացում եւ սուգ, որպէս վերջնակալում, որպէս վերյառնում, որպէս ազատագրում պատկերներու աշխարհին մէջ գրօսաշրջիկի իրավիճակէն, որպէս մոռացութիւնը յիշելու պարտականութիւն: Ինչ որ կը մնայ գրելիք յաւելուածական բնոյթ պիտի ունենայ, հետեւաբար: Բայց ինչն է պակասը: Ծարքին երկրորդ վեպին՝ «Յարուածը»ին, շատ տեղ չտրուեցաւ

նախորդ էջերուն մէջ: Կարծես շարքին կատարածին՝ վիպական փորձընկալումին կարելի ըլլար հետեւիլ մինչեւ ծայրը առանց այդ մէկ վեպին, երկրորդին, կամ ալ՝ այդ մէկը դուրս ըլլար շարքէն, տարբեր՝ միւսներէն: Այո՛, շատ տեղ չտուինք հարուածին, սկզբնական էջերէն անդին: Ընթերցողը կը յիշէ, որ «Յարուածը»ի առաջին տողերուն ընդմէջէն ուզեցինք ցոյց տալ վաղակատարի նշանակութիւնը Պլյուտեանի վիպաշարին մէջ, վաղակատարին կարեւորութիւնը իր վիպական կիրառումին մէջ: Հոն վաղակատարը առնչուած էր ձայներուն, բլուրի կիներուն, ընդհանուր բամբասանքին, գրեթէ անանուն պատումին, ուրեմն նաեւ բերանացի աւանդութեան, բանաւորի գերակշռութեան: Հեղինակը այդտեղ կ'օգտուէր արեւմտահայերէնի ընձեռած մէկ բախտաւորութենէն (բախտաւորութիւն, զոր արեւմտահայերէնը կը բաժնէ թըրքերէնին հետ եւ խորքին մէջ՝ փոխառած է թրքերէնէն), որպէս գործիք, որպէս ուղենիշ, վեպին սահմանը գծելու համար կրկին, ծնունդ տալու համար

վիպական կարողության եւ կարողականության: Գրականությունը պետք ունի անդադար վերասահմանելու ինքզինք, կարծես չգիտնար ինքն իր էությունը, անհրաժեշտությունը զգար նորանոր բեմադրությունները բնորոշելու իր իւրայատկությունը, օրինակ՝ պատումին, պատկերին եւ պատմության դեմ յանդիման, ու այդ բնորոշումը կատարելու այսօր աւելի քան երբեք, երբ մեկ կողմէ՝ պատմություն, պատում եւ

հետեւ անհասկնալի կը մնար պատմողին բաժանումը ինքն իր միջեւ, առաջին տողի «կ'ըսէ»-ն սկսեալ: Ո՞վ որու կ'ըսէ, կը հարցնէինք: Մանուկը չափահասին, պատմողը գրողին: Շատ լաւ գիտէինք, որ այդ լուծումները գոհացուցիչ չէին, եւ ամեն պարագայի պետք ունէին առնչուելու ինքնակենսագրական դարձի եւ վիպական ծնունդի հարցերուն հետ: Եւ ուրեմն պետք է կարդալ «Յարուածը», յաւելուածական ընթերցում մը նուիրել անոր:

Գրականությունը պետք ունի անդադար վերասահմանելու ինքզինք, կարծես չգիտնար ինքն իր էությունը, անհրաժեշտությունը զգար նորանոր բեմադրությունները բնորոշելու իր իւրայատկությունը...

«Յարուածը» վեպին հանգոյցը հայրասպանություն մըն է, դէպք մը, որ պատահած է պատմողին լսողության եւ հասողության դաշտէն ներս, իր մանկության, դորդած է բլուրի մանրաշխարհը, թերթերուն մէջ լուրի նիւթ դարձած է, թէեւ նուազագոյն չափով, յետոյ տարիներու ընթացքին՝ մասամբ մոռցուած, մասամբ՝ առասպելականացած: Զիչ ետք ցոյց պիտի տամ, թէ ինչ ձեւով վեպը կը պեղէ դէպքը, անոր նախատուեալները եւ անոր արձագանգները: Բայց ահաւասիկ ինչ որ սոյն վեպը կը գատորոշէ շարքի միւս միաւորներէն: Ճիշդ է, որ անոնց պէս՝ այս մէկն ալ տեղ կու տայ մանրաշխարհի մեծ բերանին, ճիշդ է, որ դէպքը առիթ կը դարձնէ բլուրին բնակիչները նկարագրելու ինչպէս որ էին, զիրենք խօսեցնելու ինչպէս որ կը խօսէին, տալով հարազատության փնտռութի մը տպաւորությունը, ճիշդ է վերջապէս, որ դէպքին ծուէնները հաւաքողը ինքզինք (եւ իր որոնումը) կը բեմադրէ, ինչպէս միւս վեպերուն մէջ: Եւ սակայն կը տարբերի անոնցմէ: Միակն է, որ դէպքի մը պեղումին կը ձեռնարկէ: Միակն

պատկեր կը գրաւեն գիտակցական ամբողջ դաշտը, ու միւս կողմէ՝ վկայություն կոչուածը կը ստանայ նոր օրինավիճակ: Բայց մուտքի բացատրությունը բաւարար չէր: Շատ կանուխէն ներմուծուած ըլլալով, պետք ունէր շքիուելու վեպի կիրառումին հետ, ինչպէս որ զարգացուեցաւ ան յաջորդ էջերուն մէջ, մասնաւորաբար «ինչպէ՞ս դարձայ գրող» հարցումին եւ հարցադրության հետ, վեպի ծնունդին ինքնակենսագրական տարբերակներուն հետ, վկայությունէն ժառանգելու արարքին հետ, նաեւ յիշողության եղանակներուն հետ, «ինչ է պատմությունը առանց յիշողության» հարցականին տրուած արձագանգներուն հետ: Այո՛, բայց ո՛չ միայն այդ: Սկիզբէն նաեւ գիտէինք, որ բացատրությունը անբաւարար էր, որով-

Է նաեւ, որ նիւթ կը դարձնէ հայրական «կողմ»ը: Միւս վեպերուն մէջ հայրը կար անշուշտ: Օրինակ՝ շարքին չորրորդ միաւորն ալ, «Պատկերը», հայրական կողմը կը բերէր յառաջաբեմ: Բայց հայրը կը մնար խեղդուած, շուք մը գրեթէ, անցնելու դատապարտուած, անխօս եւ չէինք գիտեր թէ ինչո՞ւ: Յոս «հարուած»ը կը հասնի հօր, ուղղակի կամ անուղղակի: Այդտեղէն կը սկսի վիպասանութիւնը: Ա՛յդ է, որ ստիպուած ենք հիմա նկատի առնելու: Կարծես վիպաշարի մուտքին, երկրորդ իսկ վեպով, հեղինակը ուզէր իր հաշիւը մաքրել հօրը հետ, հօր բարձրացուցած արգելքին եւ արգիլումին հետ: Կարծես գրելը, եւ ուրեմն ժառանգելը, վկայութիւնը խօսեցնելը, լռութիւնը գիրի վերածելու կարողութիւնը ձեռք ձգելը, ենթալեզուն աճեցնելը, քայքայումի ժամանակին նուիրուիլը, մոռացութիւնը յիշելը (նշելու համար միայն վեպի յատկանիշներէն ոմանք) կապ ունենային հօր կրած հարուածին հետ: Այս ամբողջը պարտինք հասկնալ: Բայց արդէն «Նշան»ին մէջ, Արեւիկը չէ՛ր ըսողը՝ «Մի՛ գրեր»: Կը գրուէր «Մի՛ գրեր»ը: Լռութեան հրամայականը կը դառնար գրառութեան աղբիւրը: Ո՞րն է սակայն հօր կրած հարուածը: Պիտի գիտնանք արդեօք երբեք: Եւ վերստին (նոր հարցում) ինչ կապ ունի այս ամբողջը պատմութեան եւ պատմականութեան հետ:

ԲԱՅՈՒՄ

Վեպը ունի վեց բաժին: Առաջին բաժինը կը ներկայացնէ դէպքը, եւ անմի-

ջապէս՝ տղուն ուղղուած հայրական արգելքը, լռելու պարտադրանքը: Դէպքին դերակատարները երեւան կու գան մէկ առ մէկ, սպաննուած Յամբարձում աղան, ոճրագործ որդին՝ Յովհանն, մայրը, մինչեւ իսկ հարսը՝ Թեփօրան, որուն մասին բամբասանքը անարգական բառերով կը խօսի: Բայց սկիզբէն իսկ, նաեւ, կայ տարբերութիւնը: Մէկը կարծես՝ կը պատմէ: Երկրորդ մը կարծես՝ կ'արձանագրէ, կը գրէ, կը վիպագրէ: Մէկը կը մեկնի վկայութիւններէն, պիտի հաւաքէ զանոնք, հետզհետէ պիտի վերստեղծէ համագիրը, որուն մէջ, ի դէպ, ինքն ալ կայ, հաւաքողը, պիտի վերակազմէ դէպքը, նախատըւեալներու հիման վրայ, պիտի պատճառաբանէ, պիտի մեկնաբանէ, եւ այդ ամբողջը ընելէ առաջ՝ պիտի յիշէ, պիտի մտնէ դէպքի առջին մէջ, դէպքի յափըջտակութեան մէջ: Իսկ մի՛ւսը: Միւսին մասին բացարձակապէս ոչինչ գիտենք: Ոչինչ գիտենք, որովհետեւ միւսը նոյնն է, որպէս արձանագրող, գրող, վիպագրող: Յամագրել, համադրել, վերակազմել, մեկնաբանել, ասոնք բոլորը պատմագետին (կամ հոգեվերլուծողին, կամ ոստիկանին) գործերն են: Անշուշտ, երբ դէպքին հոգեբանապատմագետը ինքը կը մտնէ դէպքի դաշտին մէջ, կացութիւնը կը փոխուի քիչ թէ շատ, բայց ո՛չ ըստ էութեան: Յամագրելէն, համադրելէն, վերակազմելէն, մեկնաբանելէն անդին, ըստ երեւոյթին, կայ եզր մը եւս: Այս մէկը անուն չունի: Ենթադրենք, որ առաջին եզրը վկային եզրն է՝ ըստ պատմագիտութեան: Երկրորդը նոյն վկային եզրն է, այս անգամ՝ ըստ գրականութեան: Բայց պետք

չէ խաբուիլ անուններէն: Այս չի նշանակեր, թէ գիտենք գրականութեան ինչ ըլլալը: Պէտք է հասկնալ տարբերութիւնը ըսողին եւ արձանագրողին միջեւ: Գործածելով վիպապաշտներուն բառապաշարը՝ պէտք է հասկնալ տարբերութիւնը, բաժանումը, պատումի երկրորդ եւ երրորդ կարողութիւններուն միջեւ: Եւ ամէն պարագայի՝ եզրերուն միջեւ չկայ բովանդակային տարբերութիւն: Վէպին երկրորդ բաժնին մէջ, պատմող-հաւաքողը կ'անցնի գործի, կը հարցապնդէ վկաները, կը կատարէ հաւաքողի իր պաշտօնը, այցելութեան կ'երթայ վկաներուն մօտ շատ աւելի ուշ շրջանի մը, ըսենք սպանութենէն տասը տարի ետք, կ'արձանագրէ վկայութիւնները տետրակի մը մէջ, կը կազմէ արխիւ մը: Կը խօսեցուն այս ձեւով Անթիքան, Նշանը, Վարսօ Տուտուն: Ամէն մէկը իր վարկածը ունի ոճիքին եւ դերակատարներուն մասին: Յետգիտէ կը հասկըցուի, որ հայրը աչք ունի եղեր հարսին վրայ, որ սպաննուողը յայրատ կողմ մը ունի եղեր, բայց նաեւ, որ պատմողին հօրը ընկերն է եղեր ատենօք (Էջ 83, «Էն լաւը պապադ գիտնալու է, հէջ չէն հարցուցած, չէր խօսեր մի, պապայիդ ընկերն էր...»): Յոս է, որ առաջին անգամ ըլլալով բացէ ի բաց խօսք կը նետուի հարսին. «Ըմմա ինչ տեսակ Յոսիսիմեանցցի ըլլալու է քի կը ձգէ ատ էփած աղուէսը մտնէ ծոցը, հաւտալս չի գար» (Էջ 87), եւ ա՛լ աւելի յստակ, նոյն էջին վրայ. «Այնքան որոշ, նորէն վերջնական, որքան դատավճիռ մը: Կարծես տեսած ըլլար, տեսած՝ այդ կրկնուող տեսարանը, երբ այդ Յամ-

բարձումը, կ'եսօրէ ետքերը պիտի բնանամ, կ'ըսէ եղեր, եւ ահա մարդը կը մըտնէր անոնց սենեակը, ինք տեսեր է, շատ շատ անգամներ, ինք գիտէր»: Արխիւային նօթերու այս կազմութիւնը կը վերջանայ Էջ 90, բայց յետոյ ունինք քանի մը էջ, ուր արխիւը կազմողը կը խորհրդածէ իր կատարած աշխատանքին մասին՝ զայն բաղդատելով հին քրոնիկագիրներու ըրածին. «Կարծես չեմ գացած մինչեւ ծայրը, չեմ գտած շրջագիծը, ուզած եմ պատմութիւնը փրկել մոռացումէն, ինչպէս կ'ընէին ատենին, երբ, լուրջ, պատասխանատու, կարծես կրելով ազգին բովանդակ ճակատագիրը իրենց փետուրին վրայ, կը բանային մագաղաթին առաջին էջը...» (Էջ 92): Պէտք է յիշել, որ «պատմութիւնը փրկել մոռացութենէն» նաեւ Արամ Անտոնեանի գործածած արտայայտութիւնն է «Մեծ Ոճիրը»ի առաջին էջերուն մէջ: Այդ խորհրդածութիւնները կատարողը հեղինակը չէ: Ո՛չ իսկ պատմասանն է, այսինքն՝ այն մէկը, որ կը պատմէ ինչ որ վէպը կը պատմէ մեզի: Կարդանք այս ապշեցուցիչ տողերը, Էջ 93. «Ամենէն խոցելի կէտը այս խօրժուած գրութեան անտաշ ըլլալն է, որովհետեւ, *կ'ըսէ*, աններելի միամտութեամբ մը, տարուեր եմ վաւերականով, ստոյգով, նոյնիսկ բարբառային նախնական գոյնին կարելի, երբեմն անտեղի վերարտադրութեամբ, բայց չեմ հասցուցած այդ հակումը առարկայական պատումի մը: Ապրեր եմ կարծես առասպելով մը, այդ մարդոց պէս ես ալ մնացեր եմ երկրի մը մէջ որ վիպումի երկիրն է: Չեմ գացած գրառումէն անդին...: Իրարու դէմ նետուած, իրարու անյարիր,

երբեմն սոսկապես ենթակայական վկայությունները դարձեր են վերջնական հաստատումներ...» (ընդգծումը ինձմէ, Մ.Ն.): Հաւաքողը կ'ուզէ ուրեմն գրել պատմութիւնը, ինքն է, որ կը խորհրդածէ իր կատարած աշխատանքին մասին, ինքն է, որ ինքնիրմէ առարկայականութիւն կը պահանջէ, բայց նաեւ կարգ մը, թերեւս գիտականութիւն մը: Իր հաւաքածները թերի են, որովհետեւ դէպքի պատմա-հոգեբանական վերակազմութեան չեն հաւասարի: Ինքը կը ձգտի այդ վերակազմութեան: Եւ քանի որ վէպին մեծ մասը այդ տեսակի վերակազմութիւն մը կը պատրաստէ եւ յետոյ կը հրամցնէ, մենք ալ մեր կարգին, անդադար, վերանորոգուած ձեռով, ստիպուած ենք հարց տալու, թէ ո՞վ է հոս խօսողը, վերակազմութեան ձգտողը, ամբողջ աշխատանքը կատարողը, պատմահոգեբանական վերլուծումները առաջարկողը: Կամ հակառակը՝ ո՞վ է այդ ամբողջը ընկալողը: Եւ եթէ նոյնն են մէկն ու միւսը, այն ատեն՝ ի՞նչ է այդ ճեղքւածքը, այդ ծերպը, նոյնին եւ նոյնին միջեւ: Պատմողը, վերակազմողը, պատմահոգեբանը, «ըսող»ը յայտնօրէն բոլոր ժանրերը, բոլոր սեռերը, բոլոր մեթոտները, բոլոր մօտեցումները, բոլոր մարզերը կրնայ որդեգրել փոխն ի փոխ: Պատմաբան է, դէպքին պատմաբանը, հոգեվերլուծող է, արխիւներ հաւաքողն է, բլուրին ազգագիրն է, կրնայ նաեւ բանաւոր պատմութեան մասնագետն ալ ըլլալ: Բոլորը միասին: Ընտրովի կամ միասնաբար: Ամեն ինչ է, բայց չէ՛ վիպագիր: «Ես գրող չեմ»: Եւ հոս «վէպ», «վիպային», «վիպագիր» բա-

ները ընդունել պէտք է կարելի եղածին չափ ժխտական իմաստով: Մինչեւ իսկ հոգեվերլուծողները պիտի չընդունէին, որ իրենց կատարած վերակազմութեան աշխատանքին մէջ «վիպային»ը որեւէ դեր ունի: Բացէ ի բաց ըսուած է. «Եւ հիմա փորձել հատուածային ճանաչումէն հասնիլ ընդհանուր պատկերի մը համարժէք է վերակազմելու պատուտուած, բզիկ-բզիկ եղած լուսանկար մը, որուն շատ մը մասերը կը պակսին, եւ որքան ջանամ իրարու առնչել ատոնք, կը մնան ծակեր, պարապներ, որ կրնամ անշուշտ ամբողջացնել թափ տալով երեւակայութեանս թռիչքին... ինչպէս

Պատմողը, վերակազմողը, պատմահոգեբանը, «ըսող»ը յայտնօրէն բոլոր ժանրերը, բոլոր սեռերը, բոլոր մեթոտները, բոլոր մօտեցումները, բոլոր մարզերը կրնայ որդեգրել փոխն ի փոխ:

ատենին երբեք չնկարուած մարդոց կենդանանկարը կը յօրինէին...: Այդ վիպային պատկերն է ուզածս» (էջ 94): Ո՛չ անշուշտ: Ուզածը առարկայականն է: Բոլոր մարզերը որոնց անունները շարեցի հոս, մինչեւ իսկ հոգեվերլուծումը, իրենց վերակազմած պատկերը, ըլլայ մեկնաբանութեան թէ վերլուծումի արդիւնք, կը հասկնան ու կը հրամցնեն որպէս պատահած: Թեական թերեւս, բայց պատահած: Այո՛, մինչեւ իսկ հոգեվերլուծումը: Ֆրէյտը ինքը՝ երբեք չէ շեղած այդ սկզբունքէն: Եզմարիտը եւ իրականը կը գուզադիպին, անբաւտելի են: Եւ քանի որ վերակազմուածը

պատահած է, ուրեմն պատմական է: Եւ ունինք այսպէս վերակազմուածի *պատմականութեան սկզբունքը*, որմէ որեւէ շեղում աղիտալի պիտի ըլլար, նշեալ բոլոր մարգերուն համար: Յոգեպատմաբանը այդ սկզբունքին կը հաւատայ, այդ սկզբունքին համաձայն կը գործէ, կը փնտռէ, կը հաւաքէ, կը մեկնաբանէ, կը վերակազմէ: Եւ մեր օրերուն «բանաւոր պատմութիւն» կոչուածն ալ այդ նոյն սկզբունքը կը տանի ծաղրանկարային համեմատութիւններու: Կը կրկնեն. չկայ ատկէ որեւէ շեղում:

Յոս կարծեմ բացատրել ուզածիս հանգուցային կէտին հասած եմ: Արդէն իսկ: Չկայ որեւէ շեղում նոյնիսկ «*Յարուածը*» գրող վիպագիրին համար (չեմ ուզեր ըսել Գրիգոր Պըլտեանի անձը,

Պըլտեանի վէպերը կատարեալ յեղափոխութիւն մը կը ներկայացնեն «գրականութիւն» ըսուած ոլորտին մէջ: Վէպը հոս կը մերժէ «վիպային»ը առաջին անգամ ըլլալով:

կ'ուզեմ ըսել այն մէկը, որ կ'ըսէ՝ «կ'ըսէ»): Եւ այդ է պատճառը, որ Պըլտեանի վէպերը կատարեալ յեղափոխութիւն մը կը ներկայացնեն «գրականութիւն» ըսուած ոլորտին մէջ: Վէպը հոս կը մերժէ «վիպային»ը առաջին անգամ ըլլալով: Ուրեմն ի՞նչ, պիտի հարցուի: «Վիպային»ը մերժելով, կը նոյնանայ արդեօք հոգեպատմաբանի ուզածին եւ կատարածին հետ, կը դառնայ հոգեվերլուծո՞ւմ, կը դառնայ բանաւոր պատմութիւն: Կը հպատակի պատմա-

կանութեան սկզբունքին: Ո՛չ անշուշտ: Կը ցուցադրէ զայն:

Գիտեմ: Անհարկի կերպով արագացուցի ընթացքը: Կը գտնուինք տակաւին վէպի երկրորդ հանգրուանին: Բայց անցնելէ առաջ երրորդին, կ'ուզեմ բան մը եւս աւելցնել, հոգեվերլուծումի մարզին վերաբերեալ: Ըսի վերը, թէ Ֆրէյտը երբեք չէ շեղած պատմականութեան սկզբունքէն: Յամառօտուած ձեւ մըն էր արտայայտուելու: Խորքին մէջ ինչ որ կը նկարագրուի հոս, վէպին ներքին յեղափոխութիւնը եւ պատմականութեան սկզբունքին ցուցադրումը, կատարելապէս անկարելի պիտի ըլլային առանց հոգեվերլուծումին յառաջացուցած յեղաշրջումին, պատմողական արարքէն կախեալ բոլոր մարգերուն մէջ: Այո՛, տեղաշարժ մըն է, որ տեղի ունեցած է Ֆրէյտի հնարքին դրոշմով, զադտնի տեղաշարժ մը ի հարկէ, որ փողով ու շեփորով ծանուցումի չէ արժանացած միջազգային մամուլի էջերուն մէջ: Այդ տեղաշարժը կը հասնի մինչեւ վկայութեան վերասահմանումը եւ Պըլտեանի վէպերուն թաքուն ծրագրաւորումը: Ֆրէյտը ինքը անձամբ՝ այս ձեւով հասկըցուած տեղաշարժին շատ ուշ անդրադարձած է, իր կեանքին ամենավերջին գրութիւններուն մէջ՝ «Մովսէս եւ միաստուածութիւնը» գիրքին (որ յատկանշական կերպով՝ «Վէպ մը» ենթախորագիրը կը կրէ), եւ *Die endliche und die unendliche Analyse* (Վերջաւոր եւ անվերջ հոգեվերլուծումը) վերնագրուած յօդուածին մէջ (որ իր կենդանութեան լոյս տեսած վերջին աշխատասիրութիւնն է): Երկուքին մէջն ալ,

կ'ուզե մինչեւ ծայրը հաւատարիմ մնալ պատմականութեան սկզբունքին, եւ երկուքին մէջն ալ՝ ըրածը ձերբազատուիլ է այդ սկզբունքէն, ուրկէ՝ երեւութական հակասութիւն մը, որ համահաւասար է սկզբունքի ցուցադրութեան: Այս մասին՝ աւելի հանգամանօրէն ուրիշ առիթով:

ԱՌԱՋԻՆ ԵՒ ԵՐՐՈՐԴ ԴԵՄՔ

Եւ այսպէս կը հասնինք «Յարուածը»ի երրորդ բաժնին: Յոն նախ ոստիկանական կամ դատական քննութեան մասին է խօսքը: Բայց շատ արագ կ'անցնինք ինքնակենսագրական պատումին, գերեզմանատան այցելութեամբ: Պատմուածը միշտ պատմահոգեբանի դիտանկիւնէն է: Ինքն է այցելողը, ինքն է այցելութիւնը պատմողը, կամ իր մասին է պատմուածը: Եւ քանի որ հոս շփոթութիւնը կրնար ըլլալ ճակատագրական, հեղինակը կը բազմապատկէ «կ'ըսէ»ները: Բայց ահաւասիկ քանի մը տող, գրեթէ առանց «կ'ըսէ»ի, ուր առաջին եւ երրորդ դէմքերը կը միջամտեն փոխն ի փոխ (Էջ 114). «Այդ կամ նման կիրակնօրեայ պտոյտներու ընթացքին կը հանդիպէր դամբաններու, որոնց տէրերուն անունները գիտէր, պարոն Խաչատուր, որ մեռած էր իմ ծննդեանս տարին..., քովը՝ պարոն Արտաշէս, որուն դէմքը աղօտ կերպով մնացեր էր մտքիս մէջ, կ'ըսէ»: Եւ վախճանած ուսուցչուհիի մը դամբանին առջեւ՝ «... ահա հիմա, վերջին անգամ, գրատախտակին առջեւ, հեգելու պա-

հը, երբ կը փորձէ ճանչնալ տառերը, կը վարանի, կը նայի Օրիորդ Թագուհիին, կը պսպղան աչքերը, կլոր թարթիչները կը դողան. չէի գիտեր որ այն ատեն անկարող էին արդէն կրելու արեւն ու ապրելուն մեծութիւնը...»: Քիչ մը անդին՝ «Քարերը կ'արձակէին *մէջս* պառկող առասպելին հատակոտորը...» (ընդգրծումը ինձմէ): Եւ այսպէս՝ անդադար, էջերով: «Իր» մասին կը խօսուի, բայց երբեմն «ինք»ն է, որ կը խօսի առաջին դէմքով: Գիտեմ. նոյնիսկ երբ առաջին դէմքով է, կայ ուրիշ մը, որ կ'արձանագրէ այդ առաջին դէմքին ըսածը, ուրիշ մը, որ գայն՝ այդ առաջին դէմքով խօսողը կը դարձնէ վէպին դերակատարներէն մէկը, գլխաւոր դերակատարը: Բայց արդիւնքը ապշեցուցիչ է: Այս (կամ նման) այցելութեան մը ընթացքին է, որ պատմողը կը տեսնէ իր հօրը գերեզմանը: Ինչո՞ւ սակայն այս այցելութեան երկար տեսարանը: Որովհետեւ պէտք է հասնինք այն պահին, երբ դէպքը յանկարծ կը վերադառնայ, երբ պատմող դերակատարը Մայրենիին՝ քսան տարի առաջ իր տղան ձեռքով սպաննուած Յամբարձումին կնոջ գերեզմանը կը տեսնէ: Դէպքը կը քսուի իրեն, կը յայտնուի երկվայրկեան մը, կրկին կ'անհետանայ: Վաղակատարով՝ «Կ'ըսէ, չէ իսկ կարելորութիւն ընծայեր այդ բոլորին, ելեր է գերեզմաննոցէն, գոհ ինքն իրմէ, հանգիստ, թեթեւցած, մտեր է քաղաք, արողներու աղմուկին մէջ» (Էջ 118), եւ հոս՝ ո՛չ միայն երրորդ դէմքով կ'ըսուի առաջին դէմքին ապրածը, այլ նաեւ, այո՛՝ վաղակատարով, արձանագրողը ամբողջովին օտարացնելով պատմո-

ղեն: Ու յաջորդ էջին սկիզբը, անմիջապես, ստեղծագործ, պահպանող մոռացումի մը մասին այս տողերը. «Սակայն չեմ գիտեր ինչպե՞ս, ինչո՞ւ, դեպքը չէ եղած անհետ: Մոռցեր էի, բոլորովին մոռցեր, բայց հիմա, կ'ըսե, կը թուի, որ այդ մոռացումը տեսական չէր, խորքին մեջ, այսօր կրնամ ըսել, որ այդ մոռացումը ուրիշ բան չէր եղած եթե ոչ անյիշողութիւն մը, աւելի խորունկ վերյիշումի մը սկիզբը, մոռցեր էի, կ'ըսե, վերյիշելու համար եւ այդ անյիշողութիւնն էր որ դիւրացուցեր էր մտաբերումը, մտաբերումէն անդին՝ մտայնականումը, երբեմն»: Հասկնալի է. յետամոռացումն է, որ ազդեցիկ է, կ'սպրի խորերը թաղուած, խորային կեանքով մը, ու աւելի ուշ կը վերադառնայ, աւելի ուժգին: Յետամոռացումն է, որ զինք պիտի մղէ խորացնելու դեպքին պարագաները, զայն պատմականացնելու, համազայնացնելու:

Իսկ թէ ինչո՞ւ դեպքը պետք է մտայնականում դառնար, այդ մէկը բացայայտ կերպով չէ ըսուած մինչեւ վէպին վերջին էջերը, բայց հայրը, անձնական հայրը, հեռու չէ դեպքի վայրէն: Չոհր հօր ընկերն էր: Եւ հայրը բացարձակապէս կ'արգիլէ, որ խօսուի դեպքին մասին: Այդ արգիլումին դէմ է, որ գրառութիւնը կը ծնի, անկէ կը ստանայ իր թափը: Որդին կը գրէ արգիլումին մօտիկը: Բայց այնքան ատեն որ արգիլումը չի մտնէր որդիին մտորումներու ծիրին մէջ, կամ կը մտնէ միայն որպէս լռութիւն, պատմողը եւ արձանագրողը կը մնան երկու, բաժնուած իրարմէ: Այս ամբողջը յստակ է արդէն իսկ գերեզմանի տեսարանին մէջ. «Հայրիկիդ հար-

ցնէիր, ըսեր էին, երբ հետաքրքրութեան նշաններ ցոյց տուեր էի. իսկ հայրիկէն մնացած էր միայն մէկ տպաւորութիւն. սո՛ւս ծօ, ըսուած կտրուկ, ապտակի մը պէս, եւ լռութիւնը» (էջ 119), կամ՝ «հայրիկին հետ այս հեռաւոր ամնչո՞ւմն էր արդեօք որ զինք մղեր էր, առանց իսկապէս անդրադառնալու արարքի նշանակութեան, խօսեցնելու դեպքին հեռուէն կամ մօտէն տեղեակ մարդիկը» (էջ 120): Այս երրորդ գլուխին մէջն է ամէն պարագայի, որ կը սկսինք հարց տալ թէ ուրկէ՞ կու գայ տղուն հետաքրքրութիւնը, մտաբերումն ու մտայնականումը հայրասպանութեան դեպքին նկատմամբ: Գիշդ է: Մտայնականումը կու գայ, ենթադրենք, սպաննուած հօր եւ անձնական հօր մօտիկութենէն, լռութենէն, խլուրդի գոյութեամբ ապրող յետամոռացումէն, անյիշողութենէն: Բայց ասիկա պատմողին մտայնականումն է: Իսկ արձանագրողինը:

ՍՏՅՊԻՆ ՈՐՈՆՈՒՄԸ

Պատմահոգեբանական ծրագիրին լրծուած տղան կ'ուզէ ուրեմն ձերբագատուիլ եւ պաշտօնական տարբերակէն, եւ մասամբ բանաւոր փոխանցումի ենթակայութենէն, ըսենք, կամ վիպային հանգամանքէն: Չ'ուզեր երեւակայել զինք հետաքրքրող ճշմարտութիւնն է: Գճմարտութիւնը պատմական է: Յաջորդ գլուխին մէջ պիտի այցելէ միակ վկային, որ ողջ մնացած է, այսքան տարիներ ետք, իմա՝ հարսին՝ յուսալով, որ անկէ պիտի կարենայ քաղել վճռա-

կան մանրամասնություններ, կամ գուցե լման ճշմարտություններ: Յարսին այցելության երթալու գաղափարը սակայն հետեւանքն է յայտնութեան մը: Հին, մոռցուած, յիշողություններուն մէջ թաղուած դէպքին վկաններէն մէկն է, թաղին բնակիչներէն մէկը՝ Մեխակ Յայկուհին, որ ճամբան ցոյց կու տայ, «երբ պիտի մեկնէի տունէն ու քաղաքէն» (էջ 125): Վերջին վայրկեանի յայտնություններն ուրեմն, գրեթէ պատահական, որմէ կը սկսի դէպքին վերադարձը: Անցեալն է, որ կը վերադառնայ՝ ստեղծելով այդ տարօրինակ զգացումը, որ ունինք, երբ վիպային անցեալը, կորսուած, առասպելի վիճակին վերածուած անցեալ մը կը խուժէ ներկային մէջ: Ես/ինք ըսողը, պատմողը կը տեսնէ ուրեմն կինը, նախկին հարսը, Յայկուհիի պատուհանէն. «Որքան կինը կը քալէ գառիվերէն, իսկ ես կը ծռիմ պատշգամէն, հետեւելու համար անոր դանդաղ քայլուածքին, այնքան կը հակիմ զգայություններու այն տարտամ ու խուլ ցանցերուն, որ կը յայտնուէին մէջս, երբ կը դիտէի վարէն պատշգամի բազրիքին կոթնած հարսը» (էջ 133): Եւ քանի որ այս երրորդ գլուխը մոռացումի եւ վերյայտնութեան տարտամ խաղին նուիրուած է, ահաւասիկ յայտնություններն մը եւս, հինէն լսուած խօսք մը Յամբարձումին մասին, խօսք մը, որ մոռցուած զացած էր, եւ որ հիմա յանկարծ իմաստ կը ստանայ, խօսք մը, որ այդ Յամբարձումը մօտիկը կը դնէ Սեդո հօրեղբօր, այն մէկուն, որ (1918-1920 տարիներուն) կինը Յալէպ ձգեր է, Կիլիկիա գացեր է կռուելու եւ հոն էլ նահատակ եղեր է: Անոր «խենջար»ը Յամբարձու-

մը բերեր է եւ յանձներ է հօր, որ մինչեւ իր մահը պահեր է գայն, պահեր է որպէս նշխարք մը: Հոգեվերլուծողները այդ առարկային նշանակությունը թող վերբերեն:

Վերյայտնութեան նուիրուած գլուխէն ետք, ահաւասիկ նախկին հարսին, դէպքի հարսին՝ Թեփորային յատկացուած գլուխը: Պատմողը այլեւս գանցած է մոռացությունը: Մտած է վերըստին պատմութեան մէջ: Այցելութեան կ'երթայ այդ «վաթսուննոց» կնոջ (էջ 155), միակը, որուն համար դէպքը առասպելական չէր ու չէ: Ինչ պիտի ըսէ ոճիրին մասին, իրենց ընտանեկան խաղաղ կեանքը նկարագրելէ ետք: Ժամանակաւոր նոպայ մը, կ'ըսէ, կը կրկնէ գրեթէ բառ առ բառ պաշտօնական տարբերակը: Մինչեւ իսկ սուտ կը խօսի՝ ըսելով, որ ինքը հոն չէր ոճիրին օրը: «Բայց ինչպէ՞ս, կ'ըսէ, ինչպէ՞ս գիտնալ ստուգապէս»: Ստոյգը այն է՝ ինչ որ կը հակադրուի վիպայինին: Բան մը շահած է սակայն այդ այցելութեամբ, տեսակ մը մտերմություն տոամի մասնակիցներուն հետ: Եւ հոս արդէն իսկ կը սկսի վերստեղծել, պիտի ըսէի գրեթէ՝ հնարեյ, պատրաստելով ինչ որ պիտի գայ հինգերորդ բաժնին մէջ: «Ինչպէ՞ս վերակազմել այն տարտամ զգայությունը, որ ունեցայ պահ մը, չանդրադարձայ բոլորովին ատոր, այն հեղուկ, քողի նմանող ու զիս պարուրող գրգիռը, հոսք մը գրեթէ, որ կը բխէր, կ'արտածվար միայն ոճիրի, հեշտութեան, վայելքի ու բրտութեան աղբիւրէն ու կը տարածուէր սենեակին մէջ» (էջ 187): Ոճիրը՝ լաւ, բայց հեշտությունն ու վայելքը ուղղակի վերակազմուած ճշմարտու-

թեան մաս կը կազմեն: Ճշմարտութիւնը հոս արդէն իսկ դարձած է իրականութիւն: Այցելութենէն կը մնայ միայն «պարապ» մը, «այդ պարապը, կ'ըսէ, այդ լեցուն պարապն էր որ կը մնար, այն որ կ'ամբարուի, ինքզինք կը պահպանէ, ինքզինք չտուող, էջի մը պէս» (էջ 190):

Եւ այսպէս կը հասնինք հինգերորդ բաժնին, այն մէկուն, որ նուիրուած է ոճի ի հոգեպատմական վերակազմութեան: Պէտք չէ մոռնալ մղիչ ուժը այս քննարկումին: Սովորելի Եղիպոսին նման, պատմողը հոս կը քալէ ոճի մը հետքերուն վրայ, առանց անդրադառնալու, որ այդ հետքերը կը վերադարձնեն զինք դէպի իր անձը: Կառոյցը անշուշտ աւելի բարդ է, քան այն մէկը, որ կը կազմակերպէ Եղիպոս Արքան, քանի որ պատմողի եւ արձանագրողի ճեղքուածքը կայ այստեղ, անհրաժեշտ ճեղքուածք վկայութեան դարուն, այսինքն այն դարուն, երբ պատմականութեան սկզբունքը իր տիրութիւնը ընդարձակած է բոլոր մարզերուն վրայ, եւ երբ գրականութեան կը մնայ միայն մէկ բան, բայց էականը. այդ սկզբունքին ցուցադրումը, պատումը բարձրացնելով երրորդ կարողութեան: Վերակազմութիւնը ստիպուած է նկատի առնելու ընթացիկ մեկնաբանութիւնները, ու վերստեղծելու ցանկութեան եւ ոճի ամբողջ շրջածիրը, ընտանեկան տռամային բոլոր բաղադրիչները մէկ առ մէկ իրարու զօղելով: Ամէն ինչ կը սկսի Յամբարձումի անդիմադրելի ցանկութեամբ իր հարսին համար, երբ իր կնոջ մէջ շատոնց պաղած էին այդ կրակները, եթէ երբեք գոյութիւն ունեցած էին: Բանաւոր առասպելի վկա-

ներէն մէկուն խօսքը կը յիշուի, «տաք փուռը գտաւ, մէջը մտաւ» (էջ 210), եւ պատմողը արդէն իսկ իր մեկնաբանութեան մանր հիւսքով սկսած է պատել դերակատարները, ամէնէն փոքր նշաններու հիման վրայ. «Այն տենդին, այն արտակարգ բայց քաղցր կիրքին արձագանգը չի՞ գտնուիր Թեփոբայի խոստովանութեան մէջ, շատ կը սիրէր ինձի, հոգի կու տար»: Եւ ուրեմն որոշուած է: Վերակազմութիւնը անկողինի տեսարաններ կը ստեղծէ հարսին ու կեսրայրին միջեւ: Յովհաննէ, ապագայ ոճրագործը, որ հարսին առջին մէջ բռնուած է ինքն ալ, կը տեսնէ զիրենք (վերակազմողին համաձայն), կը խենթանայ, չի խօսիր: Կամ (տարբեր մեկնաբանութեամբ մը) Յովհաննէ եւ հարսը կը համակրին իրարու, կը գուարճանան, կը խաղան ձեռքի խաղեր, մինչեւ որ հայրը անդրադառնայ վտանգին եւ սաստէ երիտասարդը, արգիլէ: Երկու մեկնաբանութիւնները կը գոյակցին, կը յարմարին իրարու: Երբ տղան կը տեսնէ գուգաւորումը հօր եւ հարսին միջեւ, «այն ատեն զիտցաւ, կ'ենթադրեմ, որ քայքայումը սկսած էր» (էջ 220): Յասնելու համար կնոջ, տղան պէտք է ջնջէր այդ խոչընդոտը, որ լերան մը պէս կը ցցուէր դիմացը:

Վ ԻՊԱՅԻՆԸ ԵՒ ՎԻՊԱԿԱՆԸ

Այս վերակազմութեան ընթացքին, զարմանալի չէ, որ հայրերը շփոթին, արդէն այնքան մօտ էին իրարու: Տղուն (ոճրագործ տղուն) մտքին մէջ կը յառնէ,

իբր թէ, ուրիշ տեսարան մը, «երբ գիշերը, մութին մէջ, շատ առաջ, շատ առաջ, արթնցեր էր աղմուկէն, չէր գիտցած ո՛ր էր, նստեր էր, դարձեր էր մօր կողմը, եւ այն ատեն տեսեր էր հսկայ շուք մը որ հակած էր անոր վրայ, կարծես կը բզբտէր, որ դարձեր էր մէկէն, իր կողմը, / սո՛ւս ծօ, ըսեր էր հօր ձայնով» (Էջ 222): Երբ գիտենք որ «սո՛ւս ծօ»ն պատմողին հօր խօսքն է, որ կը կրկնուի քանի մը անգամ վէպին մէջ, լռութիւն պարտադրող, լռութեան մէջ սուգուելու եւ խեղդուելու խոստումով, այս մէկ «սո՛ւս ծօ» իսկապէս ընթերցողի ուղեղին մէջ այլքներ ու արձագանգներ կը ստեղծէ: Այս ամբողջը, որպէսզի վերակազմուի ինքնաբերաբար այն պահը, երբ մեռցնելու որոշումը կը կայանայ տղուն մէջ: Բիրտ, գրեթէ անասնական հօր մը պատկերը կը կերպարանուի իր (թէ մե՛ր) աչքին առջեւ: Բայց մայրն ալ իր պատասխանատուութեան բաժինն ունի եղեր: Բաժնած է իր անկողինը, զգուած է այդ մարդէն, ինչո՛ւ ինքը չըլլար տղան ոճրային արարքին մողողը: Եւ սհաւասիկ վարկածը դարձաւ իրականութիւն: Յոս այ, պատմողը (եւ արձանագրողն ալ իրեն հետ) ի՛ր մօր մասին չէ՛ որ կը խօսի, տպաւորիչ է հատուածը, մօրը մասին է. «Չէ՛ր բաւեր շարժիլ բնագողով, ըմբռնել տղուն հոգեկան խախուտ դրութիւնը, լարել, ստեղծել կլիման, տեւական գանգատը, տեւական անէծքն ու վարկաբեկումը մարդուն, որ ո՛չ հայր էր, ո՛չ ամուսին, ի՛նչ էր որ ան, ինչո՛ւ առի, երանի չառնէի, եթէ ալամին բերանը իյնալը չըլլար, կը ձգէի, կ'առնէի տղաքը ու կ'երթայի: Այսպէս լսեր եմ մայրիկը, անդադար

դժգոհ, անդադար փորձող խզումի քայլը եւ ետ կեցող» (Էջ 232): Վերջին նախադասութեան մէջ անցքը կատարուած է: Պատմողին մօր մասին է, ո՛չ թէ ոճրագործ տղուն մօրը: Թող ըլլայ բաղդատութիւն մը միայն, կացութիւնը հասկնալու համար ծանօթ վիճակի մը յիշատակումը միայն: Եւ հոս ամեն պարագայի՝ ետ քայլ մը կը կատարէ պատմողը, եթէ ինքն է տակաւին խօսողը: Կարծես ինքնզինք կը մեղադրէ, քիչ մը շատ հեռու գացած ըլլալուն համար, ըսի-ըսաւներու լարծուն գառի-վարին անձնատուր. «Կը հետեւիս, չեմ գիտեր ինչո՛ւ, առանց վարանումի, բուկը կը դարձնես բամբասանքներուն վկայութիւնը, կարծես թէ այնքան դիւրին ըլլար օրինագանցումը: Գրեթէ տարած՝ բու կարգիդ ատոնց թելադրած գայթակղեցուցիչ վէպէն, որուն մէջ ապրելէն կը հեշտանայ թաղեցին» (Էջ 235): Ուրեմն վէ՛պ էր, վիպայինի իմաստով: Պետք չէ՛ տարուեր ինքը այդ «վէպ»ով արդեօք: Այսքան դժուար է ուրեմն վիպայինէն ձերբագատուիլը: Եւ պետք է նշմարել «բու կարգիդ»ի երկրորդ դեմքը, մտերմութիւնը պատմողին եւ արձանագրողին միջեւ, նոյնութիւնը գրեթէ, որ պիտի հասնի իր կատարին վերջին բաժնին մէջ: Յոն չենք հասած տակաւին: Վերակազմութեան մէջն ենք, ասոր տարօրինակ օրինավիճակին յանձնուած, վիպայինին եւ վիպականին միջեւ: Ազդարարութիւն մըն է ինչ որ կարդացինք: Միշտ կայ վտանգը հոգեպատմականին սահմանը գանցելու, անցնելու միւս կողմը, վիպայինին կողմը: Բոլոր հոգեպատմական մարզերը (հոգեվերլուծում, ազգագրութիւն,

բանաւոր պատմութիւն) այդ վտանգին ենթարկուած են: Վէպը (պըլտեանականը) հոգեպատմականի սահմանին վրայ կը յառաջանայ, կը վերափորձարկէ գայն, կը յանձնէ ինքզինք սահմանի հակասական կամ յարակարծական տեղագրութեան: Եւ վէպ բառը այս անգամ կը գործածեմ վիպականի, ո՛չ թէ վիպայինի, իմաստով, հասկնալու եւ ընդունելու պայմանաւ որ վիպականը ստիպողութեան տակն է անդադար ինքզինք սահմանելու, ինքզինք սահմանելու վիպայինին դէմ, հոգեպատ-

պայինէն, բայց չի սրբագրեր, կը շարունակէ նոյն ընթացքով:

Յոգեպատմաբանը հօր եւ որդիին միջեւ յարաբերութիւնները նորովի կը փորձէ ուրեմն մեկնաբանել (հայրը կ'ուզէր հերոս երեւիլ տղուն աչքին, մինչդեռ խղճալի էր միայն), եւ յանկարծ, էջ 239, վերստին հայրիկն է, պատմողին հայրը, որ կ'առնուի որպէս չափանիշ, «ինչպէս հայրիկը, միշտ իր ամրափակ հեղինակութեան մէջ պահուլտած, միշտ գիտցողի, իրաւացի եղողի կըտրուկ շեշտով, որ կը սպաննէ ու ոչինչ կ'աճեցնէ»: Յոս հայրերը զանազանելի չեն: Յայրը կ'երեւի ինչպէս որ է, մերկ, ծիծաղելի, «վերէն վար մերկ, առանց այն շուքին, որ հայրութիւն կոչուածը դնելու է շուքը եւ որմէ կ'ակնածիս» (էջ 241): Յետոյ կայ յիշատակը այն զրգուելի պահուան, երբ հայրը տղուն ամորձիքներուն կը դպի, վստահ ըլլալու համար որ «իջած են», ատելութեան վերակազմուած սկզբնաւորութիւնը, այդ գերագոյն վիրաւորանքը, տղուն վրայ իշխելու կարողութիւնը: Եւ այս ամբողջը բացատրելէ ետք, «անկարելի չէ քեզի մօտենալ վերջին տեսարանին: Պէտք է բեմադրես կրկին, խմբագրես գայն» (էջ 246): Այս երկրորդ դէմքով յորդորին մէջ, պատմողին եւ արձանագրողին տարբերութիւնը անհետացած է: Անշուշտ պիտի չգտնուի բուն, միակ, վերջնական պատճառը, բայց կարելորդը հոգեպատմական վերակազմութիւնն է. «Բայց դուն կրնաս դնել այդ հայրն ու որդին դէմ դիմաց, վերջին ճակատումի մը ատեն»: Մէկը կ'արգիլէ, միւսը կ'ուզէ աշխարհը մաքրել այդ աղտեղութենէն: Եւ ահաւասիկ վերջին հանդիպումի

Միշտ կայ վտանգը հոգեպատմականին սահմանը զանցելու, անցնելու միւս կողմը, վիպայինին կողմը: Բոլոր հոգեպատմական մարզերը (հոգեվերլուծում, ազգագրութիւն, բանաւոր պատմութիւն) այդ վտանգին ենթարկուած են: Վէպը (պըլտեանականը) հոգեպատմականի սահմանին վրայ կը յառաջանայ, կը վերափորձարկէ գայն, կը յանձնէ ինքզինք սահմանի հակասական կամ յարակարծական տեղագրութեան:

մականի սահմանին վրայ: Սահմանումը երբեք չէ տրուած: Վէպն է, որ կը կատարէ գայն, իր ընթացքով: Բայց քանի որ նոյն բառն է, քանի որ երկուքն ալ «վէպ» են, եւ վիպայինը, եւ վիպականը, մոլորումը դիւրին է: Կրնայի մինչեւ իսկ ըսել որ մոլորումը օրէնք է: Այդ է պատճառը, որ արձանագրող-պատմողը (հոս, այս հանգուցային պահին, չեն զանազանուիր իրարմէ, հիմա հասկընալի է, թէ ինչո՞ւ) կը զգուշանայ վի-

տեսարանը, ուրեմն. «Ծօ նորեն հոս ինչ գործ ունիս, ըսած պետք է ըլլայ Յամբարձում աղա, ինչպէս վանելու շեշտով ըսած պետք է ըլլայ հայրիկը, երբ ըլլայի հոն ուր չէր սպասեր, ինչպէս կ'ընեն այս մարդիկը երբ իրենց հասուն մարդու իշխանութենէն վար կը նային ու կը դատեն տղոց արարքները» (Էջ 248): Յոս հասկնալի է, թէ ինչու պետք է մեր կարգին դանդաղ յառաջանալինք: Եթէ ոչ՝ անկարելի պիտի ըլլար հետեւիլ հայրերու այս գուգամիտութեան, այն հատուածին մէջ ուր, գուգադիպութեամբ, պատմողն ու արձանագրողը չեն զանազանուած այլեւս:

Եւ հիմա հայրն է այլեւս կեդրոնը: Գիրքին վերջին էջերն են: Յարուածը պիտի հասնի իր թիրախին (Էջ 264):

սո՛ւս որ կ'ըսէր, կը լսէի, կը թուէր թէ կը լսէի կլոր պարապ մը լեզուին տակ, չըսուած բաներու բովանդակ մը թելադրող, որ այլեւս մաս կը կազմէր իր ձայնին [...]. Մինչեւ վերջը այդ լռութիւնը պահպանեց, կոկորդէն բռնուած, խեղդուեցաւ այդ մնջութեամբ: Չես կրնար չմտածել, արդեօք ան չմեռա՞ւ անհասկնալի հարուածէն: Եւ ասոր համար է որ չես կրնար չըմբոստանալ... արդեօք ան չէ՞ր տառապէր անձնապէս գաղտնիքէն, որպէս թէ իրն ըլլար եւ զայն բողոքելով կ'իւրացնէր զայն բայց կը մեռնէր անով, թերեւս անկէ զարնուած:

Այո՛, բայց ինչո՞ւ հարուածը պիտի հասնէր հօր, անձնական հօր, սեփական հօր, պատմող-արձանագրողին հօր: Պահ մը պետք է յիշել շարքի չոր-

րորդ վէպին՝ «Պատկերը»ին կորսուած լուսանկարը, անգտանելին, այն մէկը, որ մէջտեղէն վերցուեր էր, թերեւս մօր ձեռքով եղած ճարպիկ ջնջումով, այն լուսանկարը, որուն ընդմէջէն տղան, պատմողը, պիտի ունենար փաստը հայրիկին երիտասարդական տարիներուն: Կապ մը կամ երկու լռութիւններուն միջեւ: Եւ ինչո՞ւ վերջին հաշուով հայրը «այնքան խորունկէն խռոված» ըլլար, «որ անկարող էր դիմադրելու հարուածին առանց լռելու, որով լռութիւնը պաշտպանութեան ձեւ մըն էր, սուգի ձեւ մը» (Էջ 261): Յարուածը հասած է հօր, առանց ո՛չ մէկ յաւելեալ բացատրութեան: Լռութեան համար բացատրութիւններ կը փնտռուին, սուգ, անկարողութիւն դիմադրելու: Բայց հարուածին համար: Շատ մօտիկ ընկերն էր, միդ է պատճառը: Բայց չէին տեսնուեր, կ'ըսուի, տարիներէ ի վեր: Ուրեմն վէպի տրամաբանութեան համաձայն կայ բան մը, որ բացատրութիւն չունի, այն, զոր կը կոչէ «գաղտնիք»ը: Յարուածը կը մնայ անհասկնալի մինչեւ իսկ այնքան նուրբ եւ այնքան հմուտ կերպով ոճիրին տեսարանը վերակազմողի աչքին: Գաղտնիքը կը խուսափի հոգեպատմական մօտեցումէն: Կը գտնուի լռութեան եւ արգիլումին ետեւ, այն նոյն արգիլումին, որ խենթեցուցած է միւս տղան, ոճրագործը, ու զայն մղած է սպանութեան, հարասպանութեան:

Այս վերջին գլուխին մէջ, որ մի-մի-այն հօր գաղտնիքին նուիրուած է, հոն, ուր հարուածը կը վերադառնայ տուն, ուր հայրերը կը շփոթուին, այլեւս բացարձակապէս չկայ նաեւ պատմողին

ու արձանագրողին միջեւ գաղտնի հեռազրույցները: Չկայ ոչ մեկ «կ'ըսե»: Փոխարենը քանի մը անգամ կայ «կ'ըսես» մը, կայ երկրորդ դեմքին մտերմությունը, որով պատմող-արձանագրողը կ'ուղղուի ինքնիրեն, «կը նայիս, կը մտնեցնես, իրարու քով կը բերես...» (Էջ 266), «այս է որ քեզ կը խոսվէ, վրիպած որդին» (Էջ 276): Նիւթը հոր տկարությունն է, հոր թշուառությունը, արգելքը, գորյարուցանելէ առաջ որդիին դեմ յարուցած է ինքն իր դեմ, եւ որմէ մեռած է, կ'ըսէ, որդիին փոխանցելով եւ տկարությունը, եւ լուրջությունը, եւ արգելքը, եւ ուրեմն զանոնք հասկնալու անհուն պարտականությունը: Պատմող-արձանագրողն է, մեկ անձ եղած այլեւս, ինքնիրեն հասած, իր ինքնութեան որպէս գրող, որ կ'ըսէ ինքն իր մասին, անշուշտ երկրորդ դեմքով (եւ ոչ վաղակատարային երրորդ դեմքով մը): «Դուն ալ շատ ուրիշներու պէս, կարող չես այդ ելքին, Յովհաննի արիւնոտ ելքին, չես տեսներ, չես տեսած հարուածը, որ ըզգեսներ հայրիկը, եւ իր կոկորդէն բռնուած ու վիրաւոր այդ մարդը անկարող ես խորտակելու կամ կրելու» (Էջ 267), եւ անդին «կարծես քու պատմությունդ ըլլար...» (Էջ 268), ու նորէն «կարծես քու արարքներդ ըլլային, որ յիշէիր, կը կրկնէիր զանոնք...» (Էջ 270):

ՎԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԿԱՌՈՅՑԸ

Ինչո՞ւ այսքան յուզում: Մտալկումը իմս է հիմա, եւ սակայն պէտք է փակել: Կ'ուզէի շարքին վէպերէն մէկը քննել

յետոյ՝ համադրել, եզրակացնել: Վէպը կը սկսէր ոճիրով մը, հայրասպանութեամբ մը: Ոճիր մը գործուէր էր հոն, անցեալին մէջ, ըսենք՝ յիսունական թուականներուն սկիզբը, քովի դուռը, գրեթէ: Պէյրութ ենք, մեր մանկությունն ու պատանեկությունն է, եւ ամէն պարագայի մենք ենք բոլոր վէպերուն հերոսը, շեշտուած կերպով, հատու կերպով ինքնակենսագրական: Ո՞վ՝ մենք: Անուն չունինք: Մանրաշխարհի մը բնակիչն էինք, հիմա չենք: Դարձած չափահաս, ոճիրին շուրջ կը սկսինք հետախուզական աշխատանք մը, հետըզհետէ աւելի մտալկիչ: Վկաներուն կը դիմենք, մեկ առ մեկ, վկայություններ կը հաւաքենք, կ'արձանագրենք: Պէտք է վերակազմենք դէպքը, վերստեղծենք դերակատարները, երեւակայենք ընտանեկան ու ընկերային համագիրը, վերակառուցենք դրոշմապատճառները, որոնք այդ տղան մղած են հորը վրայ կրակելու, երեք անգամ: Պատմագետ ենք ու հոգեվերլուծող միաժամանակ: Երկու մարզերը կը միացնենք մեկ անձի մէջ: Կ'ուզենք ստոյգին հասնիլ, իրականութեան ստոյգ կոտլանին, խարիսխին, չենք բաւարարուիր ըսի-ըսաներով, բամբասանքով, վկաներու կամ բանիմացներու շաղակրատութեամբ, տարածուած առասպելներով, ո՛չ իսկ դատական քննութեան եզրակացություններով, դէպքին շուրջ: Կ'ուզենք գործածել բանաւոր աւանդությունը, անկէ ցուցանիշներ քաղելու համար, ու վերադառնալու համար բուն պատահածին, վերակազմելու համար ստոյգ իրողությունը, հրամցնելու համար զայն մենք մեզի որպէս վարկածային, բայց

անհերքելի իրականություն: Եւ այդ ընտելու համար բացարձակապէս ուրիշ նախատուեալ չունինք: Ունինք միայն այն, ինչ որ բանաւոր աւանդութիւնը հիւսած է ու տակաւին կը հիւսէ դէպքին շուրջ այս մանրաշխարհին մէջ, զոր նաեւ ու միեւնոյն առիթով կը նկատագրենք: Վկաներու խօսքը, վստահելի կամ անվստահելի, այդ խօսքէն բխած մանրապատումները մեր միակ արխիւը կը հանդիսանան: Բայց արխիւ մըն են, անոնց հետ կը վարուինք որպէս արխիւ մը, որուն փոխանցած տեղեկութիւնները սակայն պէտք է զիտնանք մեկնաբանել, ի կատար հասցնելու համար մեր հետախուզական վերակազմութիւնը, իր եռակի բնոյթով, գրեթէ ոստիկանական, գրեթէ պատմական ու պատմագիտական, գրեթէ հոգեվերլուծական:

Մինչեւ հոս ոչինչ որ ըլլար յեղաշրջական: Շատ մը վիպագիրներ նոյն նախապայմաններով աշխատած են, նոյն ծրագիրը մշակած են: Այո՛, բայց ուշադիր՝ խօսեցայ յոգնակիով, ըսի «մենք»: Ինչո՞ւ «մենք», ո՞վ ենք մենք: Ո՞վ է հետախուզումը կատարողը, վկաներուն քով գացող ու զանոնք խօսեցընողը, տետրակի մը մէջ նօթագրողը, վերջին բուն վկան հետապնդողը, ետքը՝ վերակազմութեան ձեռնարկողը: Անուն չէ տրուած իրեն: Կոչենք զինքը (ինչպէս ըրինք մէկ անգամ նախորդ էջերուն մէջ) Եղիպոս, պայմանական անուն, կրնար ըլլար որեւէ ուրիշ անուն մը: Ուրեմն Եղիպոս հետախուզական աշխատանքին յանձնուած է: Իր էութիւնն է, ինք հետախուզողն է: Վէպին նիւթը այդ հետախուզումն է: Եւ ուրեմն, խորքին մէջ, կրկնակի վէպ մըն է

մեր կարդացածը: Ունինք նախ ոճիրին պատմութիւնը, որ կը յստականայ հետըզհետէ, զոր կը տեսնենք մեր աչքերուն առջեւը, վերակազմուած, լման, համոզիչ վերստեղծումով մը: Բայց ունինք նաեւ այդ վերակազմութեան տանող լման հետախուզական որոնումին պատմութիւնը: Եղիպոսն է միշտ, երկու բեմի վրայ միեւնոյն ժամանակ: Կայ ոճիրին տեսարանը: Եւ կայ երկրորդ տեսարան մը, այն մէկը, ուրկէ ինք կը դիտէ ոճիրը, որ հետզհետէ կը վերակազմուի իր ջանքերով, ի՞ր ու մե՛ր աչքին առջեւ: Եւ հոս ալ, իրականութեան մէջ, մասնաւոր նորություն մը չկայ: Ի վերջոյ ուրիշ ի՞նչ ըրած են մեկուկէս դարէ ի վեր՝ մարդկային կոչուած գիտութիւնները, գերմաներէն բառով մը՝ *die Geisteswissenschaften*, եթէ ոչ իրենք իրենց համար փնտռել գիտական օրինաւորութիւն մը: Ինչո՞ւ: Զունէի՞ն օրինաւորութիւն: Ո՛չ իբրեւ գիտութիւն, իբրեւ պատմողական մեկնաբանութեան գիտութիւնները: Հոգեվերլուծումով եւ Ֆրեյդի ինքնահարցադրութեամբ չէ՛, որ սկսած է ստոյգին ձգտող այդ արկածախնդրութիւնը, հոն ուր կար ու կայ միմիայն վկայութիւնը: Սկըսած է ԺԹ. դարու բանասիրութեամբ, բանասիրական կրթանքներով, եւ առաջին հերթին՝ համեմատական առասպելաբանութեան գիտութեամբ: Պատումին եւ պատմուածին հետ գործ ունէին այդ գիտութիւնները: Պէտք է մեկնաբանէին, հասնէին ստոյգին, պատումին ընդմէջէն, միայն ու միայն պատումին ընձեռած ցուցանիշներով: Կը վերակազմէին անդադար ոճիրին տեսարանը, եւ այդ իսկ վերակազմութիւնը կը

դարձնելին դիտարկումի առարկայ: Ճիշդ է, հոգեվերլուծումով է, որ լիովին յայտնի դարձած է այս կառույցը, երկու մակարդակով եւ երկու տեսարանով կառույցը: Հում նիւթը միշտ եղած էր վկայութիւնը: Եւ վկայութիւնը միշտ կը խօսէր ոճի մը մասին: Ֆրէնչոն է, որ լման կառույցը երեւան բերած է (բայց անշուշտ առանց զայն խնդրոյ առարկայ դարձնելու որպէս կառույց), հայրասպանութեամբ իր մտայլկումով, գործին մէկ ծայրէն միւսը, բայց նաեւ երկու մակարդակով տեսարանի կազմակերպութեամբ, եւ անշուշտ վկայութիւն/մեկնաբանութիւն գոյզին տայով քաղաքացիական լման իրաւունք: Ոճի-րին բեմը, վերակազմութեան բեմը: Երկու բեմ: Միշտ երկու: Բայց արդէն երկու չէին Սոփոկլէսի Եդիպոսէն ի վեր:

Հնարաւոր է ուրեմն ոճի մասին պարագաները վերակազմել մեր ձեռքին տակ եղած ցուցանիշներէն մեկնելով, բանաւոր վկայութեան արխիւը գործածելով: Ուշադիր. բանաւորը, բամբասանքը, առասպելը, իրենք իրենցմով արխիւ չեն կազմեր, բնական է: Արխիւ կը դառնան այն պահուն, երբ նկատի կ'առնուին որպէս վկայութիւն, որմէ կը մեկնի ստոյգին փնտռութիւնը, եւ այդ փնտռութիւնը կրնայ միայն մէկ ձեւ զգենուլ, մեկնաբանութեան ձեւը: Ուրիշ ո՛չ մէկ 2021-փելի տուեալ: Ուրեմն ոճի մասին պարագաները, պատմական եւ հոգեբանական վերատեղումով կը վերակազմենք ու կը հրամցնենք որպէս ստոյգ: Որեւէ մեկնաբանութեան ետին կայ պարտադրաբար ստոյգին հրամայականը: Ֆրէնչոն երբեք ուրիշ բան չէ ըսած ու չէ ըրած, կ'ըսէի վերը, յետոյ

թեթեւ կերպով մը սրբագրելով այդ բանաձեւը: Բայց սրբագրութեամբ կամ առանց սրբագրութեան, յստակ է, որ հոգեվերլուծական մեկնաբանութիւնը չի կրնար հրամցնել ինքզինք որպէս վկայութիւն, որպէս առասպել, որպէս հնարովի պատմութիւն: Ստոյգին հրամայականը կը սկսի այն իսկ վայրկեանէն, երբ բամբասանքը եւ բանաւոր աւանդութիւնը կը դարձուին վկայութիւն: Այս է, որ վերը կոչեցինք պատմականութեան սկզբունքը: Մեկնաբանական գիտութիւններու սկզբունքն է: Եւ հոս հայերէն բառ մը կը պակսի ինձի: Անշուշտ պատմականութեան սկզբունքը պատմականապաշտ (historiciste) սկզբունք մըն է: Եդիպոս կը վերակազմէ ոճի մասին իրականութիւնը, շատ լաւ: Բայց Եդիպոսին իրականութիւնը, ուրկէ՞ գիտենք զայն: Հոս պետք է մոռնալ պահ մը, որ ոճի մասին իրականութիւնը եւ Եդիպոսին իրականութիւնը նոյնն են: Այնքան ատեն որ ոճի մասին չէ վերադարձած տուն, Եդիպոս փնտռողն է, գիտունն է, պատմագիտական եւ հոգեբանական բոլոր մեթոտները կիրարկողն է, մեկնաբանութեան բոլոր նրբութիւնները գործադրողն է: Կը կրկնեմ ուրեմն. ուրկէ՞ գիտենք Եդիպոսի փնտռողութիւն մասին: Ամէն ինչ հրապարակային չէր ի վերջոյ, հասարակաց գիտութիւն չէր, նոյնիսկ եթէ ինքը թագաւորն էր Թէբէի: Պետք է ինքը պատմած ըլլայ, պետք է մէկու մը պատմած ըլլայ: Ուրեմն անգամ մը եւս՝ իր իրականութիւնը, հետախուզական աշխատանքին իրականութիւնը, կը ճանչնանք վկայութեան մը ընդմէջէն, իր իսկ վկայութեան ընդմէջէն: Չէինք կրնար

բանի մը հասու ըլլալ ամանց մէկու մը վկայութեան, նախընտրաբար դէպքին ու արարքին ամենէն մօտիկը գտնուող անձէն բխած վկայութեան: Եւ ո՞վ աւելի մօտիկը կը գտնուի ե՛լ դէպքին, ե՛լ արարքին, եթէ ոչ ինքը՝ Եղիպոս:

Ահաւասիկ ունինք այս ձեւով «վկայութիւն» եւ «վկայ» կոչուածին երկու մակարդակները: Կան ոճիրին վկաները: Վէպին մէջ բազմաթիւ են անոնք, բոլորն ալ հեռուէն կամ մօտէն կրնան իրենց վկայութիւնը բերել: Բայց կայ նաեւ արարքին, հետախուզական արարքին վկան: Եւ ո՞վ կրնայ ըլլալ այդ վկան եթէ ոչ ինքը՝ հետախուզողը: Յոյները, երբ Եղիպոս անունին տակ՝ կը ստեղծէին մէկու մը կերպարը, որուն գիտութիւնը կը հաւասարէր ոճիրին (ըսինք՝ ոճիրին իրականութիւնը եւ հետախուզումին իրականութիւնը վերջին հաշուով նոյնն են), կը պարզէին Էսկան հանգոյցը մեկնաբանական գիտութեան, այո՛, բայց միաժամանակ կը պարզացնէին զայն: Խորքին մէջ կ'անգիտանային վկայութեան այս երկու մակարդակները, կ'ուզեմ ըսել՝ որպէս *վկայութեան* մակարդակներ: Եղիպոսը որպէս վկայ, որպէս ինքն իր վկան, որպէս իր արարքին, իր հետախուզումին վկան, որո՞ւ պատմած է արարքը՝ փընտռութիւնը, հետախուզումը: Սովորելէ սի՛ն: Բայց Սովորելէն առաջ առասպելը չկար: Պատմած է մէկու մը, որ իր կարգին մեզի կը պատմէ պատմութիւնը, խելագար որոնումի, մտալը կու մի այդ պատմութիւնը, մինչեւ ոճիրին լման վերակազմութիւնը, մինչեւ որ ոճիրը հասնի փնտռողի եւ վերակազմողի դրան առջեւ: Ունինք հիմա եր-

րորդ մակարդակ մը: Առաջին՝ ոճիրը եւ ոճիրին բեմը: Երկրորդ՝ հետախուզական աշխատանքը որպէս արարք, որ նաեւ ոճիրը պատմելու արարքն է, եւ անոր բեմը: Երրորդ՝ հետախուզութեան (եւ հետախուզողին) մասին խօսելու-պատմելու արարքը: Այս երրորդ մակարդակին վրայ պատահածն է, որ ապշեցուցիչ է: Եղիպոս ինքնիրեն պատմեր է իր իսկ կատարած հետախուզութիւնը: Ինքն իր որոնումին մանրամասնութիւնները հաղորդեր է: Բայց ինքն է նաեւ, որ իր պատմածը ընկալեր է (յսեր է, արձանագրեր է): Ինչպէ՛ս գիտենք, որ ինքնիրեն պատմեր է, հաղորդեր է: Գիտենք, քանի որ ինքն է, որ պատմուածը, հաղորդուածը կը փոխանցէ (կը բեմագրէ ու կը բեմադրէ): Կայ այսպէս խելագարեցնող կրկնակիութիւն մը: Նոյն Եղիպոսն է հոս եւ հոն: Ինքն է, նոյնն է, եւ սակայն ինքնիրմէ տարբեր է: Պատմողն է, արձանագրողն է, երբեք շատ հեռու ինքնիրմէ, ինչպէս բերանն ու ականջը, եւ սակայն ինքնիրմէ բաժնուած, տարրական երկպառակումով մը: Յեռու՝ մօտիկութեան մէջ: Օտար՝ ընտանութեան մէջ:

Եղիպոս այստեղ՝ *ինքն իր վկան է*: Վաղակատարը կը թարգմանէ վկայութեան կառոյցը: Եւ քանի որ, ամենայն հաւանականութեամբ, այս երկուութիւնը եւ այս մեկութիւնը (երկու Եղիպոս բայց մէկ վկայ, կամ հակառակը) բնորոշ են վկայութեան կառոյցին համար, ընդհանուր առմամբ եւ մասնաւորապէս, կ'արժէ քիչ մը եւս մանրամասնել: Սոյն ուսումնասիրութեան ներածական բաժնին մէջ ինչ որ ըսուեցաւ այս մասին ժամանակաւոր բնոյթ ունէր

միայն, ընդհանրություններու հարթակին կը մնար: Եւրոպական վեպին երրորդ դեմքն էր, որ (կ'ըսէր Մոռիս Պլանշոյ) կը սկզբնաւորէ գրականութիւնը: Պատմասանին աննկատելի յայտնութիւնն էր վեպին առաջին էջէն իսկ: Ժամանակի մը խորացումն էր փնտռողութի անցեային եւ արձանագրութեան ու գրառութեան ներկային միջեւ: Ասոնք ճիշդ էին բոլորը, բայց էապէս անբաւարար, որովհետեւ կ'անգիտանային վկայութիւնը, վկայելու ա-

աղէտի գիտութիւն, աղէտի պայմաններու հետապնդում, որ չմասնակցի իր կարգին աղէտի տեսարանին: Որպէս հոգեվերլուծող եւ պատմաբան, որպէս մարդկային գիտութիւններու հիմնադիր կերպար, յիշողութեան արխիւացումի օրէնքին ենթարկուած, Եղիպոս Ա. կը հրամցնէ Ոճիրին վերակազմութիւնը որպէս ստոյգ, ունենալով անշուշտ մինչեւ ծայրը խոր կասկածներ իր կատարածին գիտականութեան մասին, այսինքն պարզապէս՝ վերակազմուածի ստուգութեան մասին: Բայց այս ամբողջին ետեւը կայ Եղիպոս Բ.ը, որուն գոյութեան հետեւանքով սկիզբէն Ա.ը վերածուած է վկայի: Իր միակ միջամտութիւնը այն է, որ վաղակատարի հրաշքին շնորհիւ՝ ինքը կը փոխանցէ Եղիպոս Ա.ին փնտռողքը, կասկածները, ձայնը: Ենթադրենք օրինակ, որ Ֆրէյտոս դարձած ըլլար վիպագիր եւ ինքն իր մասին պատմէր երրորդ դեմքով եւ վաղակատարով, ուրեմն ինքզինք դարձնէր ինքն իր աշխատանքին ու ինքն իր փորձառութեան վկան: Այդ է մօտաւորապէս կացութիւնը Պըլլտեանի վեպին, որուն մէջ մանրաշխարհին բնակիչները կը գործածուին որպէս վկայ Ա.ին կողմէ դէպքը վերակազմելու նպատակով, բայց Ա.ն ալ իր կարգին կը գործածուի որպէս վկայ Բ.ին կողմէ հետախուզութիւնը պատմելու նպատակով: Գրողական բարդ կառոյց մը կ'երեւի առաջին ականարկով, բայց կը ծառայէ միմիայն հետախուզողը վկայի վերածելու: Միմիայն:

Ըսի, որ վերջին քառորդ դարը ապրած է վկայութեան մտալկումով: Տեսարանութիւններ հրամցուցած է,

Ոճիրին տեսարանը աղէտի մը տեսարանն է: Չկայ աղէտի գիտութիւն, աղէտի պայմաններու հետապնդում, որ չմասնակցի իր կարգին աղէտի տեսարանին:

րարքը, ինքն իր վկան ըլլալու տարօրինակութիւնը: Ուրեմն հոսկէ պէտք է վերսկսիլ ու վերջին վերաբաղ մը կատարել: Այն վայրկեանէն սկսեալ, երբ վաղակատարը կը միջամտէ, Եղիպոս կը պատմէ ինչ որ Եղիպոս պատմած է իրեն: Կոչենք զանոնք Եղիպոս Ա. եւ Եղիպոս Բ.: Եղիպոս Ա. պատմաբան-հոգեվերլուծողն է, այն մէկը, որ կը պրպտէ, հետախուզութիւնը մինչեւ ծայրը կը տանի, վկաները կը հարցուփորձէ, ոճիրին համագիրը կը վերակազմէ, եւ վերջաւորութեան կ'անդրադառնայ, որ հայրասպանութեան լման պատմութեան մէջ վերջին հաշուով ինքն ալ դեր մը ունի, թէկուզ անուղղակի: Տեսարանը կը գոցուի ինքն իր վրայ, կը պարփակէ զինք: Ոճիրին տեսարանը աղէտի մը տեսարանն է: Չկայ

լաստակերտած է, որքան որ կ'ուզենք: Անշուշտ վերապրողին եւ վկային փոխկապակցութիւնն է, որ ասոնց մէջ խընդրոյ առարկայ էր: Եւ այդ տեսաբանութիւնները ամեն անգամ՝ մեկնաբանական դիրքէ մը մեկնած են: Ճորճօ Ակամպէն կը հիմնուէր Փրիմօ Լեւիի վերջին գիրքին վրայ, բացատրելու համար (կ'ամփոփեմ մէկ նախադասութեամբ), որ բուն վկան վերապրողը չէ, եւ ուրեմն վկայութեան պաշտօնը վկայել է վկայելու անկարելիութեան մասին: Վկայութիւն ըսուածը, որպէսզի արժանի ըլլայ այդ յորջորջումին, պետք է իր մէջ բովանդակէ իր իսկ ժխտումը: Ժագ Տեռիտան առնուազն երկու անգամ բացայայտօրէն անդրադարձած է վկայութեան խնդրին, մէյ մը Մոռիս Պլանշոյի *L'Instant de ma mort* (Մահուանս պահը) կարճ գրութեան, մէյ մըն ալ՝ Փոլ Չելանի բանաստեղծութեան առիթով: Հոս ալ եթէ կ'ուզեմ համառօտել, առաջինին ամփոփումը պիտի ըլլար այն, որ ո՛չ մէկ վկայութիւն գերծ է վիպային եզրէ մը, չափումէ մը, վիպային տարողութենէ մը, երկրորդինն ալ թող ըլլայ Չելանի այն իսկ տողը, զոր Տեռիտա կը գործածէ որպէս վերնագիր եւ որպէս բնաբան. «Ո՛վ պիտի վկայէ վկային համար եւ վկային մասին»: Պըլտեանն ալ իր կարգին վէպերէն դուրս անդրադարձած է վկայութեան հարցին, մէկ անգամ, Յակոբ Օշականի քննադատական արտադրութեան շուրջ ուսումնասիրութեան մը առիթով:¹ Աւելորդ է ըսելը, որ ե՛ւ Ակամպէնի, ե՛ւ Տեռիտայի մօտեցումները ուժեղ առարկութիւններու արժանացան, տարբեր տեսակի առարկութիւններու, որոնց կորիզը սա-

կայն միշտ նոյնն էր: Ինչ որ վտանգը ուած էր այդ մօտեցումներուն մէջ՝ «իրողութիւն»ն էր, աղէտը որպէս իրողութիւն: Առարկողները «ստոյգ»ին պահպաններն էին, եւ աւելի ճիշդ՝ պատմականութեան սկզբունքին պահպանները, այնքան բացայայտ էր, որ ստոյգը պատմութեան եւ պատմագիտութեան մասնագիտութիւնը կրնար ըլլալ մի-միայն: Ահաւասիկ Տեռիտային բառերը. «*l'acte testimonial est poetique ou n'est pas, des lors qu'il doit inventer sa langue et se former dans un performatif incommensurable*»,² «վկայելու արարքը եթէ է՛, վիպային է՛ տրուած ըլլալով, որ ստիպուած է իր լեզուն ստեղծելու եւ կազմուելու խօսքի եւ արարքի անհամեմատելի զուգադիպութեամբ մը»: Ընթերցողը կ'անդրադառնայ, որ յարասական թարգմանութիւն մըն է առաջարկածս: Նուազ յարասական թարգմանութեամբ՝ վկայութիւնը արարողական է, կ'արարէ իր լեզուն: Կրկնակի արարում եւ արարողականութիւն, քանի որ վկայութիւնը միշտ կ'ըսէ՝ «պատահած է», բայց պատահածին պատմականութիւնը կը վիպայնացնէ նոյն պահուն եւ նոյն արարքով: Ստոյգին պայմանն է այս մէկը: Նաեւ՝ վկայութեան կառոյցն է: Երկու մօտեցումներով ալ, վկայութիւնը չի հպատակիր պատմականութեան:

Բայց այս ամբողջը, որքան ալ Էական, կ'անտեսէ (կամ բաւական բացայայտ չի դարձներ) վկայագրականացումի գործողութիւնը, հետազօտողին եւ հետախուզողին վկայի վերածուիլը, ինքն իր վկան դառնալը: Ահաւասիկ ուրեմն վիպական եռամակարդակ տրա-

մաքանությունը: Դեպք, արարք, վեպ: Ոճիր, հետախուզություն, գրառություն: Վեպը, այսինքն՝ դեպքի լեզուական արարումը, այս երեք մակարդակներուն վրայ կը բանի: Մակարդակները իրարու առնչուած են վաղակատարով, վկայութեան ժամանակով: Եթէ վեպը առաջին կամ երրորդ դեմքով գրուած ըլլար, երեւան չէր գար վկայութեան կառոյցը եւ ուրեմն վկայագրականացումը: Յետախուզողի մը վեպը չէ՛, որ կը պատմուի (անծանօթ պատմասանի մը միջամտութեամբ), պիտի ըլլար գրականութիւն: Ո՛չ ալ առաջին դեմքով պատմահոգեբանի մը վկայութիւնը, որ հպատակէր պատմական սեռին եւ կապ չունենար գրականութեան հետ: Վկայագրականացումի գործողութիւնը կը կատարուի (կամ կը բացայայտուի) հոս Եղիպոսի կրկնակիութեամբ: Յետախուզութեան Եղիպոսը եւ գրառութեան Եւսիպոսը կը միանան, երբ Ոճիրը կը վերադառնայ տուն, երբ երեք մակարդակները կը դադրին զանազանուելէ, երբ գրառութիւնը կը յայտնուի որպէս հայրական արգիլումին գրառումը: Եղիպոս ինքզինք դարձնելով ինքն իր վկան, կը ցուցադրէ իր վկայի երեսը՝ որպէս պատմահոգեբանի, ինքն իր պատմաբանը, ինքն իր հոգեվերլուծողը, պատմականութեան սկզբունքին հաւատարիմ: Եւ հոս է վեպին ամբողջ նրբութիւնն ու ամբողջ դժուարութիւնը: Որովհետեւ երկու Եղիպոսներու նոյնացումը, նոյնութիւնը, երկու ձեւով կարելի է կարդայ: Մէկ կողմէ, այդ, վեպը կը ցուցադրէ, կը բացայայտէ պատմողական մեկնաբանութեան գիտութիւններու պատմա-պաշ-

տութիւնը: Կ'ազատագրէ վկայութիւնը պատմութենէն: Կը գործադրէ լեզուական արարողականութիւն մը, որ վկայագրական արարում մըն է: Կը վիպայնացնէ պատմականը: Կը բեմադրէ ստոյգին պայմանը եւ պայմանականութիւնը: Այո, կ'ընէ այս ամբողջը: Բայց հակադարձաբար այս ամբողջը կրնայ ընել միմիայն ենթարկուելով պատմականին, ստոյգի պատմահոգեկան հետապնդումին, միաժամանակ հակադրելով եւ նոյնացնելով երկու Եղիպոսները: Անխուսափելի նոյնացում: Որովհետեւ մէկ էին առաջին վայրկեանէն իսկ: Եւ որովհետեւ առանց վաղակատարով երեւան բերուած ներքին պաշտակումին, վկայագրականացումը երբեք տեղի պիտի չունենար, հետախուզողը երբեք երեւան պիտի չգար որպէս վկայ, որպէս ինքն իր վկան: Եւ սակայն պատմականութեան սկզբունքին բնորոշ պայմանականութիւնը կարելի է ցուցադրել միայն պատմականութեան հետ նոյնանալով: Այս երկու երեսները անբակտելի են, ինչպէս երկու Եղիպոսները: Ազատագրուելու համար պատմութեան եւ գրականութեան ամուլ հակարութենէն, ջնջելու համար մէկուն եւ միւսին փոխադարձ կապակցութիւնը, այդ վտանգին ենթարկուիլ պէտք էր: Վկայութիւնը պիտի չդադրի երբեք ըլլալէ պատահածին ձայնարկումը, վիպայինին հակերեսը, միշտ ստուգութեան ձգտող եւ միշտ անստոյգ:

Վկայագրականացում: Բառը տարօրինակ է: Չայն գործածեցի կարծես առանց զգուշացնելու իր կազմութեան մասին եւ զգուշանալու անկէ: Իր մէջ կը պարունակէ վկայութեան կամ վկա-

յագրութեան վերածուիլը, բայց նաեւ գրականացումը, որ հակառակ ու հակադիր շարժումն է: Մէկը կախեալ է միւսէն: Յոն, ուր ենթական կը սահմանուի որպէս վկայ, եւ ուրեմն պարտադրաբար ինքն իր վկան, կարկինը կը բացուի ու կարկինին միւս սլաքը այս անգամ նոր սահմանում մը կը ստանայ: Բայց այդ մէկը անուն չունի: Եթէ Եդիպոսը Ա.ը ինքն իր վկան դարձած հետախուզողն էր, ո՞վ էր Եդիպոս Բ.ը, որ մինչեւ ծայրը կը սպասէր, կը գրէր, կ'արձանագրէր, վէպին մէջն էր եւ վէպէն դուրս: Կը բանար գրականութեան նոր դար մը, վկային դէմ յանդիման, իրմէ ստանալով իր տեղեկութիւնները եւ իր ինքնութիւնը, ինքն ալ վկայ վերջին հաշուով, այն մէկը, որ կը խօսեցնէ լռութիւնը, երբ միւսը կը մեկնաբանէր ցուցանիշները, կը վերակազմէր դէպքը, եւ իր մեկնաբանութիւնը կը հրամցնէր որպէս ստոյգի փնտռտուք. այն մէկը, որ կը վիպայնացնէ, երբ միւսը վկաններու խօսքին վիպայնութիւնը կ'ուզէր չեզոքացնել. այն մէկը, որ կը ստեղծէ ու կ'երեւակայէ, երբ միւսը հաւատարիմ կը մնար մանրաշխարհի բնակիչներուն եւ անոնց «մոլորտեր» հրամայականին, այն մէկը, որ կը գրէ հօր աղէտը, ստացած հարուածը, կը գրէ գրելու արգիլումը, վկայելու անկարողութիւնը եւ անկարելիութիւնը, երբ միւսը կը հիմնուէր ըսուածին վրայ, ի հարկէ գործածելով մեկնաբանական երեւակայութիւն մը: «Ո՞վ է Եդիպոս Բ.» հարցում մըն է, որ կը վերաբերի վկայութեան, վկայաբանութեան, վկայագրութեան, բայց նաեւ եւ փոխադարձաբար՝ գրականութեան, այսինքն՝ գր-

րականութեան արարողական ինքնասահմանումին, վկայութեան դարուն: Այդ է, որ կ'ըսէինք վերը: Վկայութեան դարուն: Որ է՝ նաեւ բանաւոր պատմութեան, մեկնաբանական գիտութիւններու, ամենակարող պատմաբանութեան դարը: Բայց այն պահուն իսկ, երբ հարցումը դրուի, այն պահուն իսկ,

... վէպը կը ցուցադրէ, կը բացայայտէ պատմողական մեկնաբանութեան գիտութիւններու պատմապաշտութիւնը: Կ'ազատագրէ վկայութիւնը պատմութենէն: Կը գործադրէ լեզուական արարողականութիւն մը, որ վկայագրական արքում մըն է: Կը վիպայնացնէ պատմականը:

Երբ կը սկսինք երկու Եդիպոսներուն մասին մտորել եւ մտայլուիլ, Եդիպոսին մասին որպէս ինքն իր վկան, այն ատեն «վկայութիւն» բառն իսկ կը դառնայ կասկածելի: Վկայութիւնը անուագն կը դադրի ըլլալէ ինչ որ էր մեկնաբանական գիտութիւններուն համար, եւ պատմութեան համար առաջին կարգին: Կը դադրի հպատակելէ պատմականութեան սկզբունքին, որ բոլոր այդ գիտութիւնները գաղտնաբար տնօրինողն է: Վիպայնութիւնը կը դառնայ ճշմարտութեան պայմանը: Երեւան կու գայ վկայագրականացումը որպէս գործողութիւն:

Այդ վայրկեանէն սկսեալ ամէն ինչ կը փոխուի: Կը կարծէինք գիտնալ վկայութեան ինչ ըլլալը: Եւ ի հարկէ գիտէինք բառին շերտաւորուած պատ-

մութիւնը, դարերու ընթացքին զգեցած նրբերանգները, արդիական գործածութիւնը, բանաւոր պատումին հետ առնչութիւնները, ապրուած փորձառութեան մը տարողութիւնը, որ կը հնչէ բառին մէջ, «պատահած»ին եւ ստոյգին արարողական հնչեղութիւնը, վերապրողի խօսքին եւ լռութեան հետ անոր ցուցաբերած արդի կապակցութիւնը, եւ շատ մը նման բաներ: Բայց կ'անգիտանայինք գործողութեան մը արդիւնքը ըլլալը: Մոռցած էինք այդպէս ըլլալը: Մոռցած էինք, թէ որպէս այդ՝ նորագոյն ականդութիւն մը ունի «վկայութիւն», որ կը սկսի Գերմանիոյ Վիպապաշտներով, ականդութիւն մը, որ

Ապակառուցումը միշտ կրկնութիւն մը կ'ենթադրէ, եւ կրկնութեան մէջ՝ նաեւ հաստատում մը: Այդ է, որ վերը երկու Եղիպոսներու նոյնացումին անխուսափելի վտանգը կը կոչէինք:

վկայագրականացումի մէկ բեւեռը կը դարձնէ կամ կը նկատէ զայն, միւս բեւեռը ըլլալով այդ պարագային՝ գեղագիտացումը: Ինչպէս բնագետներու տեսաբանութիւնը տեսանելի նիւթին հետ կ'ենթադրէ անտեսանելի հականիւթի մը գոյութիւնը, գեղագիտացումն ալ վկայութեան անտեսանելի հականիւթն էր, վկայութեան գաղտնի հակերեսը: Կ'անգիտանայինք, որ Յակոբ Օշական, երբ «Յամապատկեր»ի հատորները կը գրէր, իր կեանքի վերջին տարիներուն, գրաւի սեղանին վրայ կը դնէր բանասիրութեան լման ճակատագիրը, եւ ուրեմն գրականութեան ինչ-

պէս մեկնաբանական գիտութիւններու արդիական սահմանումը, երբ ինքն իր անձը, որպէս գրող, որպէս նշխարք, կ'ենթադրէր նոյն գործողութեան, վկայագրականացումի գործողութեան: Այս ամբողջը բացատրած եմ շատ տարբեր ամիսներով: Եւ ուրեմն «վկայութիւն»ը չէր այն՝ ինչ որ էր այդքան պարզ եւ անմիջական ըմբռնումով պատմողական մեկնաբանութեան գիտութիւններու դիտանկիւնէն, ստոյգի տեսադաշտին մէջ ներառնուելիք եւ վիպայինէն ազատագրելիք պատում մը: Գործողութեան գրաւուիլ պէտք էր, որպէսզի գրաւը յաջողէր, տեղ մը հասներ, բացայայտէր վկայութեան եւ գեղագիտացումի փոխ-կապակցութիւնը, *սպակառուցէր* զայն, դառնալով անոր արտադրութեան աղբիւրին: Յոս քուրերը պղտոր են, անտարակոյս: Կողմնացոյցները անկարող են կողմնորոշելու: Եւ ինչ որ ալ ըլլան նիւթին եւ հականիւթին անունները, Էականը անոնց կազմած անբակտելի զոյգն էր, անոնց ամուսնական օրէնքը: Այնքան ատեն որ բանասիրութեան (եւ պատմողական մեկնաբանութեան) ականդութեան մէջն էինք, հականիւթին անունը «գեղագիտութիւն» էր: Գեղագիտացումը նոյն գործողութեան հակադիր երեսն էր: Ապակառուցումը միշտ կրկնութիւն մը կ'ենթադրէ, եւ կրկնութեան մէջ՝ նաեւ հաստատում մը: Այդ է, որ վերը երկու Եղիպոսներու նոյնացումին անխուսափելի վտանգը կը կոչէինք: Եւ հիմա կրկին նոյն փորձընկալումն է: Նոյն զոյգէն գրաւուած ենք: Նոր գրաւ մը կը սկսի այդ ձեւով, որ մեր ամբողջ պատմութիւնը կը փոխէ: Այդ գրաւումին,

գրաւին եւ գրաւականին մէջ նետուիլ կը նշանակէ յանձնուիլ անոր մեքենային, նուիրել անոր ինչ որ կը կոչենք «ինքզինք», այդ «ինք»ը, որ կը դառնայ երկու, ինքն իր վկան, եւ որուն միւս երեսը այսօր անուն չունի, չի կոչուիր վէպ, գրականութիւն, գեղագիտացում: Տեսանելի է միայն ինքնակենսագրական բաժինը, կենքի մը հսկայ քառուրդ, այդ մեքենային նուիրուած, մեքենայի մը, որ կը պահանջէ միշտ աւելին: Տեսանելի է «ձեւ»ին միջամտութիւնը, անհրաժեշտ միջամտութիւն, որպէսզի այդ քառուրդ կազմակերպուի, դառնայ ընթեռնյի: Եւ հին սովորութեան մը հպա-

տակելով, խելայեղ կերպով հրամցուած ինքնակենսագրականի այդ կազմակերպութեան կը շարունակենք գեղարուեստի անունը տալ: Այդ ընելով՝ այդ, կ'անգիտանանք վկայագրականացումը որպէս գործողութիւն, որպէս ադրերային ժայթքում: Ինչպէս կ'ըսէր Տեռիտան Մոռիս Պլանշոյին յղուելով, հոս, վկայագրականացումի այս նորագոյն փորձընկալումին մէջ, ամբողջ եւրոպական արդիականութեան փոխանունութիւնը կայ:³ Փոխանունութիւնը լեզուիս տակ: Ես ապրեցայ իմ մահս: Ես իմ վկաս եմ: Ահաւասիկ ինչպէ՛ս դարձայ գրող: Ահաւասիկ ինչպէ՛ս ծնաւ վէպը:☺

¹ Տե՛ս Giorgio Agamben, *Ce qui reste d'Auschwitz*, trad. Pierre Alfieri, Ed. Payot et Rivages, 1999; Jacques Derrida, *Demeure. Maurice Blanchot* (Փարիզ, Galilee, 1998), եւ ասոր դէմ յուզիչ եւ ապշեցուցիչ առարկութիւնը Geoffrey Hartmann-ի կողմէ: «But if testimony has an inevitable rhetorical component, indeed, if it can be shown that it is not exempt from the laws of fiction, what happens to its authority as direct transcription of a historical event?» («Բայց եթէ վկայութեան մէջ անխուսափելիօրէն հռետորական բաղադրիչ մը կայ, եթէ կարելի է ցոյց տալ որ գերծ չէ ան վիպային օրէնքներէն, այն ատեն ո՞ր մնաց անոր հեղինակութիւնը, պատմական դէպքի մը որպէս անմիջական արտագրումը») («The Ethics of Witnessing. An interview with Geoffrey Hartman», Վկայութեան բարոյականը, Գոֆրի Զարթմանին հետ հարցազրոյց: Rebecca Conay, *Lost in the Archives*, Alphabet City, Toronto, 2004, p. 507). Պէտք կա՞յ յիշեցնելու, որ Գոֆրի Զարթման էլ համալսարանի Fortunoff հիմնարկի տնօրէնն է (*Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies*): Զրաւիրուած էր 2010 Ապրիլին Ժընևի մէջ կազմակերպուած գիտաժողովին, *Temoignage et Survivance*. Տե՛ս իմ «De l'Archive III. Le Secret. Ou: Borges a Yale» աշխատասիրութիւնը: Վերջապէս տե՛ս իմ «La structure du temoignage» վերնագրուած գլուխը, *Le Sujet de l'histoire* գիրքիս վերջաւորութեան (Lignes, 2015):

² *Demeure*, էջ 109:

³ «... toute la memoire de la modernite europeenne vient se metonymiser.» Տե՛ս *Demeure*, էջ 109:

«CINQUANTE ANS DE LITTÉRATURE ARMÉNIENNE EN FRANCE : DU MÊME À L'AUTRE»

ԲԱԼԱՍԱՆ ՄԸ ԴԻԻՐԻՆ ՅՈԳՆՈՂ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉԻ ՄԸ ՀԱՄԱՐ

ՃԵՆԻՖԸՐ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՃԵՆԻՖԸՐ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆը հայերեն անգլերեն թարգմանիչ է: Վկայում է Ռաթկըրգ (Նիւ Շրոքի) եւ Գոլոմպիա (Նիւ Եորք) համալսարաններէ՝ գրականութեան եւ պատմութեան ասպարէզներուն մէջ: Անոր առաջին թարգմանութիւնը՝ Չապել Եսայեանի «Սիլիհտարի պարտէզները» (The Gardens of Silihdar), լոյս տեսաւ 2014ին, իսկ յաջորդը՝ Չարեհ Ռոբուկի «Թեկնածուն» (The Candidate), լոյս ախտի տեսնէ 2016ի աշնան:

«*Cinquante ans de littérature arménienne en France*» («Ֆրանսայի հայ գրականութեան յիսուն տարիներ») հատորը կը կարդամ իբրեւ հայ գրականութեան նախաճաշակս զարգացնող ճոխ ցուցակ մը: Երբ անհանգիստ կը զգամ հայերեն անգլերէն թարգմանութիւն մը վերջացնելէ ետք, երբ կը ձանձրանամ հայերէն դասագիրքերու մէջ Գրիգոր Չօհրապի եւ Դանիէլ Վարուժանի նկարներուն յաճախակի երեւումէն ու երբ կը զայրանամ մաշած ու տափակ արձակ կարդալէ՝ Գրիգոր Պըլտեանի «*Cinquante ans de littérature arménienne en France*»ը մտալիճակ կը փոխէ, եւ կը զգամ, որ ժամանակը անբաւարար պիտի ըլլայ գիրքին մէջ նկարագրուած այս բոլոր գործերը թարգմանելու, որովհետեւ գիրքը կ'ոգեւորէ զիս զիւտի սարսուռով մը, արեւմտահայերէն թարգմանութիւններու կարելիութեան սարսուռով մը:

Արեւմտահայ գրականութեան ինքնատիպութեան հանդէպ հակասական

զգացումներս կը նուազին, երբ կը կարդամ բաձառիկ գրագետներու մասին, որոնք այնքա՛ն կը հաւատային մտածողական գրականութեան, գրելու արարքին, վերլուծութեան եւ կ'ուզէին արեւմտահայերէնը զարգացնել, արդիականացնել այնքա՛ն, որ նոյնիսկ կրցան գրական շարժում մը ստեղծել իբրեւ *գաղթականներ*՝ անկայուն պայմաններու մէջ: Անոնց մասին կարդալով, կը մղուիմ Պըլտեանի աշխատանքը շարունակելու անձնական ձեռով մը՝ թարգմանութեան միջոցով: Արդէն ես զիս կը տեսնեմ լսարանի մը առջեւ, Պըլտեանին պէս, սակայն թարգմանութիւն մը ձեռքիս, որ նպատակ ունի մոռցուած եւ հմուտ գրագետներ ներկայացնելու թէ՛ հայերուն եւ թէ՛ օտարներուն, որպէսզի արեւմտահայ գրականութիւնը կաթիլ առ կաթիլ մտնէ համաշխարհային գրական գիտակցութեան ներս:

«*Cinquante ans de littérature arménienne en France*» կը ներկայացնէ

պատմությունը ֆրանսահայ յառաջապահ գրական սերունդի մը, որ կը տարուբերէր ֆրանսական եւ հայկական աշխարհներուն միջեւ՝ 1922-1972 թրուականներուն: Ան բաժանարար գիծ մը քաշած է իր եւ իր գրական «հայր»երուն միջեւ՝ սփիւռքահայ կեանքէն ներշնչուած նոր գրական արժեքներ, նիւթեր եւ ոճեր ստեղծելու համար: Այս գրագէտները կեդրոնացած չէին անցեալի տառապանքին եւ վիշտին վրայ, զանոնք թողնելով գրութեան լուսանցքին: Անոնք օտարութենէն չէին վախնար, ֆրանսացի գրագէտներու գործերը կը կարդային եւ անոնց ոճերն ու գաղափարները կը փորձարկէին արեւմտահայերէնով: Անոնք չէին նայեր այլուր. իրենց տունը հաստատուած էր Սփիւռքի մէջ: Բայց այս բեղմնաւոր, յուսալատ շրջանի հարիւրաւոր գիրքերէն միայն երկու հատը տպագրուած են անգլերէն թարգմանութեամբ՝ Նիկողոս Սարաֆեանի «Վենսենի անտառը» եւ Շահան Շահնուրի «Նահանջը առանց երգի»:¹

Այս գրագէտներուն գործերուն մէջ նկատուող ազգայինի եւ համամարդկայինի միջեւ պրկումը արդէն թարգմանելի նախանիւթերու ազդարարութիւնը կու տայ: Միշտ կը փնտռեմ պատմուածք մը, որ աւելի պատմէ ներքին, մարդկային, ո՛չ միայն հայկական ապրումներ: Միշտ կը փնտռեմ պատմուածք մը, որ ընթերցողի մտքին մէջ մնայ կարդալէ ետք, թերեւս մոռնալու աստիճան, որ գործը նախ միայն հայերու ուղղուած էր, քանի որ արձակին գեղեցկութիւնը եւ իմաստութեան խորքը կ'անհետացնեն գործին ազգային

յատկութիւնները: Այս յառաջապահները ստեղծեցին գրեթէ մոռցուած ժամանակակից գրականութիւն մը, որ հիմա թարգմանիչներու կը սպասէ: Գործերուն նոր ընթերցողները հայեր պիտի չըլլան միայն: Թարգմանական արարքը մեծարանքի բաժին մը ունինաւ տաղանադաւոր գրագէտներու հանդէպ, որոնք ընդհանրապէս գրեթէ աննշմար անցան իրենց կեանքի տեւողութեան ընթացքին, ու զանոնք կը ներկայացնէ թէ՛ ոչ-հայերու, եւ թէ՛ այն հայերուն, որոնք յարաճուն թիւով այլալեզու կը դառնան:

«*Cinquante ans de littérature arménienne en France*»-ին հանդիպեցայ Չապէլ Եսայեանի մասին համալսարանական առաջին աւարտաճառ գրելու ժամանակ: Այդ ժամանակ զիս աւելի կը հետաքրքրէր Պըլտեանի՝ ֆրանսահայ գաղութի, քան թէ ֆրանսահայ գրա-

...արձակին գեղեցկութիւնը եւ իմաստութեան խորքը կ'անհետացնեն գործին ազգային յատկութիւնները:

գէտներու հետազօտութիւնը: Սակայն, մղուած զարմանքէ, որ ուրիշ տեսակ հայ գրականութիւն մը կա՛ր, մանաւանդ *սփիւռքահայ* գրականութիւն մը, երկու ժամ նստայ գրադարանը եւ գիրքին ելեկտրոնական պատճեն մը ըրի: Այնուհետեւ, այդ օրինակը ամենամաշած պատճեններէս մէկը պիտի դառնար (եթէ ելեկտրոնական պատճեն մը երբեւէ կրնայ «մաշիլ»...): Ան վստահելի տեղեկատու աղբիւր եղաւ երկու ու-

սուսմասսիքութեանց համար եւ ներշնչեց կատարելու նաեւ երկու անգլերէն թարգմանութիւններ՝ Նիկողոս Սարաֆեանի «Իշխանուհին» վեպէն հատուածներ եւ Չարեհ Ռոբունիի վեպը՝ «Թեկնածուն»:

Բայց Պըլտեանի գիրքը ինչպէս կը տարբերի գրական ուրիշ պատմագիրքերէ: Ինչո՞ւ այդքան լաւ գործիք մըն է թարգմանիչի մը համար: Նախ, ինչ որ շատ յստակօրէն կարելի է տեսնել, ան թարգմանիչին կու տայ ոչ յաճախ յիշուող գրագետներու ցանկ մը, նո՞ր նիւթեր, նո՞ր ոճեր, որոնք արեւմտահայերէնէ բնաւ թարգմանուած չէին: Գիրքը կը ներկայացնէ նոր գրական կանոն (canon) մը, որուն նիւթերը եւ ոճերը Օսմանեան շրջանին գրուած գործերէն

րենով իրենց ապրումները եւ վիճակը պատմէ, բայց նա՛եւ «օտար» ընթերցողներու համար, որպէսզի իմանան, որ հայերը միայն անցեալին չեն պատկանիր: Թարգմանիչը մեծ դեր կրնայ խաղալ այս մակերեսային, արտաքին տպաւորութիւնը այժմեականացնելու, կամ, եթէ չկայ արդէն, նորը ստեղծելու ուղղութեամբ:

Բայց թարգմանիչ մը չի կրնար ամբողջութեամբ իր թարգմանելի գործը հասկնալ, եթէ գրագետը չի ճանչնար: «*Cinquante ans de littérature arménienne en France*» կարդալէ ետք, թարգմանիչը ծանօթ կ'ըլլայ այս շրջանի գրագետներուն կեանքի ներքին գիծերուն ու մտերիմ պահերուն: Պըլտեանի արխիւային ընդարձակ ուսումնասիրութեան շնորհիւ, գիրքը յագեցած է գրագետներու օրագիրներէն փրցուած տեղեկութիւններով, գրոյցներէն, հագուազիւտ ինքնակենսագրական գրուածքներէն մէջբերումներով, որոնք գրողին ընդարձակ, գրեթէ համապարփակ պատկերը կը զծեն: Թարգմանիչը գրագետին քաղաքական ձգտումներուն, անձնական իւրայատկութիւններուն, թշնամութիւններուն եւ սեւեռումներուն մասին կը սորվի: Չընչին կ'երեւի, թերեւս, բայց թարգմանիչը այս տեսակ տեղեկութիւններու պետք ունի, եթէ տեւական յարաբերութիւն մը պիտի ստեղծէ գրագետի մը հետ:

Գործնական տեսակէտէն, Պըլտեանը գործերու երկար նկարագրութիւններ եւ թարգմանութիւններ կ'ընծայէ թարգմանիչին: Գիրքին այս անսովոր տարրը անհրաժեշտ է, որովհետեւ գործէն մաս մը կարդալով, թար-

Բայց Պըլտեանի գիրքը ինչպէս կը տարբերի գրական ուրիշ պատմագիրքերէ: Ինչո՞ւ այդքան լաւ գործիք մըն է թարգմանիչի մը համար: Նախ, ինչ որ շատ յստակօրէն կարելի է տեսնել, ան թարգմանիչին կու տայ ոչ յաճախ յիշուող գրագետներու ցանկ մը, նո՞ր նիւթեր, նո՞ր ոճեր, որոնք արեւմտահայերէնէ բնաւ թարգմանուած չէին:

աւելի ժամանակակից են, աւելի ազատագրուած են սովորոյթներէն ու ականդորութիւններէն եւ մանաւանդ՝ աւելի կապ ունին «օտար» երկիրներու հետ: Այս վերջին կէտը կարեւոր է ո՛չ միայն սփիւռքահայերու համար, որոնք գրեթէ չունին ընդհանրապէս ժամանակակից գրականութիւն, որ արեւմտահայե-

զմանիչը կրնայ արագորեն կողմնորոշուիլ, եթե կարդացը զինք կը մղէ զայն թարգմանելու: Եւ քանի որ առհասարակ հայերէն բնագիրներուն ձեռք բերումը դիւրին գործ մը չէ, գրական նմոշներու ընթերցումը ժամանակի հնարաւոր կորուստէ եւ յուսախաբութենէ զերծ կը պահէ զինք:

Այս նկարագրութիւններուն մէջ, Պըլտեան յաճախ կը բացատրէ, թէ գործերը ինչպէ՞ս կապուած են միջագային գրական շարժումներուն՝ գերիրապաշտութեան, ապագայապաշտութեան, արդիապաշտութեան եւ այլն: Այս բաղդատութիւնները օգտակար են թարգմանիչին, մանաւանդ եթէ կ'ուզէ, որ թարգմանութիւնը ոչ-հայկական հրատարակչատան մը բովէն անցնի: Հրատարակչատան խմբագիրները ընդհանրապէս պիտի ուզեն զիտնայ, թէ թարգմանութիւնը ի՞նչ ձեւով կրնայ հետաքրքրել ընթերցողը, թէ ան ի՞նչ կապ կրնայ ունենալ այլ գրողներու ու շարժումներու հետ, եւ թէ ինչպէ՞ս կրնայ ընդգրկուիլ գրականութեան դասերուն մէջ: Այս բոլոր հարցումներուն նախնական պատասխանները կարելի է գտնել «*Cinquante ans de littérature arménienne en France*»-ին մէջ:²

Պըլտեանի գիրքը կրնայ նաեւ մըղում հանդիսանալ ֆրանսահայ գրականութեան՝ մամուլին մէջ մնացած երկերու ժողովումին: Սփիւռքահայ գրականութեան կարեւոր գործեր—Չարուհի Պահրիի «Լուիզէթ» («Ազատ խօսք»), Վարդան Եղիշէեանի «Կամուրջին խորհուրդը» («Արեւ») եւ այլն—դեռ կը մնան անտիպ կամ թերթերու էջերուն մէջ: Այս շրջանին աւելի ծանօթ գրագետներ

ու պատմուածքները եւ նորավեպերը նոյն ճակատագիրը կ'ապրին: Պըլտեանի ուսումնասիրութիւնը արձանագրած է այս գործերուն առաջին հրատարակութեան բոլոր անհրաժեշտ տրւեալները՝ թերթերը եւ թիւերը, դիւրացնելով անոնց հաւաքումը թէ՛ թարգմանիչներուն, եւ թէ՛ հայ բանասէրներուն ու ընթերցողներուն, որոնք կը վախնան, որ սակաւածանօթ, բայց տաղանդաւոր գրագետներու գործերը—օրինակ՝ Հրաչ Չարդարեան, Փայլակ Սանասար, Մաննիկ Պերպերեան եւ Էլլէն Բիւզանդ—մոռացութեան մատնուին:

«*Cinquante ans de littérature arménienne en France*»-ի մէջ թէ՛ ընթերցումի, եւ թէ՛ թարգմանութեան կոչ մը կը լսեմ: Չանագան ճաշակներ գոհացնող գիրքեր ներկայացնելով—Վազգէն Շուշանեանի սիրոյ պատմութիւնները, Նշան Պէշիկթաշլեանի աստուածաշնչական դիւցազներգութիւնները, Չարեհ Ռրբունիի փորձառական վեպերը, Նիկողոս Սարաֆեանի բանաստեղծական վիպակները, Ղեւոնդ Մելոյեանի *proto-queer* վեպերը եւ այլն—Պըլտեանի գիրքը, լռելեայն կը խթանէ նոյն տեսակ աշխատանքին շարունակութիւնը թարգմանիչներուն կողմէ: Ան առաջին քայլը առած է մոռցուած գրագետներու վերայայտնութիւնը ապահովելով. յաջորդ քայլը կը պատկանի թարգմանիչին:

Քանի մը ամիս առաջ հանդարտ յետմիջօրէ մը անցուցի Ապրիլ գրատան մէջ (Լոս Անճելոս): Գալով նմանօրինակ մեծ հայերէն գրատուներէ գրկուած Նիւ Եորքէն, գրականութեան բաժնի

դարակներէն գիրք առ գիրք անցայ՝
անակնկալ գիւտերու յոյսով: Թարգ-
մանութիւն մը նոր վերջացուցած էի,
ոգեւորող ուրիշ գիրք մը կը փնտռէի:
Ճալապատիկ նստած գրախանութի
տախտակամածին վրայ, Յակոբ եւ

Վահէ Օշականի գիրքերով լեցուն վեր-
ջին գրադարակին առջեւ, ծունկերուս
վրայ գտնուող դէզ մը գիրքերուն նա-
յեցայ. Շուշանեանի, Նարդունիի եւ Պը-
լլտեանի գործերը: Յաջորդ թարգմա-
նութիւններս...

¹ Nigoghos Sarafian, *The Bois de Vincennes*, trans. Christopher Atawian (Dearborn, MI: Armenian Research Center, 2011) եւ Shahan Shahnour, *Retreat without Song*, trans. Mischa Kudian (London: Mash-tots Press, 1982):

² Իմ շարադրանքս կը կեդրոնանայ արձակին՝ վեպերու եւ պատմուածքներու վրայ, բայց այս շրջանին բանաստեղծութիւնները (էջ 409-429) եւ թատերախաղերը (էջ 347-362) նոյնպէս արժանի են թարգմանութեան:

Գրիգոր Պլլտեանի նօթատետրէն էջեր >

12/08/05

Handwritten notes in purple ink, including phrases like "Handwritten notes" and "Handwritten notes".

Handwritten notes in red ink, including phrases like "Handwritten notes" and "Handwritten notes".

17/08/05

Handwritten notes in black ink, including phrases like "Handwritten notes" and "Handwritten notes".

Handwritten notes in black ink, including phrases like "Handwritten notes" and "Handwritten notes".

Handwritten notes in black ink, including phrases like "Handwritten notes" and "Handwritten notes".

Handwritten notes in black ink, including phrases like "Handwritten notes" and "Handwritten notes".

ԱՌԱՋԻՆ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ ԳՐԻԳՈՐ ՊՐԼՏԵԱՆԻ «ԿՐԿՆԱԳԻՐ ՄԱՐԴԸ»

ՆՈՐՎԱՆ ԱՐՔ. ՉԱՔԱՐԵԱՆ

ՆՈՐՎԱՆ ԱՐՔ.
ՉԱՔԱՐԵԱՆ
Ծնած է Պեյրուֆ:
1967-ին անցած է
Ֆրանսա եւ 1970-ին
ձեռնադրուած
վարդապետ:
1970-1974
աստուածաբանութիւն
ուսանած է Փարիզի
Կաթողիկէ հիմնարկին
մէջ, ինչպէս նաեւ
պաշտօնավարած
Փարիզի Ս. Յովհաննէս
Սկրտիչ մայր
տաճարին մէջ: 1982-
ին ձեռնադրուած է
Եպիսկոպոս: Իր
ջանքերով 2007-ին կը
կազմուի Ֆրանսայի
թեմը, ու կը դառնայ
առաջնորդ, պաշտօն
մը, որմէ կը հրաժարի
2013-ին: Գեղինակ է
շարք մը գրական ու
կրօնական
ուսումնասիրութիւն-
ներու: Առաջին
անդրադարձողներէն է
Գրիգոր Պրլտեանի
գրականութեան: 1987-
ին հրատարակած է
«Յաղագս Գրիգոր
Պրլտեանի
բերթողութեան»
իւրայատուկ
աշխատութիւնը, որ
դուռը կը բանայ
Պրլտեանի գործի
ընթացման
աշխատանքին: Անոր
յաջողութեամբ է
«Մօտեցումներ»
հատորը կրկին
Պրլտեանի մասին՝
1999-ին:

Արձակի շարքէն Գրիգոր Պրլտեանի «Կրկնագիր մարդը» ութերորդն է, յոյս տեսած 2015 սեպտեմբերին Յամազայինի «Վահէ Սէթեան» տպարանէն: Հատորին առաջին ներկայացումը կատարուեցաւ հրատարակութենէն քանի մը օր ետք, Պեյրուֆի մէջ, Յարութիւն Թիւրքմէնի կողմէ: Իմ աշխատանքս այստեղ գիրքի նմանօրինակ ներկայացում մը պիտի չըլլայ: Միւս կողմէ չեմ խորհիր, որ առաջին ընթերցում մը բաւական է թափանցելու անոր: Ուրիշներ ալ պէտք են, որպէսզի կարելի ըլլայ ճիշդ գաղափար մը կազմել մեզի առաջարկուած գիրքին մասին: Առ այժմ՝ մեկնելով իմ տըպաւորութիւններէս, կ'ուզեմ անդրադառնալ անոր մէջ արծարծուած քանի մը խնդիրներու, որոնք զիս հետաքրքրեցին:

Ճաւալուն, լայն տարածքով գործի մը առջեւ կը գտնուինք: Մուտքին՝ գիրքի հատորին մէջ գործածուած տառէն տարբեր տառով «Յառաջաբան» մը: Յետոյ՝ հայերէնի կողքին, խօսակցութեան մէջ, ֆրանսերէն, սպաներէն, անգլերէն: Առաջին գլուխէն, փարիզ-

եան ճաշարան մը, ուր կը յայտնուի պատմողը, կը սկսի տպաւորիչ համայնանկարը:

Ընթերցումը ուստում մը պէտք է ընէ, որ կարենայ համապատասխանել այցելութեան մը՝ Միքէլ Անճելոյի Սիքսթինեան տաճար: Փոխանակ դիտելու այն կոթողային որմնանկարը, որ կը ցոլացնէ առաստաղէն մինչեւ չորս պատերու ընդհանուր մակերեսին վրայ տարածուած աստուածանչական պատմութեան գլխաւոր դրուագները, դուք պիտի տարուիք ըմբոշխնելու որմնանկարային միեւնոյն շքեղութեամբ օժտեալ վիպական հսկայ գրութեան մը երեսուներկու դրուագներու ընթերցումը, փոռած՝ վեց հարիւր պատերու, դուք հասկցէք էջերու վրայ:

Գրիգոր Պրլտեանի գրականութեան ընծայուելու համար, անհրաժեշտ չեն անպայման նախնական ծանօթութիւններ: Լաւագոյնը պիտի ըլլար տարուիլ գիրքի թափէն: Անհրաժեշտ կը նկատեմ ըսել, որ «Գիշերադարձ» կոչուած պատումներու շարքէն ամեն նոր գործ կրնայ կարդացուիլ առանձին, իբրեւ առանձին միաւոր, որ

իր ներքին աշխարհը ունի, իր խնդիրները: Բայց նոյն ատեն կը յարաբերի ամբողջի մը հետ, որ միւս պատուներով կազմուած է: Էլմոն մը կամ Անթիքա մը կամ ուրիշ կերպարներ կ'երեւին առաջին անգամ շարքի առաջին հատորին՝ «Սեմեր»ուն մէջ: Ամեն բան այնտեղ տրուած է կարդացողին: Բայց անիկա շատ պիտի շահի, եթէ ծանօթ ըլլայ յաջորդ գործերուն՝ օրինակ «Նշան»ին կամ «Պատկեր»ին, ուր այդ կիները նորէն կը յայտնուին տարբեր տեղեր ու տարբեր վիճակներու մէջ: Երկրորդ անգամ երեւելով անոնք կը դառնան աւելի յիարժէք կերպարներ, որովհետեւ քանի մը հարիւր էջէ ետք անոնք խորացած են:

Առաջին գործերը կը վերաբերին գրող-պատմողի մանկութեան ու պատանութեան շրջանին: Աւելի ետքինները կը բերեն երիտասարդական շրջանը, իսկ վերջինները՝ «Շրջում», «Կրկնագիր մարդը» կը լուսաւորեն արդէն հասունութեան տարիները: Պէտք է սակայն նկատի ունենալ կարեւոր կետ մը. այս շրջանները, այս ժամանակները անջատ-անջատ չեն գար, անոնք կը խառնուին իրարու, կը մտնեն իրարու մէջ, ինչպէս մեր յիշողութեան մէջ արձանագրուած դրուագները անպայման չեն հետեւիր ժամանակագրական խիստ կանոններու: Մեր մտածումներն ալ ազատ կ'ընթանան: Ազատ կը շրջին: Պէտք է խորհիլ, որ ժամանակի կտոր մը մինակը չէ. անոր տակը կամ մէջը կը գտնուի միւսը: Մեծ վարպետ մըն է Գրիգոր Պըլտեան՝ մտքի ներշնչումով իջնելու դէպի վար, դէպի անցեալ, եւ գործօն, ինքնագիտակից վերելքով մը,

բռնելու անոր ներքին, ինքնուրոյն ժամանակը եւ պահելու զայն գրութեան ժամանակին մէջ: Բոլոր ժամանակները միասին են ուրեմն՝ յանուն ներկային: Ներկան ալ գիրքի ժամանակն է: Այս ձեւով հասկնալի են բայերու ժամանակներուն յանկարծակի փոփոխութիւնները, ներկայէն յարակատարի անցեալը կամ անցեալ ապառնին:

Մենք այստեղ նկատի ունինք միայն այս վերջին հատորը: Մեր նպատակը հոս չի կրնար ըլլալ թափանցել Գրիգոր Պըլտեանի գրականութեան

Մեծ վարպետ մըն է Գրիգոր Պըլտեան՝ մտքի ներշնչումով իջնելու դէպի վար, դէպի անցեալ, եւ գործօն, ինքնագիտակից վերելքով մը, բռնելու անոր ներքին, ինքնուրոյն ժամանակը եւ պահելու զայն գրութեան ժամանակին մէջ:

մէջ առկայ բազմաթիւ թաքուն ծալքերուն, որոնցմէ մէկն է, օրինակի համար, այդ արձակին յարաբերութիւնը բանաստեղծութեան հետ: Այս բանաստեղծութեան փորձած եմ մօտենալ ուրիշ հատորներու մէջ եւ չեմ ուզեր վերադառնալ: Ուրիշ թաքուն ծալք է նաեւ բանաստեղծականին կապը պատումին հետ: Խնդիրը ներկայ է «Գիշերադարձ»ի բոլոր հատորներուն մէջ: Յիշատակեմ թաքուն երրեակներ. - Չայն/խօսք/լեզու. Սկիզբ-ծագում/Շնունդ-գարգացում/Վերադարձ-էութիւն. Գիշեր-մութ/Լոյս-արեւադարձ/Գիշերադարձ-շրջում: Ասոնցմէ ամեն մէկուն նիւթը կրնայ դառնալ առանձին

քննության առարկայ: Ասիկա մեր ծըրագիրեն դուրս է:

ՆԵՐՍԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄՐ

Պիտի չպատմեմ «Կրկնագիր մարդը»ին բովանդակությունը: Երկու խօսքով կ'արժե ըսել արտաքինը: Ազգագրության ուսանող մը, որ պատմությունը պատմողն է, փարիզեան ճաշարան մը կը յաճախէ համալսարանական աշխատության մը համար: Հոն կը հանդիպի մեքսիկական հին լեզուի, «նաուաթի» մէկ մասնագետին, որ կը փնտռէ այդ լեզուի պատկերանշաններուն գաղտնիքը: Գիրքը կը ծնի այս կէտէն:

Պատումին աշխարհը դուրսէն տեսնուած հայկական չէ: Առաջին անգամ չէ, որ Պըլտեան օտար տիպար մը կ'ընտրէ. «Շրջում»ին մէջ կային Ժամ-Լիւքը եւ Սառան, ուրիշներ այ: Ամմիջական շրջապատը Փարիզն էր, ինչպէս ներկայ պարագային: Վերջին պատումին մէջ այս ձգտումը գացած է աւելի հեռու: Գլխաւոր կերպարը մեքսիկացին է, ասոր գիւտը, ասոր լեզուն, ասոր ժողովուրդին պատմությունը առանցքն է գիրքին, Նոր աշխարհի գրաւումէն ետք եւ այդ մեծ Ազթէք կայսրության անկումէն: Ասիկա տեսակ մը խորքը կը կազմէ եւ շատ մը կէտով հանգիտություններ կը պարզուին հետըզհետէ հայաշխարհին հետ, ինչպէս գրուած է հատորին մէջ: Գիրքին մէջ ազգագրությունը, գաղթատիրությունը, չքացող համայնքները, օտար աշխարհներու նուաճումները շատ մեծ տեղ կը

գրաւեն: Կը սխալիմ եթէ ըսեմ, որ ազգագրությունը մեկնակետն է:

Գրիգոր Պըլտեան ինչո՞ւ կը նախաձեռնէ ազգագրության թեմայով այս կոթողային գործին: «Իբրեւ յառաջաբան»ին մէջ որոշ չափով տրուած է պատասխանը այս հարցումին: Եթէ մէկը սկիզբէն հետեւած է Պըլտեանի գրական կեանքի հետքերուն, կասկած չ'ունենար, չի վարանիր եզրակացնելու, թէ անոր ստեղծագործության ընթացքը պիտի յանգէր այս կէտին: Բանաստեղծականէն արձակին դարձը պիտի քօղագերծէր, համարձակութիւն տար դուրս գալու, ըսելու այն, ինչը որ դժուար թէ բանաստեղծականին միջոցով յաջողէր դրսեւորել: Ազգագրությունը, իմ հայեցակետովս, կը դնէ տարբերության խնդիրը, օտարի հետ կապի խնդիրը, օտարությունը՝ ընդհանրապէս: Ասոնք թեմաներ են, որոնց ընթերցողը հանդիպել էր արդէն հեղինակին միւս գիրքերուն մէջ, «Վայրեր»ուն կամ «Մանտրաներ»ուն: Տեսաբանական ձեւերով ալ կը գտնուէր հեղինակի ֆրանսերէն հատորին՝ ֆրանսահայ գրականության յատկացուած: Ազգագրությունը հատորին մէջ կապուած է Սփիւռքի հարցին, օտարության հետ շփումի խնդիրին:

Ինչպէս միւս բոլոր գործերուն մէջ, «Կրկնագիր մարդը»ին մէջ աւելի բացայայտ, խնդիրը զետեղուած է խորքի մը վրայ, որ ամբողջ ժողովուրդի մը մշակոյթն է, հաւաքական գոյությունը: Իսկ այդ գոյությունը սերտ կերպով շրջաթայուած է կորուստին, մահուան, աղէտին: Նոր չէ բնաւ. գրելը Պըլտեանի մօտ, իբրեւ արարքը խօսքին, սեւեռա-

կէտ ունի հաւաքական սպանողը, աղէտը, ուրկէ կը սերի ամէն ինչ հեղինակին համար, գրականութիւնը ներառեալ: «Կրկնագիր մարդը»ի «Յառաջաբան» էջին մէջ, որ ուրիշ բան մը չէ, եթէ ոչ մեքսիքացի Խոազին-Յովակիմի ինքնակենսագրական գիրքին յառաջաբանին գրուած քանի մը պարբերութիւնները (գլուխ ԻԹ. գիրքը ի վերջոյ պիտի չըգրուի, ձեռագիրներն ալ պատմողը պիտի ուզէ դրկել տիրոջը, Յովակիմին, բայց Յովակիմ կը մեռնի...), ըսուած է հետեւեալը. «Ասիկա համեստ աշխատանքն է մարդու մը որ զարմացած է եւ կը շարունակէ զարմանալ թէ ինչպէս ամբողջ քաղաքակրթութիւն մը, իր մըշակոյթով, իր լեզուով եւ լեզուն արձանագրելու միջոցներով չքացաւ քանի մը տարիէն: «Իմ նախնիներս...» (ԿՄ, էջ 10):

Ուրեմն՝ սկիզբը գոյութիւն ունի քաղաքակրթութեան մը անկումին աղէտը: Անոր առջեւ գիտնականը կը սգայ այս չքացումը, բայց չի վիատիր. ինքն ալ չափով մը ժառանգորդ է, այդ քաղաքակրթութեան վերջին վկաներէն մէկը. կարծէք վրէժ կ'ուզէ լուծել անկումի հեղինակներէն: Ուշադրութեան կեդրոնին կը գտնուի այդ հին մշակոյթի պատկերանշաններու վերծանումի խնդիրը, որովհետեւ ազօրէ մշակոյթի ոչնչացումի ընթացքին այրած են նաեւ ձեռագիրները: Շատ քիչեր փրկուած են: Կորսուած է նաեւ պատկերանշաններու բանալին: Ասոր փնտռողը ունի մէկ նպատակ. հերքել մահը նախնիներուն, որովհետեւ ակերումին հաստատումը չի բաւարարեր զինք, վերադարձ մը լեզուին նախապայման է, լեզուն բանալու կորսը-

ուածին, կորսուածը վերագտնելու: Խընդիրը, կը տեսնէք, մեզի ծանօթ նիւթ կը շօշափէ: Սփիւռքեան գրականութեան պըլտեանական ուղեգիծը այս չէր, սեւեռել աղէտի շրջումը, իսկ աղէտին շրջումը կը յաջողի, եթէ յաջողի կրկնագրել ներկայի մէջ ազգագրութիւնը: «Կրկնագիր մարդը»ի ծրագիրը կը հիմնուի ասոր փորձառութիւնը ընելու:

Ո՞վ է այս մարդը, որուն ածական կը տրուի կրկնագիրը:

Որքան գիտեմ, կրկնագիր կը կոչուի մագաղաթ գրչագիրի մը գրուածին տակ եղող ուրիշ ձեռագիր գրութիւն մը: Երբ հին մագաղաթ մը կը գործածուի երկրորդ անգամ, գրիչը կը ջնջէ նախկին գրութիւնը եւ կը գրէ նոր մը, որ հինին հետ որեւէ կապ չ'ունենար: Նման երեւոյթներ կան մեր հին մատենագրութեան մէջ: Բանասէրը, օրինակի համար Ներսէս Ակինեան—որուն անունը կայ գիրքին մէջ—հին գրութիւնը

...գրելը Պըլտեանի մօտ, իբրեւ արարքը խօսքին, սեւեռակէտ ունի հաւաքական սպանողը, աղէտը, ուրկէ կը սերի ամէն ինչ հեղինակին համար, գրականութիւնը ներառեալ:

կը յաջողի վերծանել կարդալով անոր ձգած հետքերը մագաղաթին վրայ: Գոյութիւն ունի օրինակ Ազաթանգեղոսի կրկնագիր մը, զոր բանասէր մը յաջողած է վերծանել: Իմ հասկցածովս հեղինակը այս իմաստը փոխադրած է գիրքէն մարդուն: Յովակիմ գիտնականը ազօրէքեան հազուագիւտ գրչագիրներուն տակ կը փնտռէ պատկերա-

նշաններուն լեզուն. կորսուած այբու-
բենը: Մեր պատմող-ուսանողը կը ջա-
նայ գրել Յովակիմի ինքնակենսագ-
րութիւնը, ինչպէս Կորիւն Սքանչելի
գրած էր Մաշտոցի Վարքը: Այն տպա-
ւորութիւնը ունիմ, որ դեմքի մը տակ
ուրիշ դեմք մը գոյութիւն ունի, ինչպէս
որ երեւելի գրութեան տակ՝ աներեւոյթ
ձեռագիր:

Հակառակ ներքին խախտումնե-
րուն՝ հատորին գլուխները կը հետեւին
ժամանակագրական կարգի մը: Այս
կէտին մէջ «Կրկնագիր մարդը» տար-
բեր կ'երեւի «Շրջում»-էն, ուր դրուագ-
ներուն միջեւ ժամանակագրական կա-
նոնը չէր յարգուած: Նշեցի, որ ժամա-
նակները յաճախ կը խառնուին, ընդհա-
նուր գիծը պահպանելով հանդերձ: Ա-
սիկա ընթացք մը կ'ըսէ, ուղեցոյցի դեր
կը կատարէ: Այսպէս է, որ հատորը կը
սկսի ինքնակենսագրական գիրքի մը
ծրագիրով, կը շարունակուի գիրքի եր-
կունքին պատրաստութիւններով, յե-
տոյ, գիրքի նախավերջին գլուխին մէջ
կը կարդանք անոր վիժումը: Երկար
նամակ մըն է ասիկա, ուր պիտի ուզէի
անդրադառնալ ուրիշ ընթերցումով մը:

Ըսի արդէն վեպը կը բացուի ճա-
շարանի մը պատկերով: Խօսողը կը
խօսի երկրորդ դեմքով, ինքնիրեն. երկ-
րորդ դեմքով մենախօսութիւն: Մար-
դաբանական-ազգագրական դասըն-
թացքի ուսանողը, շաբաթը քանի մը
անգամ կը յաճախէ այդ ճաշարանը
տարբեր օրեր տարբեր ժամերու: Հոն
տեղի կ'ունենայ հանդիպումը Սենետր
Յովակիմ անուն, մարդաբան-ազգա-
գրագէտ գիտնականին, որ իր ինքնա-
կենսագրութիւնը գրելու առաջարկ կը

ներկայացնէ օր մը: Երկար վարանում-
ներէ ետք, տատամսումի անձկութեան
ժամեր եւ օրեր կ'անցնեն պատմողը,
մինչեւ որոշում տալը: Որոշում տալու
դժուարութիւնը պիտի գար նաեւ այն
հարցման նշաններէն, զորս ինքզինքին
ուղղած էր ազգագրութեան դասապա-
հերուն, եւ որոնց պատասխանը չէր
գտած տակաւին: Դասախօսը օր մը
ըսեր էր.-

«...ազգագրութիւնը կոպեռնիկեան
շրջում մը պէտք է կատարէ. միայն հե-
ռաւոր տոհմերու կամ ազգախումբե-
րու գիտութիւն մը չի կրնար ըլլալ ու-
մնայ, էքզոթիքը՝ տարաշխարհիկը մեր
ամօրեային մէջ է» (ԿՄ, էջ 12):

«...Մեթոտոլոժիք այլուրութիւն մը
պիտի ստանձնէիր, կէտի մը վրայ պի-
տի համընկնէիր անոր, նոյնա-նայիր,
պիտի տարաշխարհուէիր՝ մնալով հան-
դերձ այն որ էիր. առանց նոյնացման ինչ
ազգագրական ճանաչում» (ԿՄ, էջ 18):

Կատարելիքը ներքին ազգագրու-
թիւն մըն է: Խնդիրը այլեւս հեռաւոր
երկիրներ երթալուն չի վերաբերիր:
Մօտիկ աշխարհն է այլեւս տարաշ-
խարհիկը: Ասիկա թելադրանքի մը
բնոյթը ունի գրողին համար. գրելը
մօտիկին մերձենալ է իբրեւ թէ անիկա
այդ մօտիկը հեռուն ըլլար:

Շ ԲՉԱՊՏՈՅՏԵՐ

Մինչ այդ՝ տատամսումի այս հոգեվի-
ճակը պիտի ստիպէ պատմող-ուսա-
նողը, որ հանդիպելու երթայ ծանօթ
վիպասան՝ պարոն Ղեւոնդին անոր
կարծիքը շօշափելու համար: Պարոն

Ղեւնդ արդէն անգամ մը երեւցած էր «Շրջում»ին մէջ: Ասիկա անոր երկրորդ գալն է: Տատամսումը կը բացատրուի անով, որ պատմողը ներքնապէս կիսով չափ յօժարած է արդէն ընթացք տալու եղած առաջարկին: Այլապէս ի՞նչ իմաստ ունի տատամսիլը: Իսկ ինչո՞ւ հաստատական չէ, արդեօք նիւթին ծանօթ չէ: Ընդհանրապէս մարդ կը խորհի թէ ամէն վարանում յառաջ կու գայ ճանաչումի պակասէն: Բայց այս պարագային հակառակն է: Գրողը հեռու է վերջնական որոշում առնելէ, որովհետեւ կը ճանչնայ առաջարկին մասնայատուկ դժուարութիւնը: Յետեւաբար, պիտի ըսէի որ վարանումը յառաջ կու գայ ոչ թէ ճանաչումի պակասէն, այլ ճանաչումէն: Կենսագրութիւն չէ որ պիտի գրէ: Կենսագրութիւնը կը գրուի երրորդ դէմքով: Պիտի գրէ ինքնակենսագրութիւն: Ուրիշ խօսքով, պիտի գրէ գիտնականին եւ մարդուն մասին, ըսել կ'ուզեմ մարդուն «ինքզինքութեան» մասին: Պէտք է ձեւացնէ որ Յովակիմ գիտնականը ինք կը գրէ. պէտք է ըսէ Ես: Ինքնակենսագրութիւնը կը գրուի առաջին դէմքով, ընդհանրապէս: Եթէ միայն գիտնականի կամ անոր գիտական աշխատութեան վերաբերէր, շատ հաւանաբար այդքան տատամսելու պատճառ պիտի չըլլար. բայց ճանաչումը, գիտակցութիւնը ինքնակենսագրական նիւթի անտիրապետելիութեան մասին, պիտի մղէ պատմողը դիմելու փորձառու մարդու կարծիքին: Վիպասանին: Այս գրառումը թելադրութիւն մը կ'ենթադրէ: Կը թելադրէ թէ գրող մը միշտ պէտք է ունենայ իր գրածին տիրապետութիւնը, որ կը պայմանաւոր-

ուի ընելիքին կատարեալ ծանօթութեամբ եւ ճանաչմամբ: Իսկ ինչպէս կարելի է ձեռք բերել այդ տիրապետութիւնը: Պարոն Ղեւնդի կարծիքը այն է թէ գրելը արկածախնդրութիւն մըն է, որուն պիտի նախաձեռնես, վճռակամութիւն կը պահանջէ եւ պիտի ճակատիս ձեռք բերելու համար գայն: Ահա ինչ կ'ըսէ փորձառու վիպասանը սրճարանի մէջ երկար խօսակցութեան մը ընթացքին. «... Ես տեղդ ըլլամ այդ գործը հայտէ-հայտէ կ'առնեմ, ինչո՞ւ պիտի վարանիմ, ան ու նետուէ՛, եղաւ գնաց, յետոյ ատեն կ'ունենաս մտածելու... հարց ըսիր, ի՞նչ հարց, տղայ, ինքնակենսագրութիւնը խնդիր է՝ կ'ընդունիմ, ապստրէ խնդիր, անոր կարելիութեան պայմանները՝ այնպէս ինչպէս կ'ըսէք, դուք, փիլիսոփաներդ... աս ալ գիտցի՛ր որ գրողի մը համար միայն գրած ատենը խնդիրը կը լուսաբանուի, առաջունէ չըլլար, փորձառութիւնը հո՞ն է, եթէ ոչ ինքզինքդ պատի առջեւ կը դնես. մեր հայաստանցիները աղուոր բառ մը ունին՝ դուն քեզ կը խցկես» (ԿՄ, էջ 95):

Վիպասանի կողմէ արկածախնդրութեան թելադրանքը շատ հաւանաբար պիտի քաջալերէ գրողը վճռակամ որոշում տալու: Միւս կողմէ կը խորհիմ որ գրողը պիտի տրամադրուի, որովհետեւ ինքնակենսագրութեան մասին իր ունեցած թերիք տեսակէտը գործնականապէս ճանչնալու առիթ պիտի ըլլայ: Ուրեմն՝ ինչո՞ւ չգրել ինքնակենսագրութիւնը մէկու մը, որ ինք կարող չէ ատիկա ընելու եւ դիմած է ուրիշի մը օգնութեան: Ինչո՞ւ այս «նեկրի» խաղը չխաղայ: «Նեկր» կը կոչուի Ֆրանսայի մէջ ուրիշին հաշուոյն գրողը, որ գործ

մը չի ստորագրեր իր անունով: Գրիչի դեր կը կատարէ առաւել կամ նուազ չափով, ասիկա կախում ունի պատուիրատուէն, որ պիտի ստորագրէ գիրքը: Բայց այս սովորական դարձած երեւոյթը պատմող-ուսանողին համար խընդիր կ'ըլլայ: Ինքնակենսագրութիւնը կարելի՞ է: Գրական գործի մը մէջ ինչ չափով գրողը կրնայ մտնել տիպարին մէջ, որքան կրնայ այդ մարդուն ինքը կենսագրել: Պետք է նշմարել, որ հեղինակը շատ լաւ կը գործածէ հայերէնի երկու երրորդ դեմքով դերանուններուն տարբերութիւնը. Ան եւ Ինք: Մէկը դուրսի մարդն է, միւսը ներսինը, ինչպէս պիտի ըսէր Պօղոս: Կենսագրողը դուրսէն նկարագրողն է, ինքնակենսագրողը ներսէն խօսողը:

Ի դեպ գաղափարի փոխանակումները վիպասան Ղեւոնդի հետ, տեղի կ'ունենան շրջապտոյտով Փարիզի փո-

Հայաշխարհը, հեղինակին համար շտեմարան մըն է կարծէք ուրկէ կ'առնէ ինչ որ կ'ուզէ, զայն կը վերածէ վէպի ատաղձին եւ կը կերպարանափոխէ: Այս ստեղծումն է անշուշտ, որ կշիռ կու տայ Գր. Պըլտեանի արուեստի ընկալումի գործառնոյթին եւ ծանրութեան:

դոցներուն մէջ եւ սրճարաններ յաճախելով: Ընդհանրապէս Գր. Պըլտեանի գրութիւններուն մէջ պտոյտները յատուկ տեղ կը գրաւեն, մասնաւոր իմաստ կը զգենուն, կարծէք ճեմարանական վարժութիւններ են, դասընթացքներ, ուր բաներ կը սորվիս, կը

յայտնաբերես: Օրինակ վայրեր, տեղեր, մարդիկ, մանաւանդ Փարիզը: «Շըրջում»ը ատոնք կը գործածէր արդէն: Մեր հիները կը գործածէին ասացուածք մը, որ կ'ըսէր, կեանքի դպրոցը փողոցին, շուկային մէջն է: Իսկ պրն. Ղեւոնդ պիտի ըսէ.- «...գրելը քիչ մը փողոցէն քալել է, մտածել, բաղդատել նորը հինին, նորագոյնին...» (ԿՄ, էջ 87): Ինչ որ վիպասանը կ'ըսէ կրնանք նկատել վէպին անհրաժեշտ մտածողութիւն: Անոր ըսածը վէպին ըրածին շատ մօտիկ է: Իսկ հարուստ կենսագրութեամբ օժտուած պրն. Ղեւոնդին կերպարը գեղարուեստականօրէն քանդակուած, այնքան հարազատ է, որ մեկնակետ ծառայած տիպարը մեր միտքին կը ներկայանայ նուազ փայլով: Ստեղծուած կերպարը աւելի բարդ է, քան իր բնատիպը. ասիկա չէ՞ կրկնագիրը: Հայաշխարհը, հեղինակին համար շտեմարան մըն է կարծէք ուրկէ կ'առնէ ինչ որ կ'ուզէ, զայն կը վերածէ վէպի ատաղձին եւ կը կերպարանափոխէ: Այս ստեղծումն է անշուշտ, որ կշիռ կու տայ Գր. Պըլտեանի արուեստի ընկալումի գործառնոյթին եւ ծանրութեան:

Խօսակցութիւնները, նոյնիսկ պատահական նկատուողները, ճիշդ կը բանին գիրքի ուղեծիրին մէջ: Դիպուածով տրուած մանրամասնութիւն մը յանկարծ նշանակութիւն կը զգենու: «Կրկնագիր մարդը» վիպական կոթողային որմնանկար մըն է, կ'ըսէի, որովհետեւ իւրաքանչիւր էջի մէջ, նոյնիսկ ամենէն աննշան կարծուածին, այնքան իմաստ կայ թելադրութիւն: Նախքան սրճարանի հանդիպումը՝ վիպասանն ու պատմողը կը քալեն Փարիզի թաղե-

րեն եւ կը հասնին բարափի պուքինստներ: Յոն սովորաբար գրավածառներու կողքին կ'ըլլան նաեւ նկարիչներ: Վիպասանը կը յիշէ Աւետիս մը, որ ատենին հոն իր նկարները կը վաճառէր: Տեսէք սա հատուածը, հայ նկարիչի մը ժխտական կերպարին ընդմէջէն, որքան ուսանելի է դրական թելադրանքը.- «... այդ մեր ականակ Աւետիսը, ինչ աւետիս, ինչ աւետում, հազարաւոր մղոններով հեռու էր անունէն, ահա մէկը որ փառասիրութիւն չունեցաւ, ո՛չ, մեռաւ չծնած.../... ամէն մարդ զինքը զիտէր, ինքն ալ բոլորը, միայն թէ մէկ անգամ բերանը չբացաւ, հայ եմ չըսաւ, հասկցա՛մր, ինքն իրմէ ամէջող տեսակէն էր, վախկոն...» (ԿՄ էջ 84): «Վախկոն»: Բառ մը չէ միայն ատիկա հոս գործածուած: Ամբողջ հոգեխառնութիւն մը կը վերակենդանացնէ համայնքի կարեւոր մէկ զանգուածին ներաշխարհը կազմող, անոր ներքին իրականութիւնը: Այդ օրերուն միայն նկարիչ Աւետիս մը չէր՝ հայ եմ չըսող, կար ամբողջ խաւ մը ենթարկուած՝ այդ հոգեբանութեան: Այդ հոգեխառնութիւնը, Սփիւռքի մէջ ուրիշ տեղեր ալ ներկայ, նոյնքան կենդանի իրականութիւն կը դառնայ այստեղ գրուելով, կը թարմանայ, կը վերակազմուի, կը թրթռայ, ընթերցողը կը գտնէ իր առջեւ շրջանի մը մտայնութիւնը, որ տարաւ այլասերումի: «Վախկոն»: Վիպասան կը պախարակէ բոլոր անոնք, որոնք կը մերժեն իրենց իսկ իրականութիւնը: Իրենք զիրենք կը հերքեն: Ինչէ՛ն կը վախնային Աւետիսը եւ Աւետիսին նրմանները, երբ կը բացակայէին արտաքին վախազդու, մահազդու սպառնա-

լիքներ: Ուրկէ՛ այս կրաւորականութիւնը: Ներքին բարդոյթէ՛ մը, որ կը ջնջէր Աւետիսի մը ինքնութեան հպարտութիւնը, փառասիրութիւնը՝ իր իսկ ծագումին հարազատութեան:

Աւետիսի նման տիպարի յիշատակումը կապուած է ինծի համար օտարութեան մէջ ապրելու խնդրին: Աւետիսներ իրենց ինքնութիւնը կ'ապրին ամօթի ձեւին տակ ու կը ջանան զայն ծածկել: Անոր կողքին կան ուրիշ արուեստագետներ: Անոնք ալ կը յիշուին. Լեւոն Թիւթիւնճեան, Մելքոն Քէպապճեան, Նշան Պէշիկթաշլեան... Պիտի գրուին շրջապտոյտի այս ընթացքին պրն. Ղեւոնդի տպաւորութիւնները փարիզահայ դպրութեան մօտակայ անցեալի ներկայացուցիչներու կամ գրողներու մասին, Արշամ, Խաչիկ, Չարեհ, Մեսրոպ, Փայլակ, Նիկողոս: «Ինչ ժողովներ ըրինք «Յրահաւին» համար, անունը Նիկողոսը գտեր էր շատ գոհ էր ատով, կրակին մէջէն անցեր էինք բոլորս, հոս ափ առեր էինք, գետը կը հոսէր, կը տանէր մեր խորտակուած անցեալը, ինչ ծրագիրներ, ազգը, գրականութիւնը պիտի փրկէինք... հայութիւն պիտի կերտէինք...» (ԿՄ, էջ 88): Իմ համեստ կարծիքով, «Կրկնագիր մարդը»ի կարեւոր գլուխներէն մէկն է հինգերորդ գլուխը, որովհետեւ «...ազգագրութիւնը խառնակ ներկայի խնդիր» (ԿՄ, էջ 56) արդէն կը սկսի ուրուագծուիլ ծրագիրը այս գլուխով:

Շրջապտոյտի ուրիշ ձեւ մըն է թանգարանի այցելութիւնը, ուր կը տիրէ տարբեր մթնոլորտ մը, բոլորովին տարբեր շրջանակ մը. ազգագրութիւնը

հոս կապուած է գաղթատիրութեան, հակասեմականութեան, ազգայնապաշտութեան: Պատմող-գրողը կը թափանցէ այդ աշխարհին, որ ամբողջ հաստատութեան մը ներքին միջավայրն է: Գրողը շփումներ կ'ունենայ Թանգարանի պաշտօնէութեան հետ (հոն կայ կիներու եւ այրերու արքունիք մը, որ կը ներկայացուի մեզի), կը քայլ նրբանցքներէն, գրասենեակներէն, կ'անցնի կղպուած գրադարաններու առջեւէն, պահեստարանի անցքերէ, ուր ցուցադրուած են Պօրօրօ, Յիմ-ցիան, Եանոմամ, Տոկան, Թահիթի, Ամագոնեայ եւ այլ քաղաքակրթութիւններէ, անհետացած ժողովուրդներէ մը: Կը թուէր, թէ կը կտրէի ամբողջ ազգագրութեան պատմութիւնն ու միջավայրը, արեւելքէն արեւմուտք» (ԿՄ, էջ 107):

«Արեւելքէն արեւմուտք», աշխարհիս մէկ կողմէն միւսը, մէկ մշակոյթէն միւսը: Ներքին, ներկայ ազգագրութիւնը որ գրուելու ընթացքի մէջ է, այլեւս չի կրնար միայն արեւելեան բնոյթ ունենալ, անիկա հրամայականօրէն օղակուած է այսուհետեւ արեւմտեանին հետ: Ներկայ իրականութիւնն է: Մտածումը կը սնանի այդ իրականութենէն: Թէեւ ազգագրութիւնը իբրեւ գիտութիւն արեւմտեան է: Եւ կարծեք դէպի անոր բացայայտումը կը կատարէ պատմողը շնորհիւ Յովակիմին, որ նոյնպէս կը կատարէ այդ քայլը:

Գրողը թանգարանի մասնաւոր աշխարհին մէջ կը յայտնաբերէ այդ մարդկային գիտութիւնը, որ օտարի ճանաչումին կը ձգտի եւ կ'ուզէ զայն պահպանել, արխիւային նիւթի վերա-

ծել, իւրացնել: Անցեալ քաղաքակրթութիւններու թափանցումի մէջն է գրողը, որովհետեւ ատիկա անհրաժեշտ է Յովակիմի գիրքին համար: Հին աշխարհի հմայիչ մշակոյթներու առջեւ կ'ապրի պահեր, ուր մանկութեան յիշատակներ կը վերադառնան իրեն, համեմատութիւններ կը կատարուին, թաղի մօտաւոր անցեալի ծանօթներուն եւ հնադարեան այս իրերուն միջեւ, որոնք յանձնուած թանգարանի պաշտպանութեան մարդկային կեանք մը կը ներկայեն, կը վերադառնան ներկայի մէջ: Կը յիշէ ծանօթները, մոռցուածները, անհետացածները, լքուածները, որոնք թէեւ չարժանացան թանգարանի պաշտպանութեան, բայց յանկարծ կրնային փողոցի ու մահուան քուլիսներէն յայտնուիլ: «Անոնք ալ բառերու պէս էին, կը վերադառնային, մեռեալ լեզուով» (ԿՄ, էջ 115): Հոս կարճ հատուածի մը մէջ, շրջանի մը հայոց պատմութիւնը կը կազմուի, ոչ գիրքերու վկայութիւններով, այլ մտքին աչքերովը, շրջանի մը մարդոց, որոնց կեանքը եղաւ մահուան կսկիծը:

Թանգարանային, անսովոր միջավայրին մէջ գրողը կորսուած չէ, աչալուրջ կը հսկէ իր շուրջը, կը հետեւի աշխատատեղներու վարմունքին, մտայնութեան, անոնց նկարագրի գիծերուն, վարպետօրէն գծագրելով անոնց կենդանագիրը: Կարծես կ'ուսումնասիրէ ազգագրութեան տեղերը, այդ ամերիկագիտութեան հաստատութիւնը: Ի՞նչ ընկալում ունին օտարականէն: Կրնային զանազանել օտարական ազգագրագետը օտարական կենսագրողէն, որոնք նոյնազգի չեն: Ազգագրագետը

եւ գրողը գոնէ իրենք գիտէին անիկա, եւ թերեւս ասոր համար ալ աւելի մօտ են իրարու: «Բոլոր օտարականները... եղբայր չէ՛ն, յայտարարեր էր Յովակիմ, կը հաւատար ատոր,» (ԿՄ, էջ 128): Ազգագրագետը որպէս քաղաքակրթութիւնը տարրալուծող վարժ է հետաքրքրորուելու, փնտռելու, ճանչնալու օտարը, օտարին մշակոյթը, մանաւանդ երբ բոլորովին անծանօթ է կենսագրողի մշակոյթին, լեզուին: «Կարելի՞ է... կ'ուզեմ ձեր լեզուով գրուած գիրք մը տեսնել» (ԿՄ, էջ 129): Յովակիմին այս խնդրանքը քաղաքավարական հետաքրքրութիւն մը չի թուիր, հաճելի երեւելու համար չէ եղած, նոյնիսկ եթէ գիտնական մեքսիքացին, սկիզբը, տարաշխարհիկ կը գտնէ պատմող ուսանողին մշակոյթը, լեզուն, այբուբենը: Կը հիանայ այդ լեզուին, կը հաւնի գայն, նոյնիսկ պահ մը կը ցանկայ սորվիլ, երբ գրողը ոտանաւոր տողեր կ'արտասանէ: Մարդ կը կարծէ, որ Յովակիմին համար պատմողը իր կարգին կը նմանի բնիկին, որ ազգագրագետները կ'երթան ուսումնասիրելու: Պետք է ըսել, թէ Յովակիմն է, որ կը մղէ պատմող-ուսանողը հետաքրքրուելու իր իսկ լեզուով, իր մշակոյթով, ասոր հիմնադիր՝ Մաշտոցով: Ասիկա կ'ըլլայ այն ատեն, երբ կը խնդրէ պատմողէն որ թարգմանէ քանի մը էջ Կորիւնի գիրքէն:

ՕՏԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՍՈՐՎԻԼ

Ջանանք հետեւիլ այս շրջափոխութեան: Ըսենք վերացական կերպով խնդիրը: Ազգագրութիւնը կը հիմնուի

երկու բեւեռներու վրայ. մէկը՝ բնիկն է, հարագատութիւնը է, միւսը՝ ուրիշը, օտարութիւնը: Ազգագրութիւնը մօտեցումն է օտարին: Անիկա այս վէպին մէջ կը կազմէ սփիւռքեան վիճակի շրջանակ:

Նախ՝ ըսեմ, որ Գրիգոր Պըլտեանի գրականութեամբ մարդ կը սորվի օտարութեան իսկութիւնը: Կեդրոնական թեմա է իր մօտ: Առաջին անգամը չէ,

Ազգագրութիւնը կը հիմնուի երկու բեւեռներու վրայ. մէկը՝ բնիկն է, հարագատութիւնը է, միւսը՝ ուրիշը, օտարութիւնը: Ազգագրութիւնը մօտեցումն է օտարին: Անիկա այս վէպին մէջ կը կազմէ սփիւռքեան վիճակի շրջանակ:

որ կ'արծարծուի անիկա: Այս վէպին մէջ սակայն օտարութեան փորձառութիւնը բիւրեղացած է: Սփիւռքի մարդուն համար օտարութիւնը գոյութիւն է: Չես կրնար ձերբազատիլ: Այնքան իրաւ են տողերը, երբ Գր. Պըլտեան, բանաստեղծական իր առաջին երկերուն մէջ կը գրէ, - «...լամբ կեդրոնական ուր կը ծնիմ շուքերու պաղ օտարութեան» (Յատուածներ «սենեակի» մասին, էջ 13): Իսկ դուք գիտէ՞ք որքան դժուար էր սերունդի մը համար, որ մերն էր այդ օրերուն, ստանձնել օտարութիւնը, երբ կ'արգիլէին ամեն յարաբերութիւն օտարին հետ, երբ բառը հոմանիշ դարձած էր թշնամութեան: Ազդուած ազգայինի պաշտպանութեան մտավախութենէն, այս մտայնութիւնը կը փոխանցուէր ո՛չ միայն ըն-

տանեկան յարկերէն ներս, այլ նաեւ՝ ազգային վարժարաններու: Մեր թաղի հայկական վարժարանին մէջ ես ունեցած եմ ուսուցիչներ՝ որոնք մեզի կը քաջալերէին արաբերէն չտորվիլ, միշտ միեւնոյն մտավախութեամբ, որ չըլլայ թէ այլասերինք: Սփիւռքի արեւմտեան հատուածին մէջ չկար շփոթը օտարութիւնը թշնամութիւն հասկնալու, բայց կար հակապատկերը, հայ մնալուն վախը: Տեսանք նկարիչ Աւետիսի պարագան: Իսկ հեղինակին համար՝ խնդիրը օտարութեան ծնիլն է, ո՛չ միայն անոր մէջ ծնունդ առնելը: Պըլտեան գիտակից է, որ ի ծնէ յարաբերութեան մէջ ենք այլեւս օտարութեան հետ: Կ'ուզէ ճշմարիտը ճանչնալ, վախ չունի անոր իրականութենէն, ահա իր մտասելեռումը: Օտարութեան եւ հարազատութեան հանդէպ երկդիմութիւնը կ'ուզէ լուծել, օտարութիւնը չի հակադրեր հարազատութեան, զայն չի նկատեր վրտանգաւոր, սպառնալից, որովհետեւ

սփիւռքի մէջ: Դնել «օտարութիւն»ը եւ «հարազատութիւն»ը երկխօսութեան մէջ, ահա ճիգը գրողին: Պըլտեան այս նիւթին փիլիսոփայական սահմանումը գոհացողը չէ, կը սիրէ անոր փորձը ընել, ապրեցնել արձակին մէջ:

Այս գիրքը լուծումն է անորոշութեան դատապարտուած սերունդի մը լուսաւորման: Ինքզինքի գիւտին: Խառնածին սերունդի մը զաւակներուն մխիթարական գիրքն է ասիկա: Միտքս աւելի լաւ բացատրելու համար ստիպուած եմ մանկավարժական լեզու գործածել: Օրինակի համար ծնեալի մը կողմերէն մէկը հայ է եւ ոչինչ ունի ժառանգած հայկականութենէ. կ'ապրի՛ երբեւիցէ իր հայկականութիւնը իբրեւ օտարութիւն ի դիմաց իր ֆրանսացի հարազատութեան: Կամ ճիգը ճանչնալու այդ օտարութիւնը, որ իրն է: Եթէ գիտակից է ենթական, ամենայն հաւանականութեամբ երկխօսութիւնը կըրնայ տեղի ունենալ ֆրանսական հարազատութեան եւ հայկական օտարութեան միջեւ, որուն ընդհարումին ժամանակ կ'որոշուի իր իսկ օտարութեան ընդունուիլը կամ մերժուիլը: Պիտի արտայայտէ համակրանքն կամ հակակրանքը: Բայց ինչպէ՞ս կարելի է հակակրիլ օտարութեան մը, որ քուկդ է: Արդե՞օք այս պարագային հակակրանքը կրնայ հականիշը ըլլալ համակրանքին: Երկու աշխարհներն ալ սեփական են: Հրաժարիլ անոնցմէ մէկէն կը նշանակէ չգտնուիլ իրաւութեան մէջ: Որքան ալ մէկը զօրաւոր ըլլայ մերժելու իր իսկ օտարութիւնը որ մասնիկն է իր հարազատութեան, չի կրնար իրմէ անջատել օտարութիւնը:

Այս գիրքը լուծումն է անորոշութեան դատապարտուած սերունդի մը լուսաւորման: Ինքզինքի գիւտին: Խառնածին սերունդի մը զաւակներուն մխիթարական գիրքն է ասիկա:

մեր ապրած իրականութեան մէջ համատեղ գոյութիւն ունին անոնք, եւ մըրտածել տարանջատել զանոնք կը նշանակէ մերժել իրականութիւնը, իսկ մերժել իրականութիւնը պիտի նշանակէր անդամալուծել «հարազատ»ին ապագան, ինչ որ գրողին փնտռածին ճիշդ հակառակն է. փրկել «հարազատութիւն»ը

Կայ օտարասիրությունը, որ կը հակակրի հարազատության, անհկա երբ ոչ իմացեալ օտարասիրութիւն է, վրտանգուած է ինքնութեան հարազատութիւնը, նոյնիսկ ճակատագրուած ջնջուելու:

Արդ՝ «Կրկնագիր մարդը» կոչ մը կը թուի՝ յանուն իմանալի օտարասիրութեան: Ըսել կ'ուզեմ, որ անհկա կ'ըլլայ իմացական կերպով, իմացական սերով մը: Իսկ ինչ հանգամանք վերագրելու է օտարութեան: Պըլտեանին համար չկայ բացարձակ օտարութիւն: Ազգագրագէտ դասախօսը օր մը Ամագոնիայի անտառներուն մէջ նոր ցեղախումբ մը յայտնաբերելէն ի վեր, ասոր բարբառին կու տայ ուրիշութեան չափանիշ օրինավիճակ մը, զայն կը դարձնէ բացարձակ օտարութիւն: Կենսագրողը սակայն.- «Իսկ եթէ բացարձակ էր օտարութիւնը՝ ինչպէ՞ս դարձեր էր մատչելի: Գոնէ անգամ մը միայն: Այն ատեն չէ՞ր դադրեր օտարութիւն ըլլալէ» (ԿՄ, էջ 131): Եւ կը բերէ չափանիշ մը իր ժողովուրդէն, որ կրնար ազգագրագէտին համար նոր ցեղախումբի մը յայտնաբերումը ըլլալ. Աստուածատուր, Սուրմակ, Սրապիոն. գիւղացիներ, թաղին ժողովուրդը, Նազար, Կարապետ, Փիլիպպոս, Արեւիկ, Անթիքա, եւ մանաւանդ պարոն Յովակ, որ բանալիներու շղթան տափի մը պէս շարժելէն «կը շարունակէր արձակել իր նշանաւոր Բենեյիս, Բենեյիս միշտ հայերէն նոյնիսկ արաբական թաղերուն մէջ» (ԿՄ, էջ 132): Եթէ ազգագրագէտը այս յայտնաբերէր, այ՛ս ալ նկատի պիտի ունենար որպէս ուրիշութեան չափանիշ եւ մյս ալ իբրեւ բացարձակ

օտարութիւն: «Ստահակները՝ տանիքներէն, պատշգամներէն Յովակին-Յովակին կը կոչէին» (էջ 132): Կարծեք կենսագրողը ազգագրագէտին ներքին լռութեամբ մը եւ քիչ մըն ալ հեզնական կը պատասխանէր. միթէ այ՛ս ալ բացարձակ օտարութիւն է:

ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՅԱՇԽԱՐՀԸ

«Կրկնագիր մարդը» գործ մըն է մշտատեւ արարող, բանող, շրջող: Անոնք, որոնք առիթը ունեցած են կարդալու հեղինակին «Շրջում» վէպը, այն տպաւորութիւնը կ'ունենան, թէ առաջինը երկրորդին շարունակութիւնն է: Մենք կ'անցնինք մէկ տեղէն միւսը, մէկ օտար պատկերէ ուրիշ մէկ հարազատի: Եզրերը անդադար կը շրջուին: Արդէն նշմարեցինք, թէ ինչպէ՞ս Յովակիմ անունը կը բերէ փականագործ Յովակը եւ ասոր բանալիները կը յիշեցնեն մեքսիքացի գիտանականին փնտռտուքը մեքսիքական հին այբուբենի գաղտնիքներուն: Ասիկա օրինակ մը չէ՞ կրկնագրութեան: Ուրիշ պարագայ մը եւս. Մաշտոց չէ՞, որ կը փնտռէր հայոց լեզուի բանալին, անոր այբուբենը, անոր գաղտնիքը:

Հարազատը կրկնագիրը չէ՞ օտարին: Հասկնալի է, պիտի չթուեմ բոլորը. անցեալ, ներկայ, ապագայ կը գործեն, կը բանին ներկայի մէջ: Այլազան ժամանակներու դէպքերը, հեռաւոր կամ մօտաւոր անցեալի, ներկայի հանդիպումները կամ գալիքի ծրագիրները, տարբեր վայրերը, երկիր, Պէյրուս, Փա-

րիզ, շրջապատը կ'ընդլայնվի, ամերիկացի հոգևորականության կողմից կամ դիմացը կը յայտնուին հայագետ, արուեստի պատմաբան մարդիկ, նոյնիսկ հանրաժանօթ գրավաճառ մը: Կը գրուի հայկական մատենադարանի մասին, խօսակցութիւնը կը դառնայ փարիզեան Յայաստանին Էն մեծ գիտնականին մասին, Պոլիսէն եկած (անունը վերջը պիտի տայ), յետոյ օրդ. Սիրարփիին՝ մանրանկարչութեան մասնագետի մասին, ուսանողական միութեան կազմակերպած դասախօսութիւններուն «...երբ մշակոյթ, քաղաքակրթութիւն, նորոգուող հայութիւն սերտել ու կիրարկել կը հետապնդէինք» (ԿՄ, էջ 144): Կը շարունակուի Էջին մեջ գրուիլ դասախօսութիւնը մանրանկարչութեան վերաբերեալ, Մլքէ թագուհիի աւետարանին, Աղթամարի սուրբ Խաչի, արուեստի սկզբնաւորութեան, Երուսաղէմի ձեռագիրներու գոյութեան եւ անհետացման եւ տակաւին ուրիշ դէպքերու մասին: 144-էն մինչեւ 151-ի էջերը ցոյց կու տան Պըլտեանի գրական իրագործումի վարպետութիւնը: Շրջում մը, պիտի ըսէի, կրկնագրութեան շուրջ: Այսպէս՝ կը գրուի ներքին ազգագրութեան միախառնուած արտաքին ազգագրութիւնը:

Կ'անցնիմ տակաւին այն փայլուն էջերուն վրայէն, ուր պատմողը կ'այցելէ *Librairie Orientale*-ի խնդիր Վարք Մաշտոցիի օրինակին, կամ այցելութիւն մը տիկին Արտայի բնակարանին: Բանաստեղծուհի, ազգային գործիչ, համայնագիտարանի աշխատաւոր, տիկին Արտան, վիպասանէն շատ տարբեր կերպար մըն է, հայաշխարհի, ինչ-

պէս կ'ըսէ հեղինակը, ներկայացուցիչներէն մէկը, որուն ստեղծագործական կեանքը հասած է ձախողութեան:

Այդ այցելութիւնները կապուած են, ըսի, Կորիւն Սքանչելիի «Վարք Մաշտոց» գրքի փնտռութիւն: Որպէսզի հասկնայ այս պատմող-օտարականը, Յովակիմ կ'ուզէ հայոց լեզուն ճանչնալ: Ահա պատրուակը. «Օր մը գրախանութի մը անջեւէն անցած ատենս... տեսած եմ, յետոյ համայնագիտարանը նայեցայ, ինչպէ՛ս կը գրէք, ձախէն անջ, թէ արաբական ոճով, ձայնաւորով, թէ... քանի՞ գրանշան ունիք, ..., պատկերը գեղեցիկ է, տարբեր» (ԿՄ, էջ 239): Վէպին մեջ կայ պատմողին փորձերը մօտենալու գիտնականի կերպարին եւ կայ գիտնականին ցանկութիւնը ճանչնալու այս իրեն օտար պատմողի աշխարհին: Կենսագրողը կ'անցնէ դժուարին պահեր աշխատելով ազգագրագետին կենսագրականին վրայ եւ կատարած աշխատութիւններուն: Որպէսզի գրէ անոր ինքնակենսագրութիւնը, կ'ուզէ թափանցել մեջը, կը յաջողի անոր արտաքին վարպետութեան, հըմտութեան մօտենալ, որովհետեւ արտաքինը ունի յայտարարող հանգամանք, իսկ այն ինչ որ աներեւոյթ է, ներքին հմտութիւնը, վարպետութիւնը, որ չենք գիտեր ինչպէս կը բանի, ինչպէս կը լսէ ներքին խօսքը, ինչ գօրութեամբ կը կատարէ անգտանելիին գիւտը, ասիկա մատչելի չէ դուրսէն պատմողին:

Յոս հարցում մը կը ծագի մեջս: Մեքսիքացի գիտնականը ինչո՞ւ կ'ընտրէ իր ինքնակենսագրութեան իբրեւ գրագիր կամ գրիչ՝ մարդաբանութեան այս ուսանողը: Արդե՞՞ք, անմիջապէս

կռահեց այս կենսագրողի մօտ արտակարգ յատկություն մը, որ իր հերթին ժառանգորդ մըն է ներքին հմտութեան, որ միայն անիկա ատակ է իրեն պէս գիտնականի մը ինքնակենսագրութիւնը կենսագրելու: Պէտք է ըսել, որ աւելի ուշ, պիտի անդրադառնայ սխալին, երկու օտարականներ զիրար չեն կըրնար ճանչնալ անպայման. նմանները նոյնը չեն: Ըսեմ նաեւ, որ գիրքը կ'աւարտի խզումով, ձախողութեամբ: Պատմողը այն մարդը չէր որ անհրաժեշտ էր:

Անկէ առաջ՝ կենսագրողը հետըզհետէ կը նկատէ երկուքին միջեւ հասարակաց կէտեր: Երկու ժողովուրդներու ճակատագիրները նմանութիւններ ունին: Նկարագրուած են ատոնք էջերով բացառիկ գեղարուեստականութեամբ: Յեղինակը Լաստիվերցիի բառերով կը նկարագրէ Մեքսիքօ քաղաքին անկումը, օրինակ: Վարպետօրէն կ'անցնի մէկէն միւսը, խառնելով գրաբարը աշխարհաբարին ու սպաներէնին: Այսպէս՝ երկու ժողովուրդներուն մօտ կը տեսնուի, ի հետեւանք վայրագ ցեղերու ասպատակութիւններու, քաղաքակրթութիւններու չքացումը, անհետացումը, կատարուած գիտակից եւ սիստեմաթիք կերպով: Անկարելի չէ, որ ակնարկութիւններ ալ գտնէ ընթերցողը 1915-ին, մասնաւանդ երբ յիշենք, որ գիրքը տպուած է հարիւրամեակի տարին: Հակառակ իրարմէ շատ հեռու եւ օտար մշակոյթներու իրողութեան, «Կրկնագիր մարդը»ի գրողը կարծէք կը փնտռէ ազգային ճակատագիրին հանգիտութիւնները ուրիշ, խորտակուած ժողովուրդի մը

ճակատագիրին հետ: Նմանութիւնները տարբերութիւններու համար են վատահաբար: Միանայ, նմանիլ, նոյնանալ կամ ինքնանալ: Այս երրեակը, գրողի աչքին, նշաններն են, կնիքը կարելիութիւններու եւ անկարելիութիւններու, որով ի յայտ պիտի գայ օտարութեան իսկութիւնը: Անշուշտ այս երրեակին կը հետեւի ուրիշ երրեակ մը. ըլլալ, ճանչնալ, կամենալ:

Կենսագրողին համար իր քովը գտնուող գիտնականի անձին հետ միանալու եղանակը տեղի կ'ունենայ երեւակայական ստեղծագործութեամբ: Ասիկա փարատոքսալ կրնանք խորհիլ: Մեզի մօտիկ բաները անմատչելի չենք կարծեր: Կը խորհինք, որ երեւակայելու պէտքը չունինք միանալու կամ ինչպէս գրողը կ'ըսէ համընկնելու համար: Ասոր բազմաթիւ փորձերուն կը հետեւինք գիրքի գրեթէ ամբողջ մէջտեղի

Միանայ, նմանիլ, նոյնանալ կամ ինքնանալ: Այս երրեակը, գրողի աչքին, նշաններն են, կնիքը կարելիութիւններու եւ անկարելիութիւններու, որով ի յայտ պիտի գայ օտարութեան իսկութիւնը: Անշուշտ այս երրեակին կը հետեւի ուրիշ երրեակ մը. ըլլալ, ճանչնալ, կամենալ:

մասերուն, երբ ան կ'ուզէ վերջապէս յաղթահարել խոչընդոտները.- «Այա յաջողիլ մտնել այդ ես-ին մէջ, որ քեզի նեղ, շատ անձուկ ծխնելոյզի խողովակ մը կը թուի, մերթ պիտի իջնես անոր մէջ, սողաս, հպիս շունչին, սահիս բոցի մը երկայնքին, մերթ պիտի մագլցիս անոր մէջէն, հասնիս տեղ մը ուր չես

կրնար կենայ, կանգ առնել, նայելու համար շուրջդ, դիտելու, ըմբռնելու անոր տեսանկիւնէն...» (Էջ 340): Միանալու փորձը այս մակարդակին, որովհետեւ ինքնակենսագրութեան կը վերաբերի, ցոյց կու տայ նոյնացումին անկարելիութիւնը.- «...որմէ անդին կը սկսի ուրիշ ներկայութիւն, ուրուակամ թէ՛ մարմին, որ չես գիտեր ինչպէ՛ս ընկալել, թափանցել, ինչպէ՛ս դուն քեզ տալ անոր: Պէտք է այդ եսը գրաւէ քեզ ամբողջութեամբ» (ԿՄ, էջ 341): «... կը մնայ ձայնը... ուրիշ լեզուի ստուերը կրող կենդանի ձայնը որ քեզ կը նեղէ» (ԿՄ էջ, 341): «(Ինչպէ՛ս փակագիծերու մէջ դնել սկզբնական անվաւերութիւնը)» (ԿՄ, էջ 342): Սկզբնական անվաւերութիւն ըսելով հեղինակը, կարծեմ, նկատի ունի մեկնակէտէն իսկ անկարելի յաւակնութիւնը մէկ ուրիշին միանալու, անոր սիրտն ու հոգին, մտածումներն ու զգացումները դրսեւորելու: Քանի որ ատոնք պիտի ընէ երեւակայութեամբ՝ ուրեմն մասամբ յերիւրածոյ պիտի ըլլայ արդիւնքը: Ասիկա ինքնակենսագրութեան մը համար մեղք մըն է:

Պարզ կենսագրութեան պարագային միանալու խնդիր մը պիտի չըլլար, կենսագրողը պիտի կարդար գիտնականին գիտական արտադրութիւնները, հասկնար գաղափարները, բաժնէր անոր կարծիքները, ունենար մտածումներու հետ հաղորդակցութիւն մը: Կենսագրողը կը մնար դուրսը: Պիտի ճգնէր միայն նմանիլ: Նմանիլը միանալուն պէս ունի սահմաններ, որովհետեւ կայ նմանաբանութեան օրէնքը կեանքի մէջ: Մարդերը կը նմանին իրարու իբ-

րեւ մարդ: Բայց նոյնացումը կամ ինքնացումը ի՛նչպէս կարելի է: Նմանաբանութեան օրէնքին մէջ իսկ, պարզ, ամարկայական տեսանկիւնէն դիտած նմանները չեն նոյնանար: Ծառի մը ճիւղին իրերանման տերեւներն անգամ, երբ առանձին առանձին բաղադրութեան դրուին, կը հաստատուի, որ երբեք տերեւ մը միւս տերեւը չէ: Նմանը տարբեր է նոյնէն: Ինքնակենսագրողը պիտի չբաւարարուի նմանութեամբ, պիտի ուզէ ստեղծել նոյնութեան տպաւորութիւնը:

«Չես համարձակած ըսելու որ ո՛չ կը մրցիս, ո՛չ կ'ատես, նոյն կալուածի մարդիկը չէք, նոյնիսկ եթէ կացութեան նմանութիւն կայ, նմանութիւնը նոյնութիւն չէ, համաբաղաբացի, համագոյակից, հոմանուն, համապատիւ, միաշունչ չէք, ինչպէս կ'ուզէ միտքիք մերձեցումը...» (ԿՄ, էջ 449):

Նոյնացումի, ինքնանալու-ինքնացնելու ճիգը պիտի կրկնուի ամբողջ գրքի երկայնքին եւ փորձարկուն յուսախաբ՝ իր հրայրքով կատարած տըքնաջան աշխատանքէն, պիտի տեսնէ արդիւնքին ի դերեւ գալը, քանի որ անկարելի կը դառնայ նուաճումը աննուաճելիին: Աննուաճելի՞ն... սա ձեր դիմաց նստող մարդն է: Այս փորձառութիւնը կը հաւաստիացնէ ո՛չ թէ փորձարկողին ճիգի անկարողութիւնը, այլ նոյնացումի ըստ ինքեան անկարելիութիւնը. «սկզբնական անվաւերութիւն»: Միւս կողմէ այդ ճիգը պիտի լուսաւորէ հարազատութեան արժէքը: Լեզուին վերադարձով:

ԿՐԿԼԱԳԻՐԻ՝ ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԸ

Վերը խօսեցայ շրջափոխության մասին: Ասոր յանգման կետը Մաշտոցն է, շատ, շատ հեռուներէն պատրաստուած: «Շրջում»ին մէջ Մաշտոց յիշատակուած էր, Սողոմոնի մէկ նախադասութեամբ. «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ...»: Մաշտոց զիր ու լեզու ստեղծող: Բազմաթիւ էջեր, հատուածներ յատկացուած են Կորին Սթանչելիի «Վարք Մաշտոց»ին. մեքսիքացի ազգագրագետի հետ գրաբարէն ֆրանսերէնի, անգլերէնի, սպաներէնի խառնակ թարգմանութեան նիստերը, Թանգարանի մէկ աշխատասենեակին մէջ, Էյֆելեան աշտարակին դիմացը, կը պատրաստեն Մաշտոցի կերպարին մուտքը: Գրքին ԻԲ. գլուխը մեզ կը փոխադրէ երեւակայական հինգերորդ դար մը: Սակայն անկէ առաջ անհրաժեշտ է արձանագրել լեզուին տեղը եւ այդ տեղին վրայ եղած մտաւոր աշխատանքը: Կարդալով «Կրկնագիր Մարդը», Գր. Պըլտեանի գրականութեան ամբողջութիւնը կը պայծառանայ եւ վերջապէս ընթերցողը այդ գրականութենէն կը բաղէ հետեւեալ հանգանակը.- խօսքը կ'առարկայանայ լեզուով, ուրեմն լեզուն առարկայացումն է խօսքին, ձայնը նշանն է լեզուի կենդանութեան, իսկ գիրը նիւթականացումը, թանձրացեալ գոյացութիւնը խօսք լեզուին: Գր. Պըլտեանի արձակին առաջին վեց հատորները, որոնք կ'ամփոփեն մեր ժողովուրդի որոշ մէկ հատուածին կեանքը, իր շրջապատով, մշակոյթով եւ ժամանակաշրջանով ազա-

տած են կորուստէ, եւ անհետացումէ: Ահա գիրին եւ վաւերական, հարագատ գրականութեան կախարդանքը:

«Կրկնագիր մարդը»ին կենսագրող-պատմողը անդադար կը վերսկսի աշխատանքը: Կռիւ մը լեզուին հետ: «Սկսիլ գերոյէն», կ'ըսէ. այս դարձրուածքն ալ հեղինակի գրականութեան յատկանիշերէն մէկն է: Իր գրականութիւնը բանելով նմանաբանութեան օրէնքով, բայց ինչպէս ըսինք՝ նմանները չեն նոյնանար, իր հատորներն ալ չեն նոյնանար: Մանաւանդ երբ անոնք կը փակեն ժամանակաշրջան մը: «Շրջումը» եւ «Կրկնագիր մարդը», կը բանան նոր ժամանակաշրջան: Ասոր համար «սկսիլ գերոյէն»ը կ'առնէ մասնաւոր իմաստ եւ պիտի տեսնենք, թէ ինչպէ՞ս այս հատորներուն մէջ լեզուն կը փոխուի բոլորովին, մեզի յիշեցնելով իրմէ

...խօսքը կ'առարկայանայ լեզուով, ուրեմն լեզուն առարկայացումն է խօսքին, ձայնը նշանն է լեզուի կենդանութեան, իսկ գիրը նիւթականացումը, թանձրացեալ գոյացութիւնը խօսք-լեզուին:

այլ դարձուածք մը «լեզուն կրկին յօրինելի» («Մանտրաներ», հատոր Ա): Պատմողը Յովակիմի կերպարին համար կը ճգնի կերպեր գտնել, հեղինակը կ'ընէ մօտաւորապէս նոյնը: Գր. Պըլտեան նախանձելի հնարամտութիւն մը ունի գրական իր լեզուն մշակելու, իսկ մշակել լեզուն չի նշանակեր անպայման յղկել քերականութիւնը կամ գեղեցկութիւն տալ: Գիտէ երբ պահել անտաշ,

կոշտ լեզուն իր տիպարներուն, այս հնարքը իր մօտ գրական լեզուի մշակման մաս կը կազմէ: Այս կէտին մէջ Պըլտեան առաւելութիւն մը ունի Յ. Օշականէն: Իր գործերը կը կրեն նաեւ նոր ժամանակներուն եւ նոր շրջապատի մէջ ժողովուրդին յօրինած լեզուն:

Առաջին վեց հատորներուն մէջ, տիպարները կը խօսին երկրէն բերած լեզուներով, բարբառներով եւ լիբանանեան շրջապատի մէջ յօրինուած լեզ-

ով է վերջապէս, այս օտար, մեքսիքացի ազգագրագետը, գիտնականը որ կը գրադի իր *նառու* ժողովուրդի անցեալի կորսուած եւ անհետացած մշակոյթի, քաղաքակրթութեան եւ լեզուի ուսումնասիրութեամբ, եւ կը գրաւէ վեպին ամբողջ սիրտը: Կերպարամբը, կրկնանկամբը սկզբնատիպին՝ Մաշտոց անուն գիտնականին: Գուցէ: Իր կերպարը չի՞ նմանիր միթէ օտար երկիր թափառող Մաշտոցին: Ան որ գիտութեան պիտի հասնէր այցելելով Միջագետքի գրադարանները, եւ աւելի հարազատ էր իր ժամանակին օտար լեզուներու, մշակոյթներու եւ գիրին, մինչդեռ օտարական մըն էր իր իսկ հարազատ լեզուին, անգոյ դպրութեան. իր այբուբենի գիւտն ալ ըրեր էր երկրէն դուրս, ինչ որ կը զարմացնէ Յովակիմը: Մաշտոց կ'ըսէ. « երբ ականջդ օտարուի կրնաս նայիլ դուն քեզի...» (ԿՄ, էջ 485): Մեր գրականութիւնը պիտի գայ օտարութենէ, թարգմանութենէ. « ... մտանել ի թարգմանութիւն, զայն դարձնել տուն, ընտանիք, կոչունք, բարեկամութիւն, հոգեպատում փոխասացութիւն: Տառերն ընդմիջտ այս շրջումը պիտի թելադրէին: Թէեւ գիտէր, ի սկզբանէ, հարկաւոր էր բան թարգմանութեան» (ՄԿ, էջ 486):

Գիրքին 26-րդ գլուխը, մօտաւորապէս 40 էջ, յատկացուած է Մեսրոպ Մաշտոցին: Գրուածքը, ոճը, նիւթը զարգացնելու ձեւը տարբեր են նախորդ գլուխներէն: Կրնամ սխալի, բայց կը կարծեմ որ գրքին կեդրոնը այս գլուխն է: Ատոր է, որ կը յանգին միւսները: Էջ 480-ը կ'ընդգծէ հայերէն լեզուի այսօրուան ճակատագիրը: Այն-

Պըլտեան առաւելութիւն մը ունի Յ. Օշականէն: Իր գործերը կը կրեն նաեւ նոր ժամանակներուն եւ նոր շրջապատի մէջ ժողովուրդին յօրինած լեզուն:

ուով: «Շրջում»ը եւ «Կրկնագիր մարդը» լեզուական ուրիշ ոլորտ մը կը ստեղծեն, երկուքն ալ ժամանակակից օտար լեզուներու հետ կապ կը հաստատեն: Մեր իրականութիւնը այդպէս չէ՞ ինքնին: Մեր լեզուն կը գտնուի միւսներուն դիմաց: Շատ անգամ նահանջողի դիրքին մէջ է: Այսպէս՝ վեպերը ցոյց կու տան լեզուին այսօրուան ողբերգական վիճակը, եւ լեզուական շրջուած այս իրականութիւնը խռովիչ պատկեր մը կը պարզէ որ կ'անհանգստացնէ աքսորի գրականութեան գիտակից մշակը, գրողը՝ որ պիտի մտահոգուի շրջելու շրջուած այս իրականութիւնը: Կարծէք կը սկսի զերոյէն: Կը վերադառնայ հայ դպրութեան ծագումին, հաշուի նստելու մեծ վարդապետին հետ, լեզուի եւ մշակոյթի չքացման, կորուստին դէմ փրկութեան ճանապարհներ որոնելով:

քան լաւագոյնս ներկայացուած է խընդիրը, որ կը նախընտրեմ արտագրել, քիչ մը երկար այս հատուածը, ուր պատմական վեպի մը հերոսին նման, Մեսրոպ Մաշտոցն է մենախօսողը. «պիտի իրենց հայրենական աւանդութիւններէն արտաքսուին», խօսքը կը վերաբերի այսօրուան հաւաքականութեան, «պատկերներէն, կուռքերէն, դրոշեալ տիպերէն ձերբագատին, արմատախիլ ըլլան, մտնեն տեղաշարժի, գաղթի հոլովոյթին մէջ, տարուին ներքին մրրիկէն, գտուին, խառնուին, նուաճեն տեսակ մը վերին պարապ, օտարութիւն, ապրին ընդմիջտ հեռաւորութեան մէջ, թարգմանութիւն ըլլան. բընաւորը ուրիշին թարգմանութիւնն է, բնաւորը միայն այդպէս կրնայ ըլլալ, գոյաւորուիլ, ոչ թէ պահպանուիլ, Տէրիմ Աստուած, բայց ուրիշ ելք չկայ, արդէն գրեթէ ուշ է... ազգը գրագէտ դարձնելու ժամանակը անցնելու վրայ է, ինչպէս ազգը ինք... ասիկա վերջին փորձն է աղէտն ու փոշիացումը դիմակալելու, պատմութիւն մը սկսելու համար, որպէսզի թու-իմ-մեր լեզուին մէջ եղածը, անոր իւրայատուկը յայտնուի, ձայները ծնունդ տան իրենց մէջ կազմը, օրկազմուող ձեւերուն. ամենէն դժուարը ըմբռնել է, ըմբերանել, թէ ինչպէս այդ ձայները բոլորը միասին կան նոյն ձայնագրին մէջ, կը խօսին միասին, կը մտնեն իրարու մէջ, կը մընան անշփոթ» (ԿՄ, էջ 489-490):

Մեսրոպ Մաշտոցի կողքին կայ աշակերտը՝ Կորիւն, ապագայ կենսագիրը: Ասոր վերապահուած է մեծ վարդապետը յաւերժացնելու գործը: Ուսուցիչին եւ աշակերտին յարաբերու-

թիւնները բարդ են, շատ հակասական, երբեմն ալ կը նոյնանան: Կարճ հատուածներու մէջ մեր դպրութեան այս երկու մեծերը կը խօսին, կը վիճին իրարու հետ: Շատ անգամ գրուցողները կը շփոթուին: Ե. դարէն Ի. դար կ'անցինք: Մեսրոպ-Կորիւնի եւ Յովակիմ-Կենսագրողին մէջ բացառապէս խորունկ խնամութիւն մը կայ: «Կրկնագիր մարդը» ի հեղինակը գիրքը կը գրէ այս գուգահեռին վրայ: Ասիկա կը նշանակէ որ նոր նշանակութիւն կու տայ մեզի ծանօթ սուրբ հայրերուն ու դէպքին: Կարելի է մտածել, թէ Յովակիմի կրկնագիրը Մաշտոցն է, Կորիւնի կրկնագիրը պատմողը: Կարելի է նոյնպէս բոլոր այս անունները շրջել, ամեն մէկը միւսին տակ պահուտողը նկատել: Մեր օրերն ալ նոյնքան վտանգալից են որքան Ե. դար մը: Ժողովուրդի գոյութեան սպառնացող մտահոգութիւնը նոյն է այսօր, ինչպէս որ էր Մեսրոպ

Գր. Պրոտեան ինչ որ ստեղծեց այս գործով եւ կը փոխանցէ գալիք սերունդին հոյակապ պատկերագործութիւն մըն է, կոթողային որմնանկար մը, նուաճում մը՝ որ արքայի գրականութիւնը մինչեւ օրս երբեք չէր արձանագրած:

Մաշտոցի ժամանակ: Վերադարձ մը դէպի գիրի ծագումը, ստեղծելու համար զգայնութիւն մը մշակոյթով, եւ գրականութեամբ փրկուելու գաղափարը:

Գրական գործի մը տարողութիւնը, չի՛ չափուիր միայն իր անմիջական այս-

օրուան թելադրանքներով: Արդարեւ, ան կը գտնէ յաջողութիւն ժամանակակիցներուն մօտ՝ անհկա սակայն նոյնքան, եթէ ոչ աւելի, պիտի վերապրի եւ ազդեցութիւն գործէ յետագայ սերունդի մօտ: Գր. Պըլտեան ինչ որ ստեղծեց այս գործով եւ կը փոխանցէ գալիք սերունդին հոյակապ պատկերագործութիւն մըն է, կոթողային որմնանկար մը, նուաճում մը՝ որ աքսորի գրականութիւնը մինչեւ օրս երբեք չէր արձանագրած: Միտքերու եւ գաղափարներու այլազանութիւնը եւ առատութիւնը կը պատասխանեն բոլոր հարցերուն որոնք կրնան կապ ունենալ սփիւռքի ապագային հետ: Առանց վարդապետական քարոզի:

Կը գտնուինք եզակի գրական գործի մը առջեւ՝ որ կը պատմէ ինքնակենսագրական ուրիշ գործի մը ձախողութիւնը, բայց ինք կը կազմաւորուի անոր վրայ, կարծէք թէ ան իր կրկնագրութիւնն է: Այդ ինքնակենսագրական գործէն կը մնայ մեզի հրամցուած յառաջաբանը, որ գրողը զետեղած է գիրքին սկիզբը: Ասոր համար՝ անհկա

գիրքին իսկ յառաջաբանը կ'ըլլայ: Այսպիսի բարդ կառուցուածքի չէինք հանդիպած Գրիգոր Պըլտեանի շարքի նախորդ հատորներէն ոչ մէկուն մէջը: Այդ հատորներուն մէջ երբեմն կը գուշակէինք գիրքին գրուիլը կամ անոր պատրաստութեան համար կատարուած աշխատանքը: Յեղինակը այդքան հեռու չէր գացած: Եզակին այն է որ գիրքին գրուիլը կ'երթայ մինչեւ այբուբենին յօրինողը:

Գիրքը տեսիլքը ունի լեզուին: Յեղինակը կ'ապրի դժբախտութիւնը լեզուի չբացման: Մեսրոպի տեսիլքը լեզուի եւ գիրի, եթէ յոյս եւ յաղթանակ ներշնչեց, ապա «Կրկնագիր մարդը» կ'ահագանգէ վտանգը կորուստին, մաշտոցեան տեսիլքը ձեւափոխելով: Գր. Պըլտեան հասկցած է, որ դարմանը լեզուն է, պարըսպելու, ժողովելու ցրուեալ հաւաքականութիւնը: Հայկականութիւնը կայ գրականութեամբ: Լեզուի վերածընունդով կը պաշտպանուի, պիտի համարձակիմ ըսելու, կը ստեղծուի հաւաքականութիւնը: «Կրկնագիր մարդը» ասոր ոգին է: 🐦

